

**T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ERMENİ HINÇAK CEMİYETİ'NİN
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ SİYASAL FAALİYETLERİ
(1887-1908)**

Özlem KARSANDIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2005

**T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ERMENİ HINÇAK CEMİYETİ'NİN
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ SİYASAL FAALİYETLERİ
(1887-1908)**

Özlem KARSANDIK

Danışman: Doç. Dr. Fevzi DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2005

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

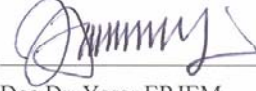
Başkan

Doç. Dr. Şerife YÖRÜLMAZ

Üye

Doç. Dr. Fevzi DEMİR

Üye

Doç. Dr. Yaşar ERJEM

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

.../.../2005

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Ermeni Sorunu, Türkiye'nin yakın tarihinde ve özellikle son zamanlarda gündemde önemli bir yer oluşturmaktadır. Türk milletine ve tarihine yönelik suçlamaları içeren sözde Ermeni soykırımı iddiaları uluslar arası platformlarda ve devletlerarası ilişkilerde Türkiye'yi güç durumda bırakmaktadır. Bu sorunun tarihsel boyutu olduğu ve tarihçilere bırakılması yolundaki öneriler de sık sık tekrarlanmaktadır. Ayrıca ASALA ile simgeleşen yasadışı Ermeni siyasi örgütlerinin incelenmesi gereği de ortadadır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasallaşma süreci içinde ortaya çıkan Ermeni siyasi örgütleri yeterince bilinmemektedir. Örneğin, bizim de tez konumuzu oluşturan Hınçaklarla ilgili ciddi ve ayrıntılı bir çalışmaya rastlanamamıştır. Yakın Doğu, Fransa, Amerika ve Ermenistan'da bugün bile üyeleri olmasına rağmen partinin tarihi henüz yazılmamıştır. Louise Nalbandian'ın 1896'ya kadar bölümü kapsayan *The Armenian Revolutionary Movement* (Berkeley, 1963) adlı eseri tam olarak Hınçak tarihini içermemektedir. Bunun dışında Arsen Kitur'un 1962 tarihli iki ciltlik "*Badmutiun S.D. Henschakian Kussaktzutiun 1887-1962*" başlıklı çalışması Ermenice olduğu için değerlendirilememiştir. Hagop Turabian'ın "*The Armenian Social-Democratic Henschakist Party*" adlı makalesi ise propaganda niteliğinde yazılmış yüzeysel bir yazıdır. Hınçak örgütünün diasporada yayınlanmış ayrıntı, öykü ve yorum vb. yayınları bulunmakta; ancak hiç biri eksiksiz bir tablo sunmamaktadır. Türkiye'de ise Hınçak ile ilgili yazılmış sadece birkaç makale bulunmaktadır ki bunlarda oldukça yetersizdir. Bunun dışında çeşitli kaynaklarda çok genel olarak değinilmiştir. Gerek yurt dışı ve gerekse yurt içi çalışmalarda Osmanlı arşiv kaynakları çok sınırlı ölçüde kullanılmıştır.

Ermeni Sorunu konusundaki duyarlılıklar ve hemen bir şeyler yapılması gerektiği düşüncesi Türkiye’de son dönemde genellikle aynı bilgileri ve savları yineleyen bir dizi yayınla sonuçlanmıştır. Bu yayın çokluğu doğal olarak bizim araştırmamızı da güçleştirmiştir. Çalışmamız, bu nedenle daha çok ve öncelikle Osmanlı arşiv belgelerine dayandırılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız araştırmalarda konuyla ilgili büyük çoğunluğu Ermeniceden çevrilen çok sayıda belgeye ulaşılabilmıştır. Osmanlı kayıtlarında “evrâk-ı muzırırâ” arasında geçen bu belgeler aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin Ermeni örgütlerini izlemek yolundaki çabasını da yansıtmaktaydı. Arşiv çalışması sırasında birçok dosyada belgenin Ermenicesi, Fransızcası (el yazısıyla) ve Osmanlıcasının bir arada yer aldığı görüldü. Bu belgelerden, ne yazık ki Ermenice bilginin bulunmaması nedeniyle Osmanlıca olanlarıyla yetinilmek zorunda kalındı. Bu eksikliğe rağmen bu Osmanlıca kayıtların tarihçilerce ilk kez kullanması önemlidir.

Tez çalışmamızda öncelikle Hınçak Cemiyeti’nin Fransız Devrimi’ni izleyen siyasal örgütlenmeler içindeki yeri aranmıştır. Bir yüksek lisans tezinin çerçevesi içinde Hınçaklarla ilgili literatür daha çok Osmanlı kaynaklarıyla sınırlı kalmıştır. Daha sonra özellikle Osmanlı arşiv kaynakları aracılığıyla cemiyetin kuruluşu, yapısı ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki etkinlikleri ortaya konulmak istenmiştir. Bu incelemeler cemiyet karşısında Osmanlı hükümetinin tutumunu da ortaya koymamıza yardımcı olmuştur.

Tezimiz bu konuda yapılan ilk ve genel kapsamlı araştırma olma özelliğini taşımaktadır. Hınçak Cemiyeti üzerinde yapılan bu ilk çalışmada karşımıza birçok güçlükler çıkmıştır. Her şeyden önce Cenevre’den Osmanlı Devleti’ne kadar uzanan bir yapılanmada kaynakların hepsine ulaşamamıştır. Hınçak Partisi’nin arşivi Lübnan’da ve ABD’de çeşitli merkezlere dağılmış durumdadır. Bu aşamada bu kaynaklara ulaşma

olanağımız olmadığından, çalışmamızda Osmanlı Arşivi'nde bulunabilen belgelerle yetinilmiştir. Ayrıca örgütün gizli olması da net sonuçlara ulaşmamızı engellemiştir. Osmanlı arşivindeki belge bolluğu ise bir zaman sınırlaması yapmamızı gerektirmiştir. Hınçak Cemiyeti'nin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Cemiyetler Kanunu çerçevesinde resmi bir nitelik kazanması ve bu dönemin özgün koşulları nedeniyle çalışmamız 1908'de sonlandırılmıştır.

İki yılı aşkın emeğin sonucu olan bu çalışma, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Fevzi DEMİR'in sabırla desteklemesi ve yönlendirmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Kendisine içtenlikle teşekkür ederim.

Bu çalışmanın gerisindeki bilgi birikiminin oluşmasında ve tezimin hazırlanmasındaki katkılarından dolayı ayrıca hocalarım Doç. Dr. A. Nükhet ADIYEKE'ye, Doç. Dr. Şerife YORULMAZ'a, Yrd. Doç. Nuri ADIYEKE'ye, Yrd. Doç. Efrumiye ERTEKİN'e, Yrd. Doç. Şenay ÖZDEMİR'e ve Osmanlıca çevirilerdeki yardımları ve desteği için Okutman Mehtap ÇELİK'e teşekkürü bir borç bilirim. Bunun dışında kısa bir süre içinde olsa değerli görüş ve uyarılarıyla çalışmamıza yön veren Prof. Dr. Sina AKŞİN'e teşekkür etmek isterim. Ayrıca geçirdiğimiz bu yorucu süreçte destekleri için arkadaşlarım Uzman Melike KARA'ya, Arş. Gör. Meltem ÖZCAN'a, Arş. Gör. Songül Ulutaş'a, teknik yardımlarından dolayı Arş. Gör. Meryem YEŞİLOT'a, Arş. Gör. Ersan TURUNÇ'a, Uzman Tülin SELVİ ÜNLÜ'ye, İngilizce çevirilerdeki yardımı ve her şeyden öte hoşgörüsü için Afşin YILMAZ'a, kendi yoğunluğu arasında tezi dilbilgisi açısından değerlendiren Arş. Gör. Hasan YÜREK'e teşekkür ederim.

Tezimizin hazırlanması sırasında sağladıkları kolaylıklardan dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Ankara Milli Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İstanbul

Üniversitesi Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi ve Mersin Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına şüphesiz teşekkür borçluyum.

Bu çalışma benim için büyük bir şans olduklarını düşündüğüm, her an yanımda olan, her şeyimi içtenlikle paylaşabildiğim, annem Cennet KARSANDIK'ın, babam Sami KARSANDIK'ın ve abim Özgür KARSANDIK'ın hoşgörü ve desteğine çok şey borçludur. Üçüne de sonsuz teşekkürler.

Özlem KARSANDIK

Haziran 2005

ÖZET
OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ERMENİ HINÇAK CEMİYETİ’NİN
OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDAKİ SİYASAL FAALİYETLERİ
(1887-1908)

19.yüzyılın başından itibaren Fransız İhtilali kökenli fikirlerin etkisiyle Osmanlı toplumunu oluşturan “anâsır-ı muhtelif” arasında milliyetçilik yayılmaya başlamıştır. Bunlardan bir kısmı uygun dış destek ve uygun toplumsal zemin bulabilmişlerdir. Bir kısmı da, Ermeniler gibi daha çok konjonktürel etkilerle zoraki bir milliyetçilik davasına yönelmişlerdir. Ermeniler biraz geç de olsa bu süreçten etkilenip örgütlenerek Osmanlı Devleti içinde isyanlara başlamışlardır.

1887’de Cenevre’de kurulan sosyalist görünümlü milliyetçi bir örgüt olan Hınçak Cemiyeti Ermeni milliyetçiliğine ivme kazandırmıştır. Başlıca etkinlik alanını Osmanlı Devleti olarak gören Hınçaklar kutsal saydıkları davalarını gerçekleştirebilmek için Avrupa’nın desteğinin gerekli olduğuna inanmaktaydılar. Dönemin koşulları gereği yasadışı bir örgüt olarak kurulan bu cemiyet silahlı propaganda yöntemine de sıklıkla başvurabilmişti. Ünlü Ermeni isyanlarını da Avrupa’nın desteğini sağlamak için çıkartmıştı. Ne var ki Ermeni toplumunu temsil etme yeteneğini cemiyet içi parçalanma ve temsil ettikleri davanın da meşruluğunun olmaması nedeniyle büyük ölçüde yitirmişler ve zayıflamışlardı. Osmanlı Devleti de Hınçakları ve diğer ayrılıkçı Ermeni örgütlerini Avrupalı devletlerin müdahaleleri altında önlemeye çalışmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ermeni Sorunu, Ermeni Örgütleri, Hınçak, Sosyalizm, Milliyetçilik, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

THE POLITICAL ACTIVITIES OF THE ARMENIAN HINÇAK ASSOCIATION
ACCORDING TO THE OTTOMAN ARCHIVES
(1887-1908)

From the beginning of the 19th century, nationalism began to expand among the nations that constitute “Anasır-ı Muhtelif” (the Ottoman People). Some of these nations found convenient exterior support and social circumstance. Some of others such as Armenians inclined “nationalism issue” under compulsion by the conjunctural effects. Lately influenced by these circumstance, Armenians were organized and began rebellions all over the Ottoman Empire. Established in 1887 in Cenevre, Hinçak Association accelerated the Armenian nationalism, as a nationalist organization, appearing socialist. Considering The Ottoman Empire as the main area of activity, The Hinçaks believed the necessity of the European support for achieving their ideal that they regard as holy. Because of the circumstances of the age, that association was established as an illegal organization and could frequently apply armed methods of propaganda. The famous Armenian rebellions was arranged for supplying the support of Europe. Yet, the organization lost the ability of representing the Armenian society and weakened in a large measure, due to the divisions in the organization and illegality of the ideal they desire. Also The Ottoman Empire tried to prevent the activities of the Hinçak and the other seperater Armenian organizations under the interference of the European countries.

Keywords : Armenian issue, Armenian organizations, Hinçak, socialism, nationalism,
The Ottoman Empire

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISATMALAR LİSTESİ.....	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
Osmanlı’da İlk Siyasal Örgütlenmeler: Cemiyetleşme Süreci ve Azınlık Cemiyetlerinin Ortaya Çıkışı.....	5
I.BÖLÜM: ERMENİ SORUNU VE ERMENİLER ÖRGÜTLENMESİ.....	9
I.1. Ermeni Sorunun Ortaya Çıkışı.....	9
I.1.1.Dış Etkenler.....	9
I.1 1.1.Rusya’nın Etkisi.....	12
I.1.1.2.İngiltere’nin Etkisi.....	13
I.1 1.3.Fransa’nın Etkisi.....	15
I.1.1.4.Amerika’nın Etkisi.....	17
I.1 2.Ermeni Milliyetçiliği.....	20
I.1.2.1 Kilisenin Rolü.....	20
I.2. Hınçak Cemiyeti’nin Kuruluşuna Değın Diğer Ermeni Örgütleri.....	23
II.BÖLÜM: HINÇAK CEMİYETİ’NİN KURULUŞU VE ÖRGÜTLENMESİ.....	31
II.1.Hınçak Cemiyetinin Kuruluşu.....	31
II.1.1.Hınçak Adının Anlamı.....	31
II.1.2.Cemiyetin Kuruluş Çalışmaları.....	31

II.1.3.Cemiyetin Kuruluşu.....	36
II.2.Cemiyetin Örgütlenmesi.....	39
II.2.1.Merkez Örgütü.....	43
II.2.2.Genel Meclis.....	45
II.2.3.Taşra Örgütü.....	46
II.3.Hınçak Cemiyeti'nin Programı ve Temel Görüşleri.....	50
II.4.Hınçaklar ve Ermeni Sorunu.....	56
II.5.Cemiyetin Mali Kaynakları.....	58
II.6.Hınçakların Diğer Ermeni Cemiyetleriyle İlişkileri.....	62
III.BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ VE HINÇAKLAR.....	67
III.1.Hınçak Cemiyeti'nin Propaganda Yöntemi ve Faaliyetleri.....	67
III.2.Osmanlı Devleti'nin Hınçak Örgütlenmesine Karşı Tutumu.....	80
III.3. Jön Türkler ve Hınçaklar.....	91
SONUÇ.....	97
BİBLOGRAFYA.....	102
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	=Adı geçen eser
A.g.m.	=Adı geçen makale
A.g.t	=Adı geçen tez
A.MKT. MHM	= Sadaret Mektubi Mühimme
ASAM	=Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
Bkz.	=Bakınız
BOA	=Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BAÜ	=Balıkesir Ünirvesitesi
C.	=Cilt
Çev.	=Çeviren
DH. SYS	=Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı
Edt.	=Editör
HR.SYS	=Hariciye Siyasi
Md.	=Madde
S	=Sayı
s.	=Sayfa
ss.	=Sayfadan Sayfaya
TTK	=Türk Tarih Kurumu
TKAEY	=Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları
yay.	=Yayınlayan
Y.EE	=Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	=Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. AZN	=Yıldız Parakende Adliye ve Mezaif Nezareti

Y.PRK. BŞK	= Yıldız Parakende Mabeyn Baş Kitabeti
Y.PRK. EŞA	=Yıldız Parakende Elçilik ve Şehbendarlık Tahrirâtı
Y.PRK. TKM	=Yıldız Parakende Tahriyatı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK. UM	=Yıldız Parakende Umum Vilayetler Tahrirâtı
Y.PRK. ZB	=Yıldız Parakende Zaptiye Nezareti Maruzatı

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1:Parti Yapı Tipleri.....	1
Tablo 2:Hınçakyan İhtilâl Taraftarının Şube Programı (1893) ve İsyân Cemiyeti Esâs Nizâmnâmesine (1896) Göre Hınçak Cemiyeti'nin Örgüt Yapısı.....	38

GİRİŞ

Siyasi parti ve örgütler, halkın desteğini sağlayarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan sürekli ve istikrarlı bir örgütlenmeye sahip siyasal topluluklar olarak tanımlanmaktadır.¹ Bugün siyasi parti olarak ifade edilen siyasal örgütler, devlet politikası ve ülke davaları hakkında belirli şekilde hareket etmeye karar vererek birleşen insanlarla doğmuştur.²

Tarihte gizli ve açık bir çok parti kuruluşuna ve tipine rastlanılsa da modern anlamda partilere toplumsal sözleşme kuramlarının egemen olmaya başladığı 18. yüzyıldan itibaren tanık olunmaktadır.³ 19. yüzyıla gelindiğinde parti hizip ve çıkar grubu gibi anlamları da içermeye başlamıştır.⁴ Bazı tarihçiler modern partilerin tarihini İngiltere’de 1660 Restorasyon ve 1832 Reform Yasası’nı kapsayan dönemde etkili Whigler ve Torly’lere dayandırmaktadır.⁵ Modern siyasal örgütler, aşağıdaki tabloda da izlenebileceği gibi siyaset bilimcilerce çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır:

Parti Tipi	Kadro Partisi	Kitle Partisi	Müminler Partisi	
			(Komünist)	(Faşist)
Temel örgüt birimi	Komite	Ocak	Hücre	Milis
Üyeliğin sınıfsal temeli	Orta sınıf	İşçi sınıfı	İşçi sınıfı sınıf	Orta
İdeolojik Yönelim	Muhafazakâr ve merkez	Sosyalist	Komünist	Faşist
Bağlantı	Zayıf	Kuvvetli	Çok kuvvetli	
Merkeziyet	Zayıf	Kuvvetli	Çok kuvvetli	
Disiplin	Zayıf	Kuvvetli	Çok kuvvetli	
Liderlik	Oligarşik	Çok Oligarşik	Otoriter	
Parti Elitlerinin Niteliği	Geleneksel	Partice Yetiştirilmiş	Partice Yetiştirilmiş	
Üye Sayısı	Az	Pek Çok	Çok	
Üyelerin Partiyeye Bağlılığı	Zayıf	Kuvvetli	Çok Kuvvetli	
Partinin Faaliyet Alanı	Sınırlı (salt siyasal)	Siyasal ve Sosyal Yaşamın Tümü	Siyasal, Sosyal ve Kişisel Yaşamın Tümü	
Parti Faaliyetinin Sürekliliği	Gelip Geçici	Sürekli	Sürekli	

¹ Ali Yaşar Sarıbay, *Siyasal Sosyolojisi*, Der Yay., İstanbul, 1998, s.95.

² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Arba Yay., İstanbul, 1952, s.3.

³ Tunaya, 1952, *a.g.e.*, s.3.

⁴ Sarıbay, *a.g.e.*, s.88.

⁵ Tory ve Whig onyedinci yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkmıştı. Bu gruplar İngiltere’de Muhafazakar ve Liberal partilerin ataları sayılır. Sarıbay, *a.g.e.*, s.88; Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı (1789-1848)*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.125.

Doktrinin Önemi	Az	Çok	Pek çok	Az
Parlâmento Grubu dış Örgüt İlişkiler	Parlâmento Grubu Üstün	Rekabet ve Denge	Dış Örgüt Üstün	

Tablo 1

Parti Yapı Tipleri

(Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s.82)

Duverger, üyelik kavramı bakımından partileri “kadro” ve “kitle” partileri olarak ikiye ayırmıştır. Kadro ya da komite siyasi örgütlerinin üye sayısını artırma kaygıları yoktur. Daha çok seçkinlere dayalı partilerdir. Üyelerinde servet, eğitim, saygınlık gibi özel kişisel nitelikler aranmaktadır. Bu gibi seçilmiş kişiler partinin yönetici kadrosunu oluşturur. Yönetici kadro ile partilere seçimlerde oy veren veya taraftar kitlesi arasında, ayrıca örgütlenmiş bir üye topluluğu yoktur.⁶ Kitle partileriye üye ve taraftar sayısını sürekli olarak artırmayı hedeflemektedir. Böyle bir parti sosyal bir sınıf veya zümre ile de uygunluk halinde bulunabilir.⁷ Kitle örgütünü yaratan ilk partiler sosyalist partilerdir. Duverger, sosyalist partiler açısından üye sayısını artırmanın önemini; “parti işçi sınıfını siyasal bakımdan eğitme, bunun içinde ülkenin hükümet ve yönetimini ele alabilecek bir elit yetiştirme amacını gütmektedir; dolayısıyla üyeler, partinin vazgeçilmez unsuru ve faaliyet malzemesidir. Üyeleri olmadığı takdirde parti öğrencisiz öğretmene benzer” şeklinde ifade etmektedir.⁸

Yine Duverger’e göre sosyalist partiler için kitle örgütü sadece siyasal değil, mali bakımdan da zorunludur. Varlıklı kişilerin bağışlarından yoksun bulunan bu partiler, esas itibariyle üyelerinin ödedikleri aidatlara dayanır.⁹ Sosyalist partiler kitle örgütünü vazgeçilmez bir zorunluluk haline getirmişlerdir. Bu partiler sadece seçim kazanma değil, sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklikler yapmaya yönelik kurulmuşlardır. Bu nedenle de kitle örgütü, bu tip siyasal örgütlenmeler için vazgeçilmez bir zorunluluktur.

⁶ Tunaya, 1952, *a.g.e.*, ss.15-16⁷ Tunaya, 1952, *a.g.e.*, ss.15-16.⁸ Maurice Duverger, *Siyasal Partiler*, (Çev.Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s.106.⁹ Duverger, *a.g.e.*, s.110.

Duverger, parti örgütünün en ufak birimlerini, “parti organizmasına vücut veren hücreler” olarak tanımladığı temel unsurlar bakımından komite, ocak, hücre ve milis olmak üzere dörde ayırmıştır.¹⁰ Komiteler, bir kitle örgütüne sahip olamayan kadro partilerinde görülür ve partinin ulusal veya yöresel düzeydeki yöneticilerini bir araya getirir. Bu yöneticiler dışında partinin örgütlendirilecek bir üye kitlesi bulunmadığından, komiteden başka bir örgüt birimine ihtiyaç duyulmamaktadır. Amerikan partileri bu tip partilerin tipik örneklerini oluştururlar.¹¹

Ocak kitle partileri, genellikle dar bir coğrafi bölgede (komün veya mahalle) kurulur. Komitenin aksine üye kayıt ederek toplam üye sayısını artırmaya çalışır. Ocak’ın komiteden diğer bir farkı da sürekli etkin olmasıdır. Duverger, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir; “Sosyalist ocaklar, genellikle her ay veya iki haftada bir toplanırlar. Toplantılarının niteliği de, komitelerinkinden farklıdır; bunlardan sadece seçim taktikleri değil, siyasal eğitimde söz konusu olur.”¹²

Özellikle milliyetçi ve komünist partilerde görülen hücre ise ocaktan daha yoğun bir örgütlenmeyi gerektirmektedir. Komite ve ocağın aksine hücre, coğrafi bir temele değil işyeri esasına dayanır. Hücre üye sayısı bakımından da ocaktan farklıdır. Ocağın genellikle yüzlere, hatta binlere varabilen üye sayısına karşılık, hücrenin ideal üye sayısı 15-20’yi geçmez. Bu örgüt tipi, üyelerini sadece belli toplantılar sırasında değil, bütün işgünleri sırasında bir araya getirerek hem üyeler arasında daha güçlü dayanışma bağları doğmasını, hem örgüt görevlerinin daha hızlı ve etkin bir şekilde yerine getirilmesini sağlar. Komünist partilerin hücre sistemini benimsemelerindeki bir neden de bu sistemin, partinin kanun dışı ilan edilmesi halinde gizli faaliyete geçmeye çok daha elverişli olmasıdır.

¹⁰ Duverger, *a.g.e.*, s.52.

¹¹ Özbudun, *a.g.e.*, s.65.

¹² Duverger, *a.g.e.*, s.60.

Milis örgütü, üyelerini askeri bir disiplin içinde örgütlerdir. Milis üyeleri askerler gibi üniforma giyer sürekli talim görür, geçit resimleri ve törenlerde bulunur. Bunlar, gerektiğinde partinin iktidarı zorla ele geçirecek araçlarıdır. Milis komite ve ocağa göre çok daha yoğun örgütlenmeye dayanır. Milis örgütü Faşist partiler için ayrımcı bir özellik olmaktadır.¹³

Endüstriyel uygarlığın doğuşu ve yayılması sürecinde ortaya çıkan gelişmeleri ifade eden modernleşme, toplumları yeni örgütlenmelere zorlamıştır. Bu çerçevede ortaya çıkan özgürlük, bağımsızlık ve egemenlik isteklerinin gerçekleştirilebilmesi örgütlenmeye ve örgütlere bağlıydı. Fransız Devrimi'nin yaydığı düşünceler doğrultusunda ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerindeki modeller doğal olarak birbirlerine benzemektedir.

Bağımsızlık için harekete geçen cemiyetler kendilerini; bir kez geldiğinde özgürlüğe tereddütsüz kucaklarını açacak olmalarına rağmen, bu mücadeleye katılmaları beklenmeyecek kadar cahil ve yanlış yönlendirilmiş sıradan yığınların oluşturduğu o devasa ve atıl kitle arasında ve sonsuz olarak onların yararına çalışan özgürleşmiş ve ilerici küçük bir seçkinler grubu olarak görmekteydiler. Bu nedenle bu aydınlanmış seçkinler grubunun örgütlenme tarzları da aynıydı: Bu cemiyetlerin son derece renkli törenleri ve hiyerarşileri vardı. Napoleon döneminin sonunda ortaya çıkan masonik örgütlerinden etkilenmişlerdi. Bunlardan en yaygını ve model oluşturarı “*iyi kuzenler*” anlamına da gelen “Carbonari” örgütüydü. Bu örgütün kökeni Doğu Fransa’daki masonik ve benzeri localara uzanıyordu. İtalya’daki Bonapartçı Fransa’ya karşı olan subaylar aracılığıyla kurulmuş, 1806’dan sonra Güney İtalya’da şekillenmiş ve 1815’ten sonra da diğer benzer gruplarla birlikte kuzeye ve Akdeniz dünyasına yayılmıştı. İdeolojik açıdan Carbonari ve benzeri örgütler, sadece

¹³Özbudun, *a.g.e.*, s.66.

reaksiyona duyulan nefretin bir araya getirdiği karmaşık yapılardır. Bu model çerçevesinde birçok örgüt oluşturulmuştur.¹⁴

Endüstriyel uygarlığın etki alanına giren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi örgütlenmeler de bu modelden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Fransız İhtilali ile somutlaşan yeni düzen ve fikirlerinden Osmanlı ülkesinde, öncelikli etkilenen gayrimüslimler olmuştur. Ünlü tarihçi Bernard Lewis, bu fikirlerin ilk çekiciliğinin daha çok onların laikliğinde bulunabileceğini belirtmiştir. Fransız devrimi, Avrupa'da tamamen din dışı terimlerle entelektüel ifadesini bulan ilk sosyal ayaklanış olmuştur. Bu laikliğin Müslümanlar arasında büyük bir çekiciliği söz konusu değildir.¹⁵

Osmanlı Devleti'nde İlk Siyasal Örgütlenmeler: Cemiyetleşme Süreci ve Azınlık Cemiyetlerinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde cemiyetleşme sürecinin başlamasında 19. yüzyılda yaşanan hızlı dönüşümler ve özellikle de Fransız Devrimi'nin etkisiyle gayrimüslim toplumlar arasında yayılmaya başlayan milliyetçilik ideolojisi etkili olmuştur.¹⁶ Eksertzoglov'a göre bu inkar edilemezse de milliyetçilik ve milliyetçi ideolojiler "anasır-ı muhtelif"nin konumundan dolayı etkiliydi. Cehaletle mücadele ve azınlık haklarının savunulma ihtiyacı ulusal kimlik inşasına ve bu inşanın gerektirdiği kelime ve sembollerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu kelime ve semboller ise bu grupların Osmanlı sistemi içerisindeki konumuna bağlı olarak şekillendiği görülmektedir.¹⁷

Osmanlı Devleti'nin bu yeni ve modern terimleri kendi üretmemiş olması nedeniyle tanımını yapmakta da güçlük çekmişti. Cemiyet de bunlardan biriydi. Cemiyet,

¹⁴ Hobsbawm, *a.g.e.*, ss.129-131.

¹⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK, Ankara, 2000, s. 55.

¹⁶ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı", *Osmanlı'da Cemiyetler-1, Tarih ve Toplum*, C.40, S.238, Ekim 2003, ss.4-5.

¹⁷ Haris Eksertzoglov, *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati*, Tarih Vakfı Yurt Yay., ss.3-4.

Tanzimat döneminde birden fazla anlama gelmekteydi. Genelde “*örgüt*” anlamında kullanılan bu ifade aynı zamanda kötü bir amaç için bir araya gelmiş insan topluluğunu da tanımlamaktaydı. Bu kötü anlam sadece hırsız çeteleri ve benzeri yapıları ifade etmek için kullanılmamıştı. Örneğin komün hareketi sırasında sık sık gündeme gelen Enternasyonal kavramının “*Cemiyet-i Fesadiye*” olarak veya “*Enternasyonel Şirketi Fesadiyesinde*” olduğu gibi farklı oluşumları da tanımlamaktaydı.¹⁸ II. Meşrutiyete kadar hukukî çerçevenin netleşmemiş olması nedeniyle şirket ile cemiyet çoğunlukla birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu nedenle de içinde şirket geçen, ama iktisadi amaç taşımayan ve cemiyet özelliği gösteren örgütleri anlamak ve yorumlamak zorlaşmaktadır.

Modernleşmeyle geleneksel tarım ekonomisi çözülürken nasıl ki yeni iktisadi örgütlenme türü olan şirketler ortaya çıkmaya başlamışsa, millet sisteminin çözülmeye başlamasıyla da yeni örgütlenme şekli olan cemiyetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Cemiyetleşme, Müslümanlara göre gayrimüslim cemaatlerde daha önce başlamıştır. Sınırlı ve geçici cemiyetleşme I. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Rumlar, Ermeniler, Museviler, Bulgarlar, Arnavutlar ve Araplar arasında düzenli ve sürekli bir nitelik taşımaya başlamıştır.¹⁹

İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik için ortak olan yön, din dışı alanda ve amaçlarda örgütlenmenin görülmemesidir. Dinler, farklı türlerde örgütlenmeleri teşvik etmiştir. Bu teşvik iki farklı örgütlenmeyi oluşturmuştur. Bunlar dini otoritelerin karşı çıktığı sonradan kabullenmek zorunda kaldıkları laik örgütlenme türleri ve dini amaçlı, ibadethane merkezli yardım ve dayanışma dernekleridir. Örneğin Protestanlar arasında Amerika’ya bağlı misyoner istasyonları daha yaygın bir halde iken, Katolikler arasında bu, Fransa’ya bağlı ve

¹⁸ Alkan, a.g.m., s.6.

¹⁹ Alkan, a.g.m., s.8.

kilise merkezli dini yardım dernekleridir. Ortodokslar arasında patrikhane ve Yunanistan merkezli bir cemiyetleşme eğilimi vardır.²⁰

Milliyetçilik, cemaat yapısının çözülme sürecinde yeni bir ideoloji, siyasi ve kültürel yeniden yapılanma olmuştur. Milliyetçilik, genel olarak eğitim kültür ve toplumsal amaçlı derneklerin kurulmasını teşvik etmiştir. Bu anlamda da cemiyetler sadece eğitsel ve kültürel faaliyetlerin dışında gerçekliği temsil etme, kavranışı düzenleme ve talepler ortaya koyma konumunda olan belirli bir dilin/söylemin de taşıyıcıları olmuşlardır.²¹

Bir süre sonra bu tür örgütlenmeden geçen cemaatler, gizli siyasi dernekler kurarak bağımsızlıkları için mücadeleye başlamışlardır. Cemaatlerde milliyetçilik duygularının oluşması ve bağımsızlık için mücadele verme öncelikle alt yapılanmayı oluşturmak için okulların açılması, matbaa ve medya araçlarına sahip olunması, bunların ardından cemiyetlerin ve gizli siyasi örgütlenmelerin oluşturulması şeklinde yazısız bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır. Yunanlılar, Sırpalar, Arnavutlar, Ermeniler ve Yahudiler açısından bağımsızlık mücadelesi benzer süreçlerle gerçekleşmiştir.²²

1908'de Osmanlı'da, II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte gündeme gelen siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin doğal sonucu olarak dernek kurma hak ve özgürlüğü gündeme gelmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra özgürlük rejiminin içgüdüsel gereği olarak cemiyetler ve kulüpler kurulmuş, giderek çoğalan bu dernekler toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. II. Meşrutiyetten sonra hiçbir yasal sınırlama tanımaksızın kendiliğinden kurulan bu dernekler, 16 Ağustos 1909 günü Cemiyetler Kanunu ile meşrutiyet kazanmıştır. Bu yasadân beş gün sonra çıkarılan 21 Ağustos 1909 tarihli bir

²⁰ Alkan, a.g.m., s.8.

²¹ Eksertzoglov, a.g.e., s.5.

²² Alkan, a.g.m., s.8-9.

yasayla Kanuni Esasi'ye 120. madde eklenerek dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır.

16 Ağustos 1909 günlü Cemiyetler Kanunu, derneği “eşhas-ı müteaddide tarafından malûmat ve mesailerini suret-i daimede bittevhid mukaseme-i ribihden (kazanç bölüşme) gayrı bir maksatla teşkil edilen heyet” olarak açıklanmıştır.²³ Yasaya göre önceden izin almak gerekmiyordu. Ancak gizli cemiyet kurmak yasaklanmıştır. Bu kanunla birlikte yukarda değindiğimiz birçok eski gizli, ihtilalci ve çeteci komite kurumsallaşmış, siyasal amaçlarını değişik amaçlı dernekler altında gizlemişlerdir.

Bu tezin konusunu oluşturan Ermeni Hınçak Cemiyeti de bu cemiyetleşme sürecinin sıkıntılarını yansıtmaktadır. Osmanlı toplum yapısı içinde “millet-i hakime”ce “millet-i sadıka” olarak nitelendirilen Ermeni cemaatinin Batı ile Osmanlı'nın eşitsiz etkileşimi içerisinde devletiyle bağlarının kopartılması sürecinde ortaya çıkan Hınçaklar'ın incelenmesi bu “İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı”nın anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.²⁴

²³Zafer Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., C.1, s.205.

²⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul, 1983, s.84.

1.BÖLÜM

ERMENİ SORUNU VE ERMENİLERİN ÖRGÜTLENMESİ

I.1.Ermeni Sorunun Ortaya Çıkışı

Osmanlı'da millet kavramı bugünkü anlamını içermiyordu.²⁵ Arapça' da dini bir topluluğu ifade eden “*millet*” kavramı zaman zaman farklı grupları da tanımlamaktaydı. Örneğin bu kavram kimi zaman geniş bir cemaati, kimi zaman bir dille konuşan grubu, kimi zamanda aynı inançtakileri nitelemiştir.²⁶ 19. yüzyıl terimi olarak karşımıza çıkan “*millet sistemi*” Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman devlet otoriteleri ile gayrimüslim topluluklar arasındaki düzenlemeleri tanımlamaktadır.²⁷ Bu sistem, II. Mehmet (Fatih) döneminde, kiliselerin devlet kontrolünde organize edilmesinden sonra uygulamaya başlanmış ve içinde yer alan topluluklar ise 15. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar “*millet*” olarak ifade edilmişti.²⁸ Bu sistemde Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere dört millet yer almaktaydı. Bunlardan Müslümanlar “*Millet-i Hakime*”, Ermeniler ise “*Millet-i Sadıka*” olarak adlandırılmıştı.

Dünyanın her yerinde hissedilen Fransız İhtilali, Osmanlı'yı da etkilenmişti. İhtilalinin yaymış olduğu düşünceler, daha çok bir burjuvazi ve çağdaş terimlerle düşünebilen bir intelligentsia yaratmış olan Rumları, Bulgarları ve Ermenileri etkilemişti.²⁹ Bunda öncelikle Tanzimat'ın ilanından sonra 1840'larda, Avrupa'ya eğitim için giden gayrimüslim çocukların buradaki milliyetçilik akımlarından etkilenmesi ve kendi “*millet*”lerine taşınmaları önemli

²⁵İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., C.4, s.996.

²⁶Ortaylı, a.g.m., s.996; Nuri Adıyeke, “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2000, s.183.

²⁷ Benjamin Braude, “Millet Sistemi'nin İlginç Tarihi”, *Osmanlı Ansiklopesi, Yeni Türkiye Yay.*, C.4, Ankara, 2000, s.131.

²⁸ Adıyeke, a.g.m.,s.183.

²⁹Feroz Ahmad, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler”, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876–1923)*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.13.

olmuştu. Taşınan bu yeni fikirlerin etkisiyle gayrimüslim topluluklar önce özerkliğe ve sonra da tam bir bağımsızlık hareketine yönelmişlerdi.

Öncelikle 1805’de Sırp bağımsızlık hareketi büyük ölçüde Rusya’nın desteği ile ortaya çıkmış ve başarıya ulaşmış, bunu 1821’de Mora’da patlak veren Rum isyanı izlemiş ve bu hareket 1831’de Yunanistan’ın bağımsızlığı ile sonuçlanmıştı. Tanzimat Fermanı’ndan sonra 1856 Islahat Fermanı azınlıklara iktisadi ve toplumsal alanda getirmiş olduğu yeni haklarla milliyetçi hareketler için uygun koşulların oluşmasını sağlamıştı.³⁰ Bunların sonucunda 1848 Bulgar İsyani, bağımsız Bulgar devletinin kurulmasına giden süreci doğurmuş, 1858’de Bosna-Hersek’in bağımsızlık hareketi başlamış, 1897’de Girit’de yarı bağımsız bir muhtariyet kurulmuştu.³¹

Ermeniler de gecikerek de olsa bu süreçten etkilenmişti. Azınlıkların milliyetçi hareketlerine örgütsel işleyiş ve toplumsal yapı anlamında bakıldığında Ermeni hareketlerinin diğerlerinden farklı özellikler gösterdiği görülür. Çünkü Ermeniler, Osmanlı yönetiminde bürokratik üst düzey kadrolarda yer almış, ekonomik anlamda da gelişmiş bir topluluktur. Bunların yanı sıra yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı yönetimi içinde de “*Millet-i Sadıka*” olarak adlandırılmışlardı. Bu milliyetçi ayaklanmalar, özellikle de Yunanlıların 1829’da başlattıkları ayaklanma sonucu 1831’de bağımsızlıklarını kazanmaları, Ermenilerin milliyetçi hareketlere yönelmesini hızlandırmıştı.³² Diğer yandan Tanzimat ve Islahat Fermanı düzenlemeleri Ermeni milliyetçiliği için uygun ortamı oluşturmuştu.

Ermeni milliyetçiliğinin ve Ermeni siyasal örgütlerinin oluşumunda bir başka ifadeyle Ermeni Sorunun ortaya çıkmasında Kiliseler ve Büyük Güçler etkili olmuştu.

³⁰Turgay Uzun, “Osmanlı Devletinde Milliyetçi Hareketler İçerisinde Ermeniler”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2000, s.85.

³¹Ch, Laroche, La Crete Ancienne et Modern Paris 1898’den aktaran Ayşe Nükhet Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK, Ankara, 2000, s.94.

³² Ermenilerin Devlet-i Aliyye ve Düvel-i Ecenebiyye Neşr Ettikleri Protestanname, 19 Safir 1314 [20 Temmuz 1896], BOA, Y.PRK. AZN., 16/21-2/1.

I.1.1.Dış Etkenler

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin başlamasının bir sonucu olan “*Doğu Sorunu*” başka bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğunun nasıl paylaşılacağı, Ermeni ve Rum Milletinin Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya arasındaki rekabet çerçevesinde siyasal olarak kışkırtılmaları ve kullanılmaları dünya strateji gündeminin en başında yer almıştır. Büyük Devletlerin Osmanlı Ermenileriyle ilgilenmeleri çıkarlarıyla bağlantılıydı. Hepsi de Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için azınlıkları, özellikle de Ermenileri, dini ve ıslahatı kullanmışlardı.

Her ülke, bölgede kurulacak bir Ermenistan Devleti'nde daha fazla söz sahibi olmak için mücadele etmekteydi. Dolayısıyla da Osmanlı'ya ve Ermeniler'e izledikleri politikalar buna yönelikti. Ermeniler de zaman zaman bu devletler arasında çıkan rekabetten yararlanarak bağımsızlıklarını kazanmaya çalışmaktaydı.³³

Islahat Fermanı ile müslümanlar ve gayrimüslimler eşit statüye getirilince ayrıcalıklarını kaybeden Ermeniler, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, Rusya'dan “işgal ettiği Doğu Anadolu topraklarından çekilmemesini, bölgeye özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını” talep etmişlerdi. Bu isteklerle birlikte Ermeni sorunu, ilk kez ortaya çıkmaya ve uluslararası bir şekil almaya başlamıştı.³⁴

1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın Osmanlı Devleti'nce kabullenilmek zorunda kalınan 16. maddesi şöyleydi:

Ermenistan'dan Rusya askerinin istilasını altında bulunup Osmanlı Devleti'ne verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane ilişkilerinde zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Osmanlı Devleti Ermenilerin barındığı eyaletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit

³³Washington Sefaretinden Sadârete Gönderilen Yazı, 1894, BOA, HR.SYS., 2830/9; Hariciye Nezaretine Gönderilen Yazı, BOA., Y. PRK. AZN., 12/97.

³⁴Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876–1907, C.VIII, TTK, 1893, Ankara, s.126.

kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder.³⁵

Anlaşmanın bu hükmü, bağımsızlık kazanmak isteyen Ermenileri tatmin etmemiştir. Anlaşma, “*Ermeni Sorunu*”nu tarihte ilk kez bir uluslararası belgeye yansımaya ve “*Ermenistan*” diye bir bölgenin varlığından söz edilmesi yönünden büyük önem taşımaktadır. 1878 Berlin Kongresi’nde imzalanan Antlaşma’nın 61. maddesi de Ayastefanos Anlaşması’nın 16. maddesi yerine şu hükmü getirmiştir:

Osmanlı Hükümeti, halkı Ermeni olan eyaletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder ve bu konuda alınacak tedbirleri devletlere bildireceğinden, bu devletler söz konusu tedbirlerin uygulanmasını gözetceklerdir.³⁶

Berlin Antlaşmasının bu hükmü büyük güçlere Ermenilere müdahale edebilme hakkını tanımıştır. Böylece Ermeniler, Ruslar ve İngilizler tarafından kullanılmaya başlanmış ve İngiltere’nin elinde Rus yayılmacılığına karşı bir ileri karakol vazifesi görmüşlerdi. Fransa ise Haçlı zihniyetini Ermeniler aracılığıyla Osmanlı topraklarında devam ettirmiştir.³⁷ İngiltere, Rusya ve Fransa’nın tarih sahnesine sunduğu Ermeni sorunu, aslında emperyalizmin Osmanlı Devleti’ni yıkma ve paylaşma politikasının bir uzantısıdır.

I.1.1.1.Rusya’nın Etkisi

17. Yüzyıldan sonra Rusya başta, Ermeniler olmak üzere Balkanlar ve Kafkasya’da yaşayan Hıristiyan azınlıklık için çekici bir hal almıştı. Bunda Rusya’nın izlediği

³⁵ Esat Uras, *Tarihte Ermeni ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1976, s.209.

³⁶ Karal, *a.g.e.*, s.132.

³⁷ Bayram Kodaman, “Ermeni Sorunun Ortaya Çıkarıcı Gelişmeler”, *Belgelerin Işığında Ermeni Meselesi Semineri (24-25 Nisan 2003)*, BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay., Balıkesir, 2004, s.62.

politika etkiliydi. Gayrimüslimlerin büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın yardımını istemişlerdi. Türk- Rus savaşının birçoğunun nedeni bu olmuştur.³⁸

Çar Deli Petro'nun (1682–1725) sıcak denizlere inme amacı daha sonraki dönemlerde Rusya'nın değişmeyen hedefi haline gelmiş ve izlediği dış politikanın temelini oluşturmuştu. Rusya bu amacını gerçekleştirebilmek için Boğazlar yoluyla Akdeniz'e çıkmak ve deniz yoluyla Hindistan'a inmek üzere iki yol belirlemiştir.³⁹ Rusya her iki yönde de ilerlemeyi hedeflemiş birinin başarısız olduğu durumlarda diğerini kullanmıştı.

Rusya amacına ulaşabilmek için Osmanlı'daki azınlıkların ayaklanmalarını sağlamış ve onları korumak için savaş açmıştı. Örneğin 1806'da başlayan Sırp isyanı, aynı yıl başlayan Rus savaşının sebebidir. Yunan isyanı, 1828 savaşına neden olmuştur. Hersek isyanı da 1877 savaşını doğurmuştur.⁴⁰

Rusların Berlin Anlaşmasına kadar Ermenilerle ilişkileri genellikle, doğu cephesindeki savaşlarda onlardan yararlanmaktan ibarettir. Bu işbirliği Türkmençay barışı ile sonuçlanan İran savaşında başlamış, 1828 Osmanlı ve bir ölçüde 1853–1856 Kırım savaşında devam etmiştir. Rusya bu ilişkinin yönünü değiştirmek, Ermenileri etkileyebilmek ve onları kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçirebilmek için eğitim, göç ve basın yolunu kullanmıştı.

Eğitim yoluyla Osmanlı Ermenileri arasında siyasi bir hareketlenme yaratılmak istenmişti. Eğitim konusunda atılan ilk adım Petro'nun 1723–1724'de Kafkasya'da Ermeni ve Gürcü prenslikleriyle dostluk ve ticaret anlaşmasıdır. Bu anlaşma maddeleri içerisinde önde gelen ailelerin çocuklarının eğitimi de yer almaktaydı. Bu anlaşma çerçevesinde Rusya'da eğitimini tamamlayanlardan bir kısmı geri dönmemiştir. Bunlar Rus Ordusunda subay olarak

³⁸ Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasında Dini ve Siyasi Mücadele*, Asam, Ankara, 2000, s.217.

³⁹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK, Ankara, 1985, s.76.

⁴⁰ Gürün, *a.g.e.*, s.77.

kalmışlar ve Osmanlı ile yaşanan savaşlarda Ermenileri etkilenmişlerdir.⁴¹ Daha sonra Rusya Ermenice eğitim veren okullar açmıştı. Bu anlamda Rusya’da açılan ilk okul Moskova’da açılan Lazarev (Lazaryan) Enstitüsüdür. Bunun dışında Tiflis’de Nersissian Okulu Eçmiyazin’de Kevorkyan Akademisi açılmıştı.⁴²

Göç yoluyla Rusya kendi ülkesinde bir iş gücü oluşturmaya ve tüm Ermeniler’in koruyucusu olduğunu göstermeye çalışmıştı. Rusya daha önce İran’da uygulamış olduğu göç politikasını Doğu Anadolu bölgesindeki Ermeniler için de kullanmıştı. Göçün gerçekleştirilmesinde, Rus korumasını kabul eden Ermeni din adamlarını kullanmıştı.⁴³

Basın, okullarla birlikte Ermeni eğitiminde önemli bir rol oynamış, isyanın alt yapısını oluşturmuştu. Bu yolla halk etkilenerek isyana yönlendirilmeye çalışılmıştı.⁴⁴ Örneğin Ardzvi Vaspuragan, Mushak gibi gazetelerde “*Ağlamayı durduralım, cesaretli olalım ve savaşalım*” gibi ifadeler yer almaktaydı.⁴⁵

1877–1878 savaşında Rus ordularının Anadolu’nun bazı yerlerini işgaliyle burada bulunan Ermenilerle doğrudan ilişki kurmuşlardı. Rus ordusunda Ermeni askerlerin, subayların yanı sıra daha önce Rusya’nın eğitim politikasının bir ürünü olan Ermeni generaller de bulunmaktaydı. Örneğin General Loris Melikof bunlardan birisiydi.⁴⁶

⁴¹ Mehmet Saray, “Türk Sovyet Münasebetleri ve Ermeni Meselesi”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu*, 8–12 Ekim 1984 Erzurum, Ankara, 1985, s.127.

⁴² Lazarev (Lazaryan) Enstitüsü 1824’de Moskova’daki güçlü bir Ermeni sanayici ailesi olan Lazarevlerce ortaokul olarak kurulmuştur. 1827’de Doğu İleri Ermeni Kurumu adını almış ve Ermeni kültür tarihinde önemli bir rol oynamıştır Nersissian Okulunu, 1825’de Arşevük Nerses Aştaraketsi kurmuştur. Nersissian Okulu, kurumca bir din semineriydi, gerçekteyse yüzyıla yakın bir süredir art arda kapatılan Ermeni okullarının boşluğunu doldurmuştur. Kevorkyan Akademisi ise 1874’de kurulmuş bir Ermeni yüksek öğretim kurumudur. Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutiory Movement, University Of California, Berkeley*, 1963, s.51; Mnassian Ter Anaide *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, (Çev. Mete Yuncay), İletişim Yay., Ankara, 1995, s.19

⁴³ Kemal Beydilli, *1828- 1829 Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara, 1988, ss.368–369

⁴⁴ Nalbandian, *a.g.e.*, s.52.

⁴⁵ Nalbandian, *a.g.e.*, s.52.

⁴⁶ Karal, *a.g.e.*, s.129

Bundan sonraki süreçte Rusya Osmanlı Ermenilerinin koruyuculuğunu üstlenmişti. Zaten Fransız ihtilalinin yaymış olduğu düşüncelerden etkilenen Osmanlı Ermenilerinin cesaretlerini artırarak Ermeni sorununu alevlendirmiştir. Rusya'nın desteğini alacaklarını bilmeleri Ermenilerin faaliyetlerini hızlandırmıştır.⁴⁷

I.1.1.2.İngiltere'nin Etkisi

Sanayi devrimini tamamladıktan sonra pazar ve hammadde arayışı içine giren İngiltere, 19.yüzyılın ortalarında sömürgecilik faaliyetlerinin artmasıyla yeni yerler aramaya yönelmişti. Dünya'da yaşanan bu gelişmeler ışığında İngiltere'nin bölgede zayıf bir Osmanlı'nın varlığı işine gelmekteydi. Bu nedenle de İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir politika izlemişti. Böylece Hindistan yolunun güvenliği sağlanacak, Boğazlar ve Akdeniz'e Ruslar'ın inmesi engellenecekti. İngiltere'nin bu politikası 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar devam etmişti.⁴⁸ Bu tarihten sonra İngiltere gerek Berlin Anlaşmasının 61. maddesine göre gerek Kıbrıs Anlaşmasına göre Osmanlıya Doğu Anadolu'da ıslahat yaptırarak buraları Rusya'dan kurtarabileceğini düşünmekteydi.⁴⁹ Anadolu'da çıkacak bir karışıklıkta Rusların bölgeyi almasını engellemenin yanı sıra bölge de kurulacak Ermenistan'dan dolayı Ermenilerin kendilerine minnet duymasını sağlamaya çalışmıştı. Aynı zamanda da İngiltere Rusya'nın Doğu Anadolu bölgesine ilgisinin devam etmesini istemiş, bunun içinde Ermeni ıslahatıyla Rusya'yı oyalamıştı. Çünkü Rusya Ortadoğu yerine Uzak Doğu'ya yönelirse İngiltere'nin Hindistan ve Çin üzerindeki nüfusu tehlikeye girecekti.

⁴⁷ Washington Sefaretinden Sadârete Gönderilen Yazı, 1894, BOA, HR. SYS, 2830/ 9.

⁴⁸ Karal, *a.g.e.*, s.130.

⁴⁹ Washington Sefaretinden Sadârete Gönderilen Yazı, 1894, BOA, HR.SYS, 2830/9; Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986, s.12. ; Şenol Kantarcı, "Tarihi Boyutuyla, Ermeni Sorunu", *Aylık Eğitim Dergisi*, S.38, Nisan 2003, s.21.

İngiltere, Osmanlı dışındaki Ermenileri de harekete geçirmeye çalışmıştı. Örneğin 12 Ocak 1881'de diğer bölgelerdeki Ermenilere Berlin Anlaşması ile yapılması kararlaştırılan reformların önemine değinen genelge göndermiştir.⁵⁰

İngiltere, Osmanlı'nın iç işlerine karışabilmek için politikasında dini dayanakları da kullanmıştı. Osmanlı topraklarında Protestan bir cemaat oluşturup bunların koruyuculuğunu üstlenmeyi hedeflemişti.⁵¹ Bunun içinde Protestan kiliseler, kolejler açarak işe başlamıştı. Osmanlı'nın iç işlerine karışmada araç olan bu politika, Osmanlı'da yaşayan gayrimüslimleri etkilemişti. Gayrimüslimler arasında bu politikadan en fazla etkilenen Ermenilerdi.

I.1.1.3.Fransa'nın Etkisi

Fransa, Osmanlı Ermenileriyle ilgilenen ilk devletti. İlgisini, Osmanlı'da kurmak istediği ekonomik etki alanlarında devam ettirmiştir. Ortadoğu ve Akdeniz'de denge sağlamak için bunu uzun yıllar Ermeni sorunu yaratarak kontrolü altında tutmuştu.⁵² Bölge de İngiltere veya Rusya nüfuzunda kurulacak bir Ermeni Devleti Fransa'nın çıkarlarına uygun değildi. Nitekim, Fransa Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için Katoliklik propagandasına girişmişti. Böylece Fransa kapitülasyonlarla sağladığı ayrıcalıkları da devam ettirerek, Osmanlı topraklarında kendisine bir iç müttefik oluşturacaktı. Ermenilerin Katoliklikle tanışmaları Haçlı seferlerinden sonra başlamıştı. Bu süreçten sonra Papalık, Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların haklarını savunmak ve onları Katolikleştirerek faaliyetlerini arttırmak için girişimlerde bulunmuştu.⁵³ 1535'te Fransa'ya kapitülasyonların verilmesinden sonra Papalık, bu ülkenin de desteğini almış ve Ermenilerin yoğun oldukları

⁵⁰ Nalbandian, *a.g.e.*, s.84.

⁵¹ Yves Temon, *Ermeni Tabusu*, (Çev. Emirhan Oğuz), İstanbul, 1995, s.55.

⁵² Uras, 1976, *a.g.e.*, s.XLVII.

⁵³ Davut Kılıç, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisenin Kuruluş Faaliyetleri" *Yeni Türkiye*, Yıl.7, S.38, (Mart-Nisan 2001), s.726.

bölgelere misyonerlerin gönderilmesine başlanmıştır.⁵⁴ Fransa Katolik Ermenileri korumuş, ticari faaliyetlerinde ve eğitimlerinde her türlü olanağı sağlamıştır.⁵⁵

I.1.1.4.Amerika'nın Etkisi

Amerika ile Osmanlı Devleti'nin ilişkisi 19. yüzyılın ilk yarısında dini, kültürel ve ekonomik alanda başlamıştır. 1830'lardan sonra Anadolu ve Ortadoğu topraklarının kaynak zenginliği, pazar niteliği, ulaşım olanakları Amerika için önemliydi. Bu nedenle de Amerika Osmanlı Devleti'ne öncelikli olarak ekonomik alanda yaklaşmıştır.

Ermenilerin din, kültür, ekonomik çıkarları açısından Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından kullanıldığı dönemde (1860–1870) Amerika'da misyoner örgütleriyle, okulları, yetimhaneleri, hastaneleriyle bu unsur üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Amerika'dan gelen misyonerler Ermenilere yönelik etkin dinsel çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu dinsel çalışmalarda Amerika ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin ilk adımını oluşturmuştur. Amerikalılar Ermenileri Protestan yapmaya yönelik faaliyet gösterdiler. Amerika Ermeni Protestan Kilisesi'nin Osmanlı Devletince de kabul edilmesine çalışmaktaydı. Amerika bu mücadelede yalnız hareket etmemiştir. Nitekim İngilizlerin de desteğiyle 1850'de Bağımsız Ermeni Patrikliği kurulmuştur.⁵⁶ Bu patriklik uluslaşma sürecine giren Ermeniler üzerinde önemli rol oynamıştır. Daha önce de değinildiği gibi Osmanlı toplumu içinde "Millet-i Sadıka" olan Ermenilerin ayrışması ancak dini bir tavırla olabilirdi. Misyonerler de ayrışmaya yönelik her türlü tavıra destek vermişler ve bu eğilimde olan eylemciler için de albeni sunmuşlardır.⁵⁷

⁵⁴ Yusuf Sarıncı, "Fransa'nın Ermenilerle Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri", *Ermeni Araştırmaları*, ASAM, Ankara, Sonbahar, 2002, S.7, s.56.

⁵⁵ Şenol Kantarcı, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, ASAM, Ankara, 2003, s.11.

⁵⁶ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.312-313.

⁵⁷ Şener Aksu – İsmail Ayman, "Ermeni Amerika İlişkileri", *Ermeni Sorunu Rehberi*, Kocaeli Üniversitesi, 2001, İzmit.

Amerikalı misyonerler, Ermenileri Protestanlaştırma çalışmalarında okullar açmışlardı. Bu okulların büyük kısmı 1810 'da Boston'da kurulan ve kısaca American Board olarak anılan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) isimli teşkilatça açılmıştır.

Misyonerler, çalışma özgürlüğü elde etmek için, özellikle nüfusu kalabalık şehirlere yerleşmişlerdir. Bu anlamda ilk İzmir ve İstanbul gibi liman ve ticaret kentlerine gelmişler, daha sonra gittikçe iç bölgelere doğru yayılmışlardı.⁵⁸ Daha çok Yahudi ve Müslüman olmayan azınlıkların yaşadıkları bölgelerde faaliyetlerini yoğunlaştıran bu misyonerler Osmanlı topraklarını, 1.Avrupa, 2.Doğu, 3.Batı ve 4.Merkezi Türkiye olmak üzere dört misyon bölgesine ayırmışlardı. Bunlardan Avrupa Türkiyesi Misyonu, Filibe, Selanik ve Manastır'ı içine almaktaydı. Bölgedeki Bulgarların bilinçlendirilmesi için çalışmışlardı. Batı Türkiye Misyonu, İstanbul, İzmit, Bursa, Merzifon, Kayseri ve Trabzon yörelerini, Merkezi (Orta) Türkiye Misyonu; Torosların güneyinden Fırat nehri vadisine kadar olan bölgeyi (özellikle Maraş ve Antep illerine ağırlık verilmekteydi), Doğu Türkiye Misyonu ise; Harput, Erzurum, Van, Mardin ve Bitlis'ten başlıca Rus ve İran sınırına kadar olan bütün Doğu Anadolu topraklarını içine alıyordu.⁵⁹ Bu son üç misyon Ermeniler üzerinde çalışmaktaydı.⁶⁰

Daha öncede değinildiği gibi misyonerler çok yönlü bir Protestanlaştırma faaliyetine girişmişlerdi. Bu derece örgütlü ve planlı bir faaliyet sonucunda hem mezheplerini yaymışlar hem de azınlıkları etkileyerek onların Osmanlı Devleti'nden kopmalarına yardımcı olmuşlardır. Bu alanda en önemli Amerikan Protestan kolejleri İstanbul ve Beyrut gibi merkezlerde açılmıştı. Bunlar arasında 1863'te İstanbul'da Cyrus Hamlin isimli bir misyonerin

⁵⁸Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.125.

⁵⁹ Kocabaşoğlu, *a.g.e*, s.54..

⁶⁰ Kocabaşoğlu, *a.g.e*, s.125

açtığı Robert Kolej anılmaya değerdir.⁶¹ Kurucuları, yöneticileri ve çoğu öğretim elemanı misyonerlerden oluşan bu Kolej'in 1863–1903 tarihleri arasındaki mezunlarının çoğunu Bulgar öğrenciler oluşturmaktaydı.

Yüklü bir program uygulanan kolej'de Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerinin yanında başta Bulgarca ve Ermenice olmak üzere on beşe yakın değişik dilin öğretilmesi, Kolej'in çok yönlü amaçlarını ortaya koyması açısından önemli bir ayrıntıdır. 1870-80'li yıllarda, İstanbul'da misyonerlerin kurduğu matbaada yayınlanan eserlerin yarıya yakınının Bulgarca olması bu konu üzerindeki çalışmaların ciddiyetini ortaya koymaktadır.⁶²

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde açılan pek çok kolej, aynı şekilde daha çok Ermenilere yönelik çalışmıştır. Anadolu'da ilk Amerikan misyoner merkezi 1852'de Harput'ta kurulmuştur. Aynı yerde 1878'de açılan Osmanlıların Fırat Kolej'i dedikleri Ermenistan Koleji (Armenian College) Protestan papazı yetiştirmek ve Ermenilere dilleri, tarihleri ve edebiyatları ile milliyetleri hakkında bilgiler vermek için hazırlanan programları takip etmiştir. Aynı dönemde Merzifon'da Anadolu Kolej (Anatolia College), de Uluslararası Kolej (International College) ile kızlar için açılan Amerikan Koleji, Antep ve Maraş'ta kızlar ve erkekler için açılan Merkezi Türkiye Kolej'leri; Tarsus'taki St. Paul Enstitüsü gibi kolejler öncelikle Hristiyan azınlıkların çocuklarını eğitmişler ve ardından onların Osmanlı Devletine karşı ayaklanmalarını sağlamışlardır.⁶³

⁶¹ Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, İstanbul, s.137–140.

⁶² Sevinç, *a.g.e.*, s.138.

⁶³ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.71.

I.1.2.Ermeni Milliyetçiliği

Ermeni milliyetçiliğinin doğuşunda ve Ermeni siyasi örgütlerinin oluşumunda kiliseler önemli rol oynamıştı.⁶⁴ Kilise sorunlarının arkasında Fransa, Rusya, İngiltere gibi devletlerin müdahaleleri yatmaktaydı. Bu devletlerin Ermeni toplumu üzerindeki yoğun misyoner faaliyetleri ve bunlar üzerindeki koruyucu tavırları sonucunda Ermeni kilisesi üçe bölünmüştü. 1830'dan sonra Fransızların misyonerlik çalışmaları sonucu Ermeniler arasında Katolik sayısı artmıştı.⁶⁵ 1850'de de İngiltere'nin çalışmaları sonucunda Protestan Ermeni kilisesi kurulmuştu.⁶⁶ Bu yeni kiliselerin Osmanlı toprakları üzerindeki faaliyetlerini resmen onaylanması ve mezhepler arasındaki mücadele, Gregoryan Ermeni kilisesini rahatsız etmekteydi.

İstanbul Ermeni Patrikliği, azalan cemaatini yeniden toplayabilmek, dini ve dünyevi liderliğini koruyabilmek için milliyetçiliğe sarılmıştı.⁶⁷ Kiliselerin bu tür girişimleri siyasi anlamda daha önce de değinildiği gibi en büyük desteği dış güçlerden almıştı. Ayrıca Batılılar tarafından açılan misyoner okulları da Ermeni milliyetçiliğini aşlamaktaydı.

I.1.2.1 Kilisenin Rolü

Tüm toplumlarda, din ile devlet varlıklarını koruyabilmek için birbirini araç olarak kullanmıştı. Ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee'nin de vurguladığı gibi "cihanşümül kiliseler, bir medeniyetin yıkılışını takip eden karışıklık dönemlerinde vücut bularak, yıkılan medeniyetin

⁶⁴ BOA, Y.PRK.ZB., 13/14-4.

⁶⁵ Osmanlı topraklarında Katoliklik propagandası çok eski tarihlere dayanır. İlk olarak Papa III. Jül zamanında (1550–1555) Nahçıvan yöresinde oturan bazı Ermeniler Katolikliği kabul etmişti. Daha geniş bilgi için Bkz., Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni*, 1878-1918, İstanbul, 1987.

⁶⁶ Murat Bediroğlu, *Tanzimattan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri*, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2003, ss.23–27.

⁶⁷ Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu (1914–1923)*, Ankara, 1991, s.17.

gerileyişini ve çöküşünü geçici olarak durduruşunun müessesesi tezahürü olan evrensel bir devletin siyasi çerçevesi içinde gelişmeye yatkındılar”⁶⁸

Dolayısıyla Ermeni kilisesi de varlığını koruyabilmesi için bir kuvvete, bir devlete gereksinim duymuştu. Bu nedenle de bir Ermeni devleti fikrini doğuran Ermeni milleti değil Ermeni Kilisesi olmuştur.⁶⁹

Ermeni siyasal hareketleriyle ilgili ciddi çalışmaları olan Nalbandian’a göre bu Ermeni ulusal hareketinde en büyük rolü bazı liderleri ve belli başlı manastırları vasıtasıyla, hem dini hem de entelektüel bir lider olarak çalışan, Ermeni kilisesi oynamıştı. “Siyasi bağımsızlığın yokluğunda, Katogikos, milletin emellerini temsil etmiş ve diasporadakilerle anavatanda bulunanlar arasında bir bağ haline gelmiştir”.⁷⁰

Ermenilerin 1895’e kadar, Eçmiyazin, Akdamar ve Sis Katogigoslukları olmak üzere üç büyük kiliseleri ve biri İstanbul’da diğeri de Kudüs’ de iki de Patriklileri olmuştur.⁷¹ İstanbul Patrikliği, bu dönemde Akdamar ve Sis Katogigoslukları dini bakımdan kendinden üstün olmasına rağmen Osmanlı içinde en güçlü dini lider konumunda bulunmaktaydı.

Ermenilerin büyük çoğunluğunun mensup olduğu mezhebe Ermeni Kilisesi’nin temelini oluşturan Gregor’dan dolayı Gregoryan denilmiştir. Ermeni Gregoryan Kilisesi, Doğu Kilisesi içinde yer almıştır.⁷²

Yukarda ifade edilen Ermeni nüfuzunun dağılmasından rahatsız olan Patriklik Ermeni milliyetçiliğine yönelmiş ve isyan hareketlerini çıkaranların başında yer almıştı.⁷³ 29

⁶⁸ Arnlod J. Toynbee, *A Study Of History*, Oxford University Pres, 1963, VII, s.381’den aktaran Gürün, *a.g.e.*, s.29.

⁶⁹ Gürün, *a.g.e.*, s.30.

⁷⁰ Nalbandian, *a.g.e.*, ss. 30-31.

⁷¹ Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, KÖKSAV, Ankara, 1999, s.18.

⁷² İlter, 1999, s.19.

⁷³ Uras, 1976, *a.g.e.*, s.422; Azmi Süslü, “Patrikhane ve kiliselerin Ermeni Teröründeki Yeri”, *Uluslararası Terörizm ve ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, 1986, s.71.

Mart 1863'te kabul edilen "*Ermeni Milleti Nizamnamesi*" Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki durumunu daha da güçlendirmişti.⁷⁴ Ayrıca bu nizamname Ermenilere bazı ek imtiyazlar tanımış ve kendilerini yönetmeleri konusunda muhtariyet getirmişti. Ermeniler kendilerine verilen bu yetkilere dayanarak devlet içinde ruhani liderler ağı kurma faaliyetlerine başlamışlardı.⁷⁵

Gerçekten de Patrikliğe bağlı unsurlar Ermeni milliyetçiliğine yönelmiş ve isyan hareketlerini çıkaranlar arasında yer almıştı.⁷⁶ Çünkü bu nizamname Ermenilerin kendilerini yönetmesi konusunda yeni uygulamalar içermektedir. Bütün bunlar Patrikliğin milliyetçi propagandasını hızlandırıp güçlendirmiştir. Nizamname, Patriğin yetkilerinin Ermeni cemaati ile bölüşülmesini sağlamıştı. Bu da Ermeni dini ve dünyevî liderleri arasındaki iletişimi arttırmıştı. Patrikhane de kendi otoritesinin yeniden sağlanmanın yolu olarak bağımsız bir Ermenistan kurulmasını gündeme getirmiştir. Ermeni ruhani liderleri, halkın milliyetçi duygularının oluşması ve örgütlenmelerini sağlamak yönünde bizzat girişimlerde bulunmuşlar ve başarılı da olmuşlardı. Bu doğrultuda ilk girişim dini lider Mıgırdiç Hırımyan (1869-1873)'dan gelmişti. Hırımyan 1858'de dini liderliğe Akdamar Kilisesi'ndeki Vartabed'likle başlamıştı.⁷⁷ Hırımyan Van'da "*Van Kartalı*" ve Muş'ta "*Muş Kartalı*" gazetelerini kurmuştu. Bu gazetelerle Ermeni bağımsızlığına yönelik faaliyetlerine başlamıştı. 1869'da İstanbul'da Ermeni Patriği seçilmişti.⁷⁸ Daha sonraları, isyan reisleriyle birlikte çalışmış bunların haberleşmelerini sağlamıştır.

Milliyetçi tutumlar, Hırımyan'dan sonra Patrik olan Nerses (1874-1884) ve Vehabedyan (1885-1888) döneminde de devam etmiştir. Vehabedyan döneminde Ermeni

⁷⁴ Ermeni Nizamnâmesi daha geniş bilgi için bkz. Murat Bediroğlu, *a.g.e.*

⁷⁵ İlter, 1999, *a.g.e.*, s.34.

⁷⁶ Uras, 1976, *a.g.e.*, s.422.

⁷⁷ Ermeni Kiliselerindeki ruhani dereceler şunlardır: Katogigos, Patrik, Yepiskopos (Piskopos), Vartabed, Papaz., İlter, 1999, *a.g.e.*, s.34.

⁷⁸ Nalbandian, *a.g.e.*,s.53; Uras,1976, *a.g.e.*,s.422.

komiteleri teşkilatlarını genişletmiş; Avrupa ve Amerika’da şubeler açmışlardır. Böylece Ermeni milliyetçiliği, başka bir ifade ile bağımsızlık isteyen ihtilalci hareket, kilisenin yanında, Ermeni ihtilalci partilerine geçmiştir. Aşıkyan’ın ılımlı politikası tepki almış, onun yerine gelen Mateos İzmirliyan (1894-1896) döneminde Ermeni örgütlenmeleri genişleyerek devam etmişti. İzmirliyan, komitelere bağlı ve üye olan memurları hizmetine almıştır. İhtilal ve isyan düşüncelerini yaymasının yanı sıra hükümetin yaptığı tüm işleri en ağır bir dille eleştirmişti. Ayrıca İngiliz büyük elçiliğine ve Londra’ya da raporlar göndermiştir.⁷⁹ Kısaca Erzurum’da, Van’da, Muş’ta, Zeytun’da, Adana’da, Sis’te, Haçin’de hemen her taraftaki isyanlarda, ruhani liderler rol almışlar ve hatta bu isyanları bizzat kendileri yönetmiştir.⁸⁰

Patriklerin bu faaliyetlerinin yanı sıra kiliseler bina olarak da Ermeni cemiyetlerinin kullanımına açılmıştı. Cemiyetler, kilise binalarını barınak ve silah deposu, kilise mahzenlerini silah üretim merkezleri olarak kullanılmıştır.⁸¹

I.2.Hınçak Cemiyeti’nin Kuruluşuna Değın Diğer Ermeni Örgütleri

Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi 1829’da Yunanlıların ayaklanarak bağımsızlıklarını kazanması Ermeniler için bir örnek oluşturmuştur. Bosna-Hersek, Sırbistan ve Bulgaristan’da milliyetçi karakterde isyanların çıkması da Ermenileri cesaretlendirmiştir. Ancak Ermenilerin bağımsızlık hareketlerini Osmanlı toplumsal yapısı içindeki yerleri, ayrılıkçı harekette kullandıkları askeri yöntem ve Müslümanlarla çatışma ortamına girmeleri ve bu ortamın etkisinin uzun yıllar sürmesi diğerlerinden farklı kılmıştır.⁸² Ayastefanos

⁷⁹ “*Ermeni Tarih-i Vukuâtı*” *Adli Rapor*, BOA.Y.EE.769; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Azmi Süslü, *Ermeniler ve Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., Ankara, 1990.

⁸⁰ Uras, 1976, *a.g.e.*, s.422.

⁸¹ Atina Sefaretinden Zabtiye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 7 Cemâziyelevvel 1314 [14 Ekim 1896], BOA, A.MKT. MHM, 538/14–1.

⁸² Uzun, *a.g.m.*, s.204.

antlaşmasının sonuçları ve Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durum Ermenilerin isyanları başlatma isteklerini artırmıştı.⁸³

Avrupa'dan dönen Ermeni Gençlerin bağımsızlık düşüncelerini kendi cemaatleri içinde yaymaları Ermeni hareketlenmelerine ve kendi içlerinde örgütlenmelerine neden olmuştur. Tanzimat Fermanı ile birlikte sağlanan hukukî ve siyasal düzenlemelerde bu hareketlerin oluşumunda etkilidir. 1847'de Rum Patrikhanesi'ne, kendi cemaatlerinin işlerini yürütme yetkisi sağlayan muhtıranın Ermenileri de kapsaması şeklinde genişletilmesi Tanzimat Fermanı ile birlikte sağlanan hakları daha ileri bir noktaya götürmüştü. Ancak sağlanan bu haklar, Ermenileri tatmin etmemişti. Çünkü onlar kendilerini özerk duruma getirebilecek ve kendilerine ait bir yönetim alanı sağlayacak düzenlemeler istemekteydi. Ayrıca 1848'de Meclis-i Maarif'in oluşturulması ve burada Ermenilere özerk hareket alanının sağlanması, 1851'de Encümen'i Daniş ile de idari kararların bir ölçüde yargısal denetim altına alınması ve 1851 Kırım Savaşının çıkması Ermenilerin örgütlenmelerine hız kazandırmıştır. Daha önce de değinildiği gibi Ermeni Nizamnamesi de bunda etkili olmuştu.

Bu süreçte Rusya Osmanlı'ya savaş açmıştı. Osmanlıda bu savaşı neden göstererek anayasayı geçersiz saymış, meclisi dağıtmış ve bir baskı dönemini başlatmıştı. Ermeniler de bu dönemin şartlarından yararlanmıştı. Ermeni örgütleri silahlı mücadele yöntemini benimseyen gizli dernekler kurarak tedhiş hareketine yönelmişti.

Ermenilerin milliyetçilik hareketlerinden etkilenmelerinin başlangıç yılları olarak 1860'lar gösterilebilir.⁸⁴ Bu tarihlerden itibaren Ermeniler, ayrılıkçı örgütler kurarak gençleri etrafında toplamaya başlamışlardı. Kurulan bu örgütler, sosyal amaçlar çerçevesine oturtulmuş görünse de hepsinin asıl amacı bağımsız bir Ermenistan kurmaktı.⁸⁵ Bu amaçla kurulmuş ilk

⁸³ Uzun, a.g.m., s.200.

⁸⁴ Uras, 1976, a.g.e, s.421.

⁸⁵ Uras, 1976, a.g.e., s.421

cemiyet 1860'da Kilikya'yı yükseltmeyi vurgulayan "*Hayırseverler Cemiyeti*"ydi.⁸⁶ Bu cemiyetin faaliyet alanını Kilikya oluşturmuştur. Cemiyetin üyeleri arasında H Şişmanyar, M. Beşiktaşyan, N. Sıvacıyan, S. Tagvoryan ve Dr. Katıpyan gibi kişiler bulunmaktaydı. Cemiyetin isyanlarda etkin olmadığı fakat üyelerinden bazılarının 1862 Zeytun olaylarında yer aldıkları bilinmektedir. Bunu "*Fedakarlar Cemiyeti*" izlemiştir. 1860'larda güney bölgesinde kurulan bu cemiyetleri, on yıl sonra doğuda oluşan yeni kuruluşlar takip etmiştir. 1870–1880 arasında Van'da "*Araratlı*", Muş'ta "*Okulsevenler*", "*Doğu*" ve "*Kilikya*" isimli derneklerin kurulması izlemiştir.⁸⁷ Araratlı, Okulsevenler ve Doğu Cemiyetleri daha sonra "*Ermenilerin Birleşik Cemiyetleri*"ni oluşturmuşlardı. Oluşturulan bu cemiyetin amacı Doğu'da okullar açmaktı.⁸⁸ Yine 1872 Van'da "*İttihat ve Halas*" oluşturulmuştu.⁸⁹ Bu dernek Van bölgesinde önemli bir siyasi kuruluştur. Cemiyet Rusların desteğiyle güçlenmek istemişti.⁹⁰ Daha sonra 1878'de Van'da silahsız Ermenileri korumak amacıyla bir grup genç tarafından "*Karahaç Cemiyeti*" kurulmuştur.⁹¹ Bu gençler Ermenilerden alınan vergileri yağmalama olarak değerlendirmiş, alınmasına son vermeyi amaçlamışlardı. Üyeleri gizlilik yemini etmişti. Yemini bozanlar karahaç olarak belirlenip öldürülmekteydi.⁹²

Bu dönemde kurulan örgütlerin isimleri dikkat çekicidir: "*Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti*", "*Ermenistan'a Doğru Cemiyeti*", "*Genç Ermenistan Cemiyeti*". Bu

⁸⁶ Ahmet Halaçoğlu, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Ermeni İsyânları 1895 Trabzon Örneği", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Edt. İdris Bal-Mustafa Çufalı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Haziran, 2003, s.266.

⁸⁷ Gürün, "Ermeni Birleşik Cemiyeti"ni oluşturan örgütlerde Kilikya Cemiyeti yerine Milliyetçi Kadınlar Cemiyetini vermiştir. Gürün, *a.g.e.*, s.128.

⁸⁸ Kanar, *a.g.e.*, s.13.

⁸⁹ Ergünöz Akçura, "Ermeni Sorunu ve Türkler'e Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri", *Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yay., (Mart- Nisan 2001), S.38, s.750.

⁹⁰ Uras, 1976, *a.g.e.*, s. 430.

⁹¹ Nalbandian, *a.g.e.*, s.84; Küçük, 1988, *a.g.e.*, s.101; Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, IQ Yay., İstanbul, 2002, s.115.

⁹² Nalbandian, *a.g.e.*, s. 84.

derneklerin kuruluş yerlerinin daha çok Doğu illerinde olması da Rusya'nın ve dolayısıyla Kafkasya Ermenileri'nin etkinliğinin bir sonucudur.

Ermenilerin başlangıçta daha çok sosyal ve kültürel konularla ilgilenmek üzere kurdukları bu cemiyetler, 1878'den sonra dış etkilerle ihtilalci amaçlara yönelmişlerdir.⁹³ Bu süreci başlatan Ermeni eğitimcisi Mıgırdıç Portakalyan'dı. Portakalyan, 1873'de ilk Ermeni ihtilal grubunu kurmuş ve "Asya" adlı bir gazete yayınlamıştı. Bu Ermeni, ihtilalci örgütleri için bir örnek oluşturmuştu. Boyutunu değiştiren Ermeni örgütlenmeleri 1880'den sonra bağımsızlık hareketi için daha yoğun bir faaliyete girmişlerdi. Özellikle de İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Van merkezli örgütlenmişlerdir.⁹⁴

1881'de Erzurum'da "*Vatan Savunucuları*" kurulmuştu. Bu örgütün amacı Erzurum Ermeni gençlerini örgütlemek ve Batı Ermenistan'ı kurtarmaktı.⁹⁵ Örgütün lideri Khaçadur Kerektisian'dı. Ayrıca örgüt kurucuları arasında Karabet Nishkian, Agop Ishgalatsian, Aleksan Yetelikian, Hovhannes Asturian ve Yeghishe Tursunian vardı.⁹⁶ Gruplara ayrılmış, merkezi bir şekilde örgütlenmişti. Herhangi bir araştırmada ele geçme olasılığından dolayı örgütün programı yazılmamıştı. Program örgüt üyeleri tarafından ezberlenmişti. Örgüt üyeleri gizlice toplanmakta, kitaplar okumakta, tartışmakta, bildiriler

⁹³ Abdurrahman Çaycı, *Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.29.

⁹⁴ Y. Atilla Şehirli, "Osmanlı Devleti'nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Edt. İdris Bal-Mustafa Çufalı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Haziran, 2003, s.256; Fehmi Çetinöz, "Hınçak Komitesinin Kurulması", *Ülkücü Öğretmen*, Fikir, Sanat ve Eğitim Dergisi, C.XIV, Kasım-Aralık, 1972, S. 168 , s.17.

⁹⁵ Deliorman bu cemiyetin daha önce Erzurum'da kurulan Şûra-yı Âli Cemiyeti'nin isim değiştirerek "Vatan Savunucuları" olduğunu belirtmektedir. Nalbandian ise örgütün kuruluş çalışmalarının 1880'de başladığını fakat bu dönemde örgüte herhangi bir isim verilmediğini aktarmaktadır. Kurucuları arasında yer alan M. Nishkian örgütü biçimlendirme döneminde isim verilmediğini belirtmiş, Leo ve Seropian ise "Üst Kurul" olarak isimlendirildiğini sonrada "Vatan Savunucuları" olarak adlandırıldığını ifade etmiştir. Oysa Minassian da ilk devrimci örgütünün 1885 yılında Van'da kurulduğunu aktarmaktadır. Nalbandian, *a.g.e.*, s.85; Arthur Beylerian, "Aux Origines de la question armenienne du traite de San Stefano au Congres de Berlin (1878)", "Reveu d'Histoire Diplomatique (Paris), 1-2, s.31-32'den aktaran Anaide Ter Minassian, *a.g.e.*, s.17; Altan Deliorman, *Türklere Karşı Ermeni Komitecileri*, Boğaziçi Matbaası, İstanbul, 1975, s.21.

⁹⁶ Nalbandian, *a.g.e.*, s.85, Gürün, *a.g.e.*, ss.137-138.

hazırlamakta ve en önemlisi de silah alabilmek amacıyla halktan yardım toplamaktaydılar.⁹⁷ Bu örgüt için silahlı mücadele her şeyden önemliydi.⁹⁸ Bunun en güzel örneğini örgütün üyesi Avedis Vemyan bir toplantıda yaptığı konuşma vermektedir: Amaca ulaşılması için 1. Silah 2. Silah 3. Silah gereklidir. Halka silah verip kan dökmesi öğretildiğinde halk ne yapacağını çok iyi bilir. İçinde bulunulan durumdan kurtulmanın ve politik özgürlüğe kavuşmanın yolu ona buna yeminli yazılar yazmak değildir. Bunu sağlanmanın yolu silahlanmadır.⁹⁹ Örgüt bu yolla isyan çıkaracak ve Avrupa'nın ilgisini kazanmaya çalışacaktı.¹⁰⁰

Kısa süre içerisinde örgüt üyelerinin sayısı Erzurum ve çevresinde artmıştı. Örgütün öncelikli amacı kuruluşu genişletmek, gerekli olan silahı sağlamak için para toplamaktı. Patrik Nerses, örgütün varlığını 1881'de Erzurum'da bulunan Bishop Kilisesi'nin bildirilmesiyle onaylamıştı.¹⁰¹

Örgüt destek almak çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Bunun için öncelikle örgüt kurucu üyelerinden olan Kerektisian Van'a ve Rusya'ya giderek görüşmeler yapmıştı. Bunun dışında yine aynı yıl maddi destek almak için Karabet Nishkian 1881 Kasım ve 1882 Ağustos olmak üzere Rusya'ya iki gezi yapmıştı. İkinci gezisinde yanına bağış yapmak isteyenlere verilmek üzere örgütün yeminini ve amblemini içeren resmi sertifika almıştı.¹⁰² Sertifika çeşitli yerlerde kullanılmak amacıyla çoğaltılmıştı. Sertifikanın bir kopyası Osmanlı

⁹⁷ Nalbandian, *a.g.e.*, s.86; Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, (Çev.Mariam Arpi- Nairi Arek), Peri Yay., İstanbul, 2003, s. 34.

⁹⁸ Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, Emre Yay., İstanbul, Ocak, 1995, s. 142.

⁹⁹ V.A. Barsaryam- Ş. R. Harutyanyan, *Ermeni Halkı Tarihi*, Yerevan 1979, s.244'den aktaran, Çelebyan, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰⁰ Karabekir, *a.g.e.*, s.142.

¹⁰¹ Nalbandian, *a.g.e.*, s.86.

¹⁰² Sertifika örgütün yeminini ve amblemini gösterecek şekilde basılmış sanatsal bir taş basmasıydı. Sertifikanın başına örgütün ismi sonuna "ya özgürlük ya ölüm" yazılmıştı. Nalbandian, *a.g.e.*, s.87.

Devleti'nin eline geçmişti. Böylece örgütün varlığından haberdar olan Osmanlı Devleti, örgütü feshettirmiş ve üyelerini tutuklamıştı.¹⁰³

“*Vatan Savunucuları*”ndan sonra da Ermeni örgütlenmeleri düzenli ve örgütlü bir şekilde gelişmesini devam ettirmişti. 1880 yıllarının ortalarında Portakalyan, Van’da “*Ermeni Yurttaşlar Birliği*” adı altında gizli bir örgüt kurmuştu. Bu örgüt, 1885 Armenakan Partisi’nin temelini oluşturmuştu.¹⁰⁴ Ermeni gençliğini örgütlemek ve kendini koruyabilmesi için silahlandırmak gerekmişti. Ermeni gençliğinin eğitilmesi üzerinde durulmuştu. Bunu gerçekleştirmek için de Ermeni tarihinde Van’ın üç meşhur Mıgırdıçları olarak da anılan Khrimyan, Portakalyan ve Avadisyan (gerçek adıyla Terlemezyan) işe koyulmuşlardı. Onlar Vaspuragan Ermenilerinin örgütlenip ayaklanmasında etkili olmuşlardı. Mıdırğıç Khrimyan, 1879’da Ermeni Patriği Nerses Vaspuragan Ermenilerin ruhani lideri olarak Van’a atanmıştı.¹⁰⁵ Khrimyan’ın Varaka Manastırında yayınladığı “*Vaspuragan Kartalı*” adlı gazetesiyse özellikle Ermeni gençliği ve yöredeki halk üzerinde etkili olmuştu.¹⁰⁶ Ayrıca Van’da Ermeni gençleri arasında milliyetçiliği yaymak için bir okul açılmıştı. Ermeni örgütlerinin kurulmasında olduğu gibi bu okulun açılmasında da Rusya büyük destek vermişti.¹⁰⁷

¹⁰³ Örgütün ortaya çıkarılmasını Çelebyan şu şekilde aktarmaktadır: Ekim ayının sonuna doğru örgütün niyetini şehrin papazlarından Melgitekseg öğrenmiş ve haberi Vali Paşa’ya iletmıştır. Bunun üzerine vali durumu İstanbul’a bildirerek yardım istemiştir. Birkaç gün içinde istenen yardım gelmiş ve şehirde sıkıyönetim ilan edilmiştir. 400 kişi gözaltına alınmıştır şeklinde aktarmaktadır. Hraç Tarbasyan ise örgüt üyelerinin biri sarhoş halde, zengin bir Ermenin evinin önünde ona hakaret etmiştir. Hemen kalabalık toplanıyor ve polisler olay yerine gidip, birkaç Ermeni’yi gözaltına alıyorlar. Onların birinin cebinden “Vatan Savunucuları” Örgütüne üye olduğuna dair bir kart çıkıyor. Çelebyan, *a.g.e.*, s.36.

¹⁰⁴ John Giragosyan, *Burjuva Diplomasisi ve Ermenistan*, s.245’den aktaran Çelebyan, *a.g.e.*, s.43.

¹⁰⁵ Nalbandian, *a.g.e.*, s.90; Hamparsum Yeramyan, *Van Vaspuragan Anıtı, Birinci Cilt*, s.122’den aktaran Çelebyan, *a.g.e.*, s.43.

¹⁰⁶ Çelebyan, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁰⁷ Esat Uras, “Ermeni Cemiyetleri”, *Otoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question III*, İstanbul 1989, s.19.

19. yüzyılda devrimci nitelik taşıyan ilk Ermeni partisi Armenekan'dı.¹⁰⁸ 1848'de İstanbul'da doğup büyüyen Mıgırdıç Portakalyan, uzun yıllar Van'da, açtığı okulda, öğretmenlik yapmış; ihtilalci bir gençlik yetiştirmişti.¹⁰⁹ 1885'de Van'da oturması yasaklanmış, Fransa'ya gitmiş ve Armenia Gazetesini çıkarmaya başlamıştı.¹¹⁰

Armenia Gazetesi, Portagalyan'ın öğrencileri için hareket noktası olmuştu. Portagalyan'ın Van'da kurduğu "Centrian Gymnasium"dan mezun olan bir grup öğrenci örgütlenmek için görüşmeye başlamıştı. Mıgırdıç Terlemezyan (Avedisyan) ve kardeşi Krirokiris Terlemizyan üzüm bağında üzümlerin ezildiği "Hundzian" oyuğunu toplantı yeri olarak belirlemişlerdi.¹¹¹ Portakalyan'ın öğrencilerinden dokuz kişi yaptıkları ilk toplantıda 1885'de Armenia gazetesinden esinlenerek Armenakan Partisini kurmuşlardı.¹¹² Partinin kurucuları Mıgırdıç Terlemezyan (Avedisyan) ve kardeşi Krirokiris Terlemizyan, Ruben Şatavaryan, Kevork Adyan, Krikor Acemyan, M. Barutciyan, Evond Kehancıyan, Grigor Beozikyan ve Karekin Manugyan (Bağıştsyan)'dı. Armenia gazetesi bu parti ile anılsa da

¹⁰⁸ Nalbandian, *a.g.e.*, s. 90; Minassian, *a.g.e.*, s.17; Hüdavendigar Onur, *Millet-i Sadıka' dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, Edile, İstanbul, 1998, s.39.

¹⁰⁹ 1848'de İstanbul'da doğmuştur. Eğitimini İstanbul'da çeşitli Ermeni kurumlarında tamamlamıştır. Genç yaşta Ermenilerin politik düzenlemelerinden haberdar olmuştu. Eğitimine devam ettiği Gymnasium binasında Ermeni kurulunun tartışmalarını dinlemiştir. 1867'de Tokat'a öğretmen olarak gitmiştir. Buradaki çalışmalarından dolayı tutuklandı. Serbest kaldıktan sonra İstanbul'a dönerek "Asya" gazetesini yayınlamaya başladı. Bu gazetede yazılarından dolayı eleştiri almıştı. Bundan sonra İstanbul'da ve Rusya'da yayınlanan "Manzume" gazetesinde çalışmaya başladı. 1876'da Ararathian toplumun önde gelen üyelerinden biri olmuştu. Ararathian'ın operasyonlarının merkezi olan Van'a eğitim programlarını yönetmesi için tayin edilmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının başlaması buradaki çalışmasının yarım kalmasına neden oldu. Ararathian'ın Rusya'daki temsilcisi olmak için Rusya'dan ayrıldı. Tiflis'te Rus Ermeni lideri, Ardzruni ile toplumun planları hakkında görüşme yaptı. Ardzruni'nin desteğini aldıktan sonra Portagalyan İstanbul'a döndü. Savaş sonrası belirsizlik döneminde İstanbul'dan ayrılarak Van'a gitmiştir. Burada bir okul kurarak hemen çalışmaya başlamıştır. Okul bir süre sonra devrimci düşünceler yayması nedeniyle Osmanlı Hükümeti tarafından kapatıldı ve Portagalyanın İstanbul'a geri dönmesi istendi. Bir süre sonra Portagalyan çalışmalarına devam etmek için Van'a tekrar döndü. Birleşmiş Milletlerin yardımıyla "The Central Gymnasium" adlı yeni bir okul kurmuştur. Politik nedenlerden dolayı 1885'te hükümet tarafından Van'dan sürülmüştür. Aynı yıl Portagalyan bir daha geri dönmek üzere Fransa'ya gitmiştir. Marsilya'da Armenia gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Çeşitli bölgelere yayılmış Ermenilerin birlikte hareket etmesini sağlayacak genel bir kongre düzenlemek istemiştir. 1886'da Londra'da yapılan kongrede istenilen sonuç alınamamış bunun üzerine Portagalyan 1889'da "Ermeni Yurttaşlar Birliği"ni kurdu. Beklentilerin aksine kuruluş çok başarılı olmamıştır. Nalbandian, *a.g.e.*, s.91.

¹¹⁰ Nalbandian, *a.g.e.*, ss. 90-94; Kanar, *a.g.e.*, s.16.

¹¹¹ Toplantı yeri olan oyuk, sadece samandan yapılmış bir kilim bulunduğu için "saman kilimin evi" olarak isimlendirilmiştir. Nalbandian, *a.g.e.*, s.96.

¹¹² Nalbandian *a.g.e.*, s. 96; Gürün, *a.g.e.*, s.128.

partinin resmi organı haline gelmemiştir. Partinin programı elle yedi sekiz kopya Yazılmış ancak İkinci Dünya Savaşından sonra basılmıştır.¹¹³ Armekean'ın programı yedi bölümden oluşmuştur:

İhtilal yoluyla Ermenilerin kendi kendini idare hakkını elde etmektir. Partiye sadece Ermeniler girebilir. Parti gayesine varmak için aynı ideale inanan bütün milliyetperver Ermenileri bir araya getirmek, ihtilalci fikirleri yaymak, üyelere silah kullanımını öğretmek, silah ve para temin etmek, gerilla kuvvetleri oluşturmak, halkı genel bir harekete hazırlamak gibi yollara başvuracaktır. Parti aktif ve yedek azalardan oluşacak, bölgelerde de bölge komiteleri oluşturulacaktır. Merkez teşkilatı bölge komiteleri temsilcilerinden oluşacaktır. Ayrıca diğer gruplarla işbirliği için özel komite kurulacaktır.¹¹⁴

Hovannes Agripasyan, Vardan Goloşyan ve Karabet Kulaksızyan'ın Türk zaptiyeleri ile vuruşmaları, Avadisya'nın diğer üç arkadaşı ile Hemptasın ile birlikte Kürt grubuna saldırışı, çeşitli cinayetler ve 16 Ekim 1892 günü Van'da polis memuru Nuri Efendi'nin katledilmesi partinin bilinen faaliyetleri arasındadır.¹¹⁵

Bunların yanı sıra İngiltere'de yaşayan Ermeniler "*Ayastan*" adıyla bir gazete yayınlamışlar ve bir süre sonra "*İngiliz Ermeni Komitesini*" kurmuşlardır. Bu parti Ermeni Sorunu için önemli propaganda merkezlerinden birini oluşturmuştur.¹¹⁶

¹¹³ Nalbandian, *a.g.e.*, ss.96-97.

¹¹⁴ Nalbandian, *a.g.e.*, s.96.

¹¹⁵ Nalbandian, *a.g.e.*, s.97.

¹¹⁶ Küçük, *a.g.e.*, s.101.

II. BÖLÜM

HINÇAK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE ÖRGÜTLENMESİ

II.1.Hınçak Cemiyeti'nin Kuruluşu

II.1.1.Hınçak Adının Anlamı

Hınçak, Ermenice “*Çan Sesi*” anlamına gelmektedir. 1916’da “*The Armenian Social-Democratic Hentchakist Party*” başlıklı cemiyeti tanıtan bir yazıda bu adın seçilmesinde “çan” yoluyla *tüm dünyada uyuyan Ermenilerin uyandırılması* gibi bir çağrıda bulunma isteğinin etkili olduğu belirtilmektedir.¹¹⁷

II.1.2.Cemiyetin Kuruluş Çalışmaları

Hınçak Cemiyeti, yüksek öğrenimlerine Avrupa’da devam etmek isteyen ve bu sebeple Rusya’dan ayrılan birkaç Rus uyruklu Ermeni öğrenci tarafından Cenevre’de kurulmuştur. Anlaşıldığı üzere Cemiyetteki Rus etkisi kuruluşundan itibaren gözlemlenebilmektedir. Kurucuları ve kuramcıları Marksisttir. Marksizm, cemiyet programının da temelini oluşturmuştur. Bu özelliği ile Hınçak Cemiyeti, Türkiye ve İran’ın ilk sosyalist partisi olarak da değerlendirilmesine yol açmıştır.¹¹⁸

Avrupa’daki Jön Türk hareketinde de gözlemlenebildiği gibi yenilikçi ve devrimci parti ve örgütlerin kadrolarının öncelikle gençlerden oluştuğu değerlendirmesi Hınçaklar için de geçerlidir. Bu cemiyetin kurucuları 20’li yaşlardaydı. Ayrıca bu gençler, çocuklarını

¹¹⁷ Hagop Turabian, “The Armenian Social-Democratic Hentchakist Party”, Paris 1916, s.2., 23 Mart 2005, www.Hunchak.

¹¹⁸ Turabian, *a.g.m.*, s.1.

Rusya'dan kalkıp Avrupa başkentlerinde okutabilecek kadar zengin ve aristokrat ailelerin çocuklarıydı.¹¹⁹

Cemiyeti kurma fikrini ortaya atan ve kuran Avedis Nazarbegyan 1862'de Tiflis'te doğmuştur.¹²⁰ Nazarbegyan Lerents olarak da tanınmaktaydı. Ortaöğrenimini St. Petesburg ve Paris'te tamamlamıştır.¹²¹ Nazarbegyan'ın eğitim giderleri Tiflis'deki Ermenilerin en zenginlerinden amcası Melikazarian tarafından karşılanmıştır. Nazarbegyan, fiziksel görünüş olarak yakışıklı ve şair görünümlü bir dialektik ustası olarak da tanımlanmaktaydı.¹²² Dönemin politik ve ekonomik teorilerine ve sosyal bilimler ile ilgili tartışmalara ilgi duyduğu anlaşılıyordu. Nazarbegyan aşağıda da anlatıldığı gibi 1887'de Hınçak Cemiyetini kurmuş, 1896'da partisindeki bölünmeden sonra sol kanadın yönetimini devralmıştır. 1923'ten sonra Amerika'da komünist partisine katılmış, 1934'te Moskova'ya yerleşmiş ve 1939'da orada ölmüştür.¹²³

Cemiyetin diğer ünlü kurucu ismi, Nazarbegyan'nın bu süreçte kız arkadaşı, nişanlısı ve eşi olan Maro'dur. Maro, zeki ve bilgili bir kadın olarak tanımlanmaktadır. Maro da Tiflis'te doğmuş, ilk ve orta eğitimi burada tamamlamıştır. Tiflis Lisesi'nden mezun olduktan sonra eğitimine St.Petersburg'da devam etmiştir. Burada Rus gizli devrim partisine katılmıştır. Politik sorunlardan dolayı Maro, Paris'e kaçtığı dönemde Nazarbegyan ile tanışmıştır. O da Nazarbegyan gibi politikayla ilgilenmiş Marksist davaya bağlılığını burada da sürdürmüştür. Maro da cemiyetinin kuruluşunda ve yönetiminde etkin olarak yer almıştır. Hınçak cemiyeti içinde Kafkasya bölge sorumlusu olarak etkinlik göstermiştir. 1912'de Sibirya'ya sürülmüş, 1917'de Bolşeviklere katılmış ve 1941'de ölmüştür.¹²⁴

¹¹⁹ Nalbandian, *a.g.e.*, s.104.

¹²⁰ BOA, HR. SYS, 2836/32.

¹²¹ www.Lemagan.com, 20 Eylül 2004.

¹²² Nalbandian, *a.g.e.*, s.105.

¹²³ www.Lemagan.com, 20 Eylül 2004.

¹²⁴ www.Lemagan.com, 20 Eylül 2004.

Cemiyetin diğ er ünlü kurucusu, 1862 doğ umlu Roupen Khanazad (Nahsan Garabedian) lisans eğitimini Cenova Üniversitesi'nde tamamlamış ¹²⁵ bir tarım uzmanıydı. ¹²⁶ 1898'da Hmaïag Khoushboulian, Bedros Marimian, Hagop Meghavorian'la birlikte Hınçak Cemiyeti'nin Trabzon ş ubesini de kurmuş tu. 1890'da Tiflis'te Meghavorian ile birlikte Silahlı Devrim Federasyonu'nun kurulması için çalış mış tı. 1905'ten sonra Hınçak Cemiyeti'nden tamamen ayrılmış ve siyasi hayattan çekilmiştir. 1929'de ölmüş tür. ¹²⁷

Cemiyetin kurucularından Gabriel Kafian, Nicoli Martinian, Gevorg Haraciyen Cenevreli, Georg Gharadjian ve Christopher Montpelierdirler. Gabriel de Kafain gibi tarım konusunda uzmandı.

Bu gençler Rusya'daki ve genel olarak Avrupa baş kentlerindeki Osmanlı karşıtı kamuoyunun da yönlendirmesiyle Türkiye'de hiç yaşamadıkları halde Osmanlı Ermenilerinin durumuyla da yakından ilgilidiler.

Gençler, cemiyetin kuruluş aş amasında Ermeni milliyetçisi Mekertitch Portagalyan'ın Marsilya'da çıkardığı *Armenia* ¹²⁸ gazetesinden etkilenmiş lerd i. Paris, Cenevre ve Montpellier'deki Ermeni öğrenciler bu gazeteyi, Ermenistan'daki devrimin başarıya ulaşmasında yardımcı olabilecek büyük bir organizasyonun parçası olarak değerlendirmekteydiler. Ancak gazete, oluş umlarının zamanını ve yerini sürekli erteleyerek gençlerin beklentilerine yanıt vermemekteydi. Bu süreçte Batı Avrupa'daki Ermeni öğrenciler yeni bir politik oluş umu sağlayacak ilişkiler kurmaya başlamış lardır. ¹²⁹ Yine Jön Türk

¹²⁵ www.Lemagan.com, 20 Eylül 2004

¹²⁶ Nalbandian, *a.g.e.*, s.106.

¹²⁷ www.Lemagan.com, 20 Eylül 2004

¹²⁸ *Armenia Gazetesi* 20 Temmuz – 1 Ağ ustos 1885'te Portagalyan tarafından Marsilya'da yayınlanmaya başlamış tır. Daha sonra Armenekan partisi ile özdeşleş en bu gazete Türkiye'deki Ermenilerin durumlarına karşı dünyanın ilgisini çekmeyi, diaspora Ermenilerinin yardımıyla anavatana yardımcı olmayı, Ermeni halkının arasında Portagalyan'ın düşüncelerini yaymayı ve Ermeni halkın yararı için Portagalyan'ın bilgi ve yeteneğini kullanmayı amaçlamış tır, Nalbandian, *a.g.e.*, s.105.

¹²⁹ Nalbandian, *a.g.e.*, s.105.

hareketinde olduğu gibi hedef ve yöntemler konusunda Ermeni öğrencilerinin ve aydınlarının da hepsi arayış içindeydiler.

Partiyi kurma fikrini ortaya atan ve kuran ve bu sıralarda Paris'te eğitimine devam etmekte olan Avedis Nazarbegyan da bu Armenia gazetesinde oldukça ateşli yazılar yazmıştı. Nazarbegyan'ın Avrupa başkentlerindeki Ermeni toplulukları ile bu gazete yoluyla da olsa ilişki kurduğu anlaşılmaktadır. Cemiyet edebiyatı içinde kuruluş şöyle anlatılmaktadır: 20 yaşında bir öğrenci olan Nazarbegyan nişanlısı Marian (Maro) ile birlikte Paris'ten Cenevre'ye gitmiştir. Orada Portagalyan'ın çıkardığı Armenia'nın okuyucusu olan Gabriel Kafian, Ruben Khan-Azat, Nicoli Matinian ve Mekertitch Manutcharian isimli dört Rusya Ermenisi ile tanışmıştır. Bu öğrenci grubunun konuşmalarının temelini Armenia gazetesinde sürekli tartışılan Türkiye'deki Ermenilerin durumu ve Türkiye Ermenileri arasında örgütlenmeye duyulan gereklilik oluşturmaktaydı. 1886 yazında Avedis Nazarbegyan Portagalyan'a, gelecekteki bir devrim hareketinde ve örgütünde etkin rol oynaması teklifini içeren bir mektup göndermiştir. Ancak Armenekan Partisi'ni kurmakta olan Portagalian, örgütünün yeterli olduğu gerekçesiyle bu teklifi reddetmiştir.¹³⁰

Öğrenciler, çok önemsedikleri Portagalian'ın tekliflerini reddetmesi üzerine kendi başlarına hareket etmeye karar vermişlerdir. Gabriel Kafian, Montpellier'e gitmiş ve oradaki Ermenilerin sorunlarıyla ilgilenmiştir. Cenevre'ye dönüşünde onunla aynı fikirleri paylaşan Mattheos Shahazizian, Gevorg Gharadjian, Christopher Ohanian ve Poghos Afrikian adlı 4 Ermeni öğrencisini de beraberinde getirmiştir. Öğrencilerden Mattheos Shahazizian'ın, Armenia gazetesinde birçok devrimci makalesi yayınlanmıştır. 1886 yazının sonlarına doğru Cenevre'deki grupta Paris'ten Avedis Nazarbegyan ve Marian Vardinian Montpellier'den

¹³⁰ Nalbandian, *a.g.e.*, s.106.

Georg Gharadjian ve Christopher Ohanian Cenevre'den Khan Azat ve Gabriel Kafain kalmıştır.

Bu altı öğrenci Cenevre'yi kendilerine karargâh haline getirip başlığını Nazarbegyan'nın koyduğu Armenia "*Eaton Cheneley*" gazetesini yayınlayıp dağıtmaya başlamışlardır. Bu gazetede öğrencilerin artık umutlarını kestikleri Armenian gazetesinin editörü Portagalyan'ı eleştirdikleri görülmekteydi. Tartışmanın Ermenistan hedefinin nasıl gerçekleştirileceği konusundaki anlaşmazlıktan çıktığı fark ediliyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Portakalyan'nın daha liberal çözüm önerilerine karşın gençler, silahlı mücadele ve devrimi savunuyorlardı.

Bu sıralarda Portagalyan ise "*Ermeni Vatanseverler Birliği*" isimli yeni örgütün ilkelerini yayınlamıştı. Bu derneğin amacı Avrupa'da eğitim gören gençlerin Türkiye'ye gelerek buradaki Ermenilerin bilinçlenmelerini sağlamaktı. Portagalyan'ın kurduğu bu örgüt silahlı devrim konusunda hiçbir şey önermemekteydi.

Portagalyan'ın partisinin tersine, Cenevre'deki altı genç öğrenci daha büyük ve güçlü bir devrimle bütün Türkiye Ermenilerini ayaklandırmayı ve yurt dışındaki Ermenilerden destek sağlamayı planlamaktaydılar. 1886'da Portagalyan'ın güçlü liderliğinin etkisinin kaybolmasıyla beraber, 6 öğrenci Armenia'ya karşıt olarak kendi fikirlerini yayımlayacak bir gazete çıkarmaya karar vermişlerdir.

Gazetenin çıkarılması için gerekli maddi olanağı sağlamak amacıyla "*Kafkasya Genci*" isimli bir drama ve dans gösterisi düzenlemişlerdir. Bu sosyal aktiviteler, öğrenciler arasında ve arkadaş çevrelerinde geniş ilgi görmüştür. Bu aktivitelerin yanı sıra broşürler basıp devrim yanlısı Ermenilere göndermişlerdir. Ancak bu faaliyetlerden istedikleri sonucu alamamışlardır.¹³¹ Bunun üzerine Viyana'daki Mekhitarist Manastırına müracaat ederek

¹³¹ Nalbandian, *a.g.e.*, s.107.

Ermenice çıkarılacak bir gazete için matbaa harfleri istemişlerdir. Bu harfleri beklerken 1886 yılı sonlarında Nazarbegyan, Vardanyan ve Haraciyen'dan oluşan üç kişilik bir komite teşkilatın programını hazırlamaya başlamıştır.¹³²

II.1.3.Cemiyetin Kuruluşu

1886'da Nazarbegyan, Vardanyan ve Haraciyen tarafından hazırlanan program diğer öğrenciler Avedis Nazarbegyan, Maiam Vurdulan, Georg Gharedjhan, Ruben Khan Azat, Chistogher Ohan Gabrial ve Levon Stepiab tarafından da uygun bulununca Hınçak Cemiyeti'nin kuruluşu 1887 Ağustosunda Cenevre'de tamamlanmıştır. Ne var ki 1890'a kadar cemiyetin resmi bir adı olmamıştır.¹³³ 1890'da çeşitli grupların birleşmesiyle partinin adı "*Hınçak Devrimci Partisi*" olmuştur.¹³⁴

Cemiyet, yayın organı olan "*Hınçak Gazetesi*"ni kurulmasından üç ay sonra 1887 Kasım ayında Cenevre'de yayınlamıştır. Gazete, Hınçak Cemiyeti'ne katılımları arttırmayı ve ihtilalci faaliyetleri anlatmayı amaçlıyordu.¹³⁵ Cemiyet, gerçekte olmayan üç farklı adres kullanarak yayın organının yerini gizlemiştir. Bütün yazışmalar ve yardımlar Paris, Montpellier ve Cenevre'deki adresler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Gazete ince kâğıtlara basılıp paketlenildikten sonra Paris, Cenevre veya Leipnik'deki postanelerden Rusya ve Türkiye'de ulaştırılmış ve gizli yollarla da olsa dağıtılabilmektedir.¹³⁶ Gazetede Ermenice ve Türkçe yazılara rastlanılmaktadır. Türkçe yayınlar, Müslüman grupların sempatisini kazanmayı da amaçladığı söylenebilir.

Hınçakların sosyalist görüşleri Rusya Ermenileri arasında çok rağbet görmemiştir. Cemiyet üyeleri dahi sosyalizm konusunda görüş birliği içinde olamamışlardır. Bu görüş

¹³² Gürün, *a.g.e.*, s. 132.

¹³³ Nalbandian, *a.g.e.*, s.115; Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s.132; Uras, *a.g.e.*, s.431; Kanar, *a.g.e.*, s.17.

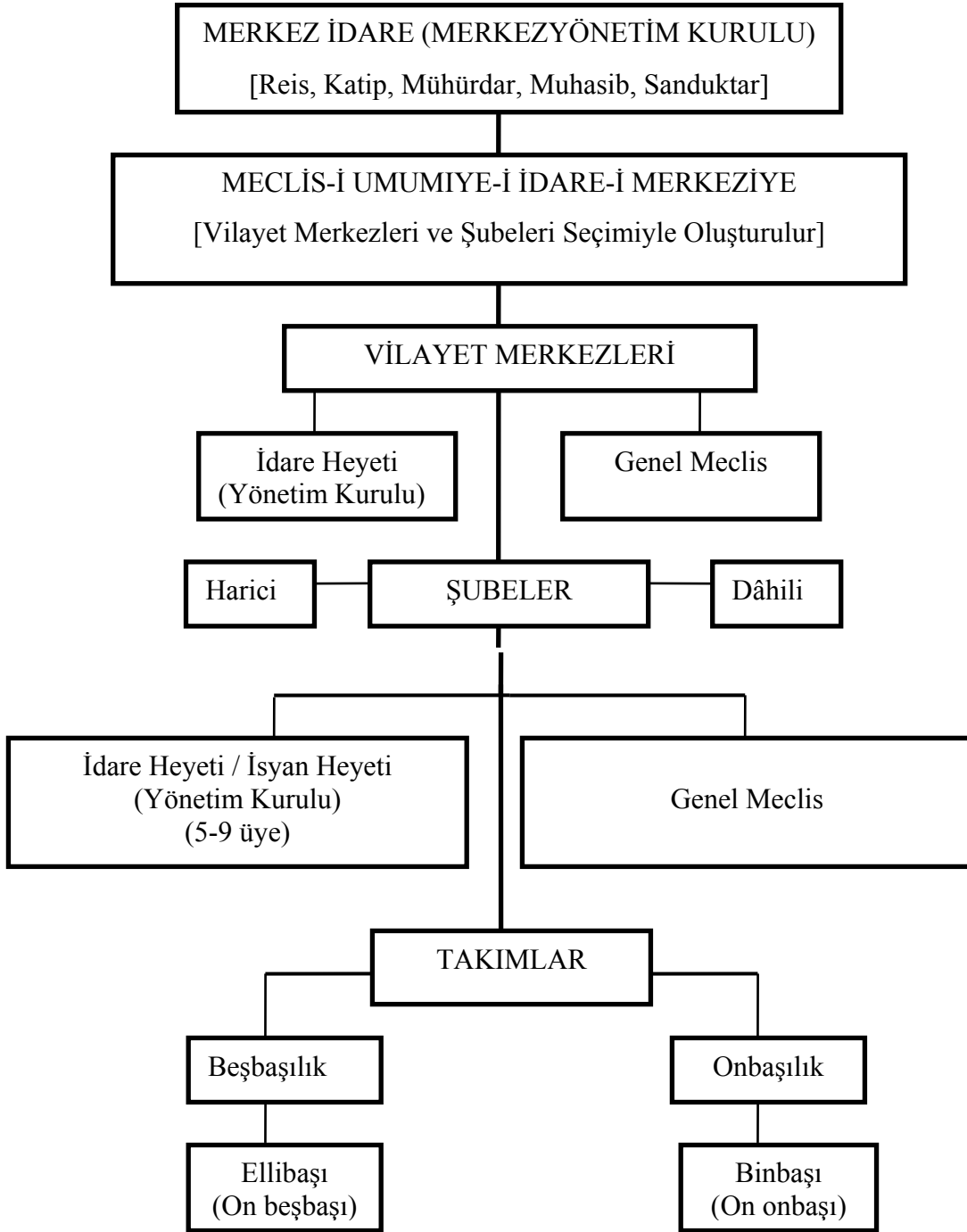
¹³⁴ Nalbandian, *a.g.e.*, s.115, Turabian, *a.g.m.*, s.1

¹³⁵ Nalbandian, *a.g.e.*, s.115.

¹³⁶ Nalbandian, *a.g.e.*, s.115.

ayrılıkları, zaman içerisinde Hınçak Cemiyeti'nden kopmalara yol açmıştır. Hınçak Cemiyeti Türkiye'de kendisine daha rahat bir zemin bulmuştur. Çeşitli düşmanlık ve engellere karşın Hınçaklar fikirlerini Türkiye'de savunabilmiş ve örgütlenebilmişlerdir.

Cemiyet, sosyalist niteliğini hep ön planda tutmaya çalışmıştır. Cemiyetçe Marks'ın "Komünist Manifesto"sunu Ermeniceye çevirilmiş ve yayınlanmıştır. Ne var ki Türkiye'de Cemiyet sosyalist fikirlerinden ziyade Ermenilerin davasını savunan milliyetçi bir parti kimliği ile ön plana çıkmıştır. Osmanlı Ermenileri de cemiyetin sosyalistliği ile değil milliyetçiliği ile ilgilenmiştir. Oysa Hınçak Cemiyeti'nde de Ermenistan'ın bağımsızlığı düşüncesini sosyalist programa adapte etmeyi istemeyenler vardı. Sosyalizm ve bağımsızlık arasındaki öncelik, daha sonraki yıllarda partinin yönetici kesimi için ortaya çıkmıştır. Bu süreç içinde sosyalist kimliğinden ziyade bir Ermeni partisi niteliği ile bu cemiyet, Avrupa ve Amerika'dan da yardım alabilmiştir.

Tablo 2

Hınçakyan İhtilal Taraftarının Şube Programı (1893) ve İsyân Cemiyeti Esâs Nizâmnamesine
(1896) Göre Hınçak Cemiyeti'nin Örgüt Yapısı

II. 2.Cemiyetin Örgütlenmesi

Endüstri Devrimi ve Fransız İhtilali'yle eski rejimlerin tasfiyesi sürecinde bağımsızlık için mücadele eden bir dizi illegal cemiyet ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetlerin üyeleri kendilerini özgürlük isteyen halkın liderleri olarak görmekteydiler. Bu cemiyetlerin örgütlenme tarzları da aynıydı. Çoğunluğu Napoleon döneminin sonunda ortaya çıkan Masonilik örgütlerinden etkilenmişlerdi. Masonlarda olduğu gibi son derece renkli törenleri ve hiyerarşileri vardı. Bunlardan en yaygın olanı ve örgütlenme tarzı en çok taklid edileni gizli ve hücreler şeklinde hiyerarşik yapılanmasıyla tanınan ve “*iyi kuzenler*” anlamına da gelen “Carbonari” örgütüydü.¹³⁷ İdeolojik açıdan Carbonari ve benzeri örgütler, sadece reaksiyona duyulan nefretin bir araya getirdiği karmaşık yapılarıydı. 19. yüzyılda bu model çerçevesinde birçok örgüt oluşturulmuştu. Hınçak Cemiyeti örgütü de hiyerarşik yapısı, gizliliği ve ritüelleriyle bu modele uygunluk göstermektedir.

Hınçak cemiyetinin örgüt yapısı da düzenli bir bütünlük gösteren, genel ve ortak yönde hareket eden, merkez yönetim kurulu tarafından yönetilen çok sayıda birimden oluşmuştur.¹³⁸

Cemiyet öncelikle örgütlendiği yerleri büyüklüklerine göre vilayetlere ayırmıştır. Örneğin; 1896'da genel meclisin toplantısında kabul edilen Hınçak Cemiyeti'nin Esas Nizamnamesi'nin 27. maddesinde Ermenistan ve Anadolu 6, Kilikya 2, İstanbul 1 vilayet olarak değerlendirilmiştir. Yine aynı nizamnamede Ankara ve Trabzon gibi yerlerde de vilayet oluşturma kararı alınmıştı. Vilayet sınırları bölgedeki cemiyet üyelerinin uygun bulmasıyla değiştirilebilecekti.¹³⁹ Belirlenen bu vilayetler, hiyerarşik bir bağlılık zinciri içinde merkezlere, şubelere ve takımlara ayrılmıştır. Ne var ki merkezin, şubenin ya da takımın

¹³⁷ Hobsbawm, *a.g.e.*, ss.129-131.

¹³⁸ Hınçak Komitesinin Siyasi Programı, Londra Hınçak Matbaası, 1897, Ermenice'den aktaran Uras, 1976, *a.g.e.*, s. 436.

¹³⁹ 1896'da Genel Meclisin Toplantısında Kabul edilen Hınçak Cemiyetinin Esas Nizamnamesidir, BOA, Y.PRK. UM, 47/141 (md.27).

oluşturulmasına ilişkin kesin kurallar söz konusu değildir. Merkez ve şube sayıları bölgenin coğrafi büyüklüğüne ve ihtiyaca göre belirlenmesi düşünülmüştür.

Her örgüt biriminin kendi içinde görev dağılımı esasına göre belirlediği bir yönetim kurulu bulunmaktaydı. Her birim tüm işlerden sorumlu olan ve kendilerini temsil eden bir başkan seçmekteydi. Bu başkanlar bir araya gelerek kendilerini denetleyecek olan üst başkanlarını belirlemekteydi. Bunun yanında her birim kendi içerisinde bir meclis kurmaktaydı. Ayrıca cemiyetin, her vilayetin belirli sayıda gönderdiği temsilcilerden oluşan bir de “*genel meclis*”i de öngörülmekteydi.

Uygulamada da cemiyet üyelerinin bu nizamnameye göre hareket ettikleri anlaşılmaktadır. 1887’de Cenevre’de kurulan ve sonra Londra’ya taşınan cemiyet örgütlenmesini doğal olarak Osmanlı Devleti’nde de sürdürmüştür. 1890’da Tiflisli Şimavon, Trabzonlu Rus Rupen Hanazad, Batum’dan H. Megavoryan ve İran’dan S. Danielyan’ın iki ay süren çalışmaları sonucu cemiyetin İstanbul merkezi oluşturulmuştur.¹⁴⁰ Örgütlenme başarılıdır da. Hınçaklar birkaç ay içerisinde bu bölgede yedi yüz üye kazanmışlardı. Ünlü Ermeni tarihçisi Nalbandian Hınçak Cemiyeti’nin Bafra, Mersin, Trabzon, Yozgat ve Tokat’ta merkezleri olduğunu aktarmaktadır. 1893 tarihli şube muhabere memurlarını veren bir Osmanlı arşiv belgesi ise cemiyetin Samsun, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Divriği, Gürün, Karahisar-ı Şarki, Eğin, Arabgir, Malatya, Muş, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Giresun, Trabzon, Kayseri ve Yozgat’taki şubelerinden söz etmektedir. Cemiyetin Osmanlı toprakları dışındaki en önemli iki merkezi Atina ve Tiflis’ti.¹⁴¹ Cemiyet Osmanlı dışındaki merkez ve şubeleriyle

¹⁴⁰Uras, 1976, *a.g.e.*, s.441.; Erdal İltter, *Türkiye’de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri*, Turan Yayıncılık, Ankara, 1995, s.26.

¹⁴¹Hınçak Cemiyeti’nin Amerika’da Dorsister’de İngilizce Yayınlanan Risalesi, 1894, BOA. HR. SYS, 72/82; Bitlis Vilayetinden Varid Olan Telgrafname, 18 Mayıs 310 [30 Mayıs 1894], BOA, A.MKT. MHM, 713/16

bağlantılarını bu iki merkez aracılığıyla sağlamıştır.¹⁴² Cemiyet ayrıca Cenova, Romanya, Amerika, İngiltere ve Marsilya’da da örgütlenmişti.¹⁴³

Hiç şüphe yok ki cemiyetin amaçlarını gerçekleştirebilmesi üye sayısını arttırmasına bağlıydı. Zaten bu durum sosyalist olsun olmasın dönemin bütün parti ve örgütlenmeleri için de geçerliydi.

Hınçak Cemiyeti’nin programı üyelerin niteliklerini de tanımlamıştı: Cemiyete asıl bir karakter sahibi olan, reşit olan, cemiyetin bütün esas ve prensiplerini kabul eden, nizamnamesi gereğince bunları yerine getiren herkes üye olarak kabul edilebilecekti.¹⁴⁴ Üye olmak isteyenlerin Hınçak şubesi ya da bölüğüne, isteğini sözle ya da yazıyla bildirmesi, şubenin ya da bölüğün üyelerinden en az iki kişinin olumlu hal ve hareketlerine kefil olması gerekmektedir.¹⁴⁵ Dönemin gizli cemiyetlerinin hemen hepsinde olduğu gibi Hınçak Cemiyeti’nde de özel bir giriş seremonisi vardı. Programa göre, üye olmak isteyen kişi şube ya da bölüğün üyeleri önünde cemiyetin istediği gibi hareket edeceğine, sır tutabileceğine, cemiyete zarar getirecek bir davranışta bulunmayacağına, programın her noktasını harfi harfine uygulayacağına yemin etmeliydi.¹⁴⁶

Biz şerâ’it-i tahlîfi buraya derc ediyoruz: “Allah'a, nâmusuma ve bu dünyada bana azîz olacak kâffe-i işlere ve Hınçakyan ihtilâl tertîbâtına ve âmâl ve efkârına kâni‘ oldum. Ölüm saatime kadar yorulmayıp şirketimizin kâffe-i programını ve cemâ‘atimizin azîz da‘vâsının metâlibini ve bana tevdi‘ ve havâle edilen vezâ’ifi dâimî sûrette sadâkatle îfâ eyleyeceğime yemin ederim. İşbu yeminimde sâdik olacağım. Milletdaşlarımla Ermenilerin boynunda asılan barbar Türk'ün esâret boyunduruğunu bütün bütün kırmağa ve netîcesine vâsıl oluncaya kadar cehd-ü ikdâm edeceğim.”¹⁴⁷

¹⁴²*Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, C.17, Belge No.16; C.18, Belge No.79.

¹⁴³Bitlis Vilayetinden Varid Olan Telgrafname, 18 Mayıs 310 [30 Mayıs 1894], BOA, A.MKT. MHM, 713/16; Atina Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahriratın Sûreti, 1894, BOA., HR. SYS, 2778/52.

¹⁴⁴Hınçak İhtilâl Tarafdaranın Şube Programı, BOA, Y.PRK. UM, 29/36; Hınçak Teşkilat Nizamnâmesi, Londra, 1897, Ermenice’ den aktaran Uras, *a.g.e.*, s. 437.

¹⁴⁵Hınçak Teşkilat Nizamnâmesi, Londra, 1897, Ermenice’ den aktaran Uras, *a.g.e.*, s. 437.

¹⁴⁶Hınçak İhtilâl Tarafdaranın Şube Programı, BOA. Y.PRK. UM, 29/36.

¹⁴⁷“*Ermeni Tarih-i Vukuatı*” Adlı Rapor, BOA. Y.EE.769.

Üyelerden halkı etkileyebilecek, onlara örnek olacak, cemiyetin bayrağını ve ilkelerini daima yükseltecek davranışlarda bulunması isteniyordu.¹⁴⁸ Her üye, cemiyetin yayılmasını sağlamak için yeni üyeler bulmak, örgütün ilkelerini ve yayınlarını dağıtmak ve yazılı ve sözlü propaganda yapmakla sorumluydu. Üyeler, örgütü ilgilendiren herhangi bir haber ya da sorunu hemen bağlı bulunduğu örgüt birimine ve gerektiğinde merkeze bildirmek, maddi ve manevi arkadaşlarına her türlü yardımda bulunmak, şube ya da bölük toplantısına katılmak, cemiyetin iç işlerine ilişkin konularda kayıtsız şartsız disipline saygılı olmak ve itaat etmek zorundaydı.¹⁴⁹ Ayrıca her yeni üye maddi gücüne göre cemiyete bağışta bulunmak ve üyeliği karşılığında cemiyete üyelik aidatı vermekteydi.¹⁵⁰

Bulunduğu yerde bir şube veya bölük olmayan üye, uygun arkadaşlar bularak orada bir bölük veya şube kurmaya çalışmalı, kuramadığı durumlarda kendisine en yakın şubeye bağlanmalıydı. Şube üyelerinden hiç biri kendi başına cemiyet ve şube adına girişimde, vaat ve taahhütlerde bulunmamalı, karar vermemeliydi.¹⁵¹

Cemiyet programında yer alan silahla ilgili hüküm cemiyetin ihtilalci ve yasadışı yönüne vurgu yapmaktaydı: Buna göre her üyenin silah kullanma eğitiminden geçmesi ve kendine ait silahı olması gerekmektedir.¹⁵² Üyeler silah olarak yanlarında en azından bir revolver ve bir süngü bulundurmakla yükümlüydü.¹⁵³

¹⁴⁸Hınçak Teşkilat Nizamnâmesi, Londra, 1897, Ermenice' den aktaran Uras, *a.g.e.*, s. 437.

¹⁴⁹Hınçak İhtilâl Tarafdarının Şube Programı, BOA, Y.PRK. UM, 29/36; Hınçak Teşkilat Nizamnâmesi, Londra, 1897, Ermenice' den aktaran Uras, 1976, *a.g.e.*, s. 437.

¹⁵⁰Hınçakyan İhtilâl Şirketinin Dâhili Teşkilâtı Programı Mukaddimesidir, burada üyelerin hediye olarak vereceği miktar “Şirkete Kabul olunanlar kudret ve servetine göre on lira ve daha ziyâde bir meblağ şirkete vermeye mecbûrdur. Bu para, on kuruşdan aşağı olmayacaktır”; şeklinde belirtilirken üyelerin vermek zorunda oldukları aidat “Azânın tediye ettiği meblağdan başka her memûr ayrıca olarak haftalık veya aylık namıyla iâne verecektir. Azânın kudreti meclis tarafından takdir ve iânât dahi o sûretle takdir olunur” açıklanmıştır. “*Ermeni Tarih-i Vukuatı*” Adlı Rapor BOA., Y.EE.769, Hınçak Teşkilat Nizamnâmesi, Londra, 1897, Ermenice' den aktaran Uras, *a.g.e.*, s. 438.

¹⁵¹Hınçak Teşkilat Nizamnâmesi, Londra, 1897, Ermenice' den aktaran Uras, *a.g.e.*, s. 438.

¹⁵²Hınçak İhtilâl Tarafdarının Şube Programı, BOA, Y.PRK. UM, 29/36, Hınçak Teşkilat Nizamnâmesi, Londra, 1897, Ermenice' den aktaran Uras, 1976, *a.g.e.*, s. 438.

¹⁵³ Hınçak İhtilâl Tarafdarının Şube Programı, BOA, Y.PRK. UM, 29/36; “*Ermeni Tarih-i Vukuatı*” Adlı Rapor, BOA, Y.EE, 769.

II.2.1.Merkez Örgütü

Hınçak örgütlenmesi, 19. yüzyıl siyasal örgütlenmelerinin ortak özelliği olan hücre tipi, merkeziyetçi ve hiyerarşik modeli ile örtüşmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde de olduğu gibi, katılımı öngören demokratiklik ile disiplini sağlayan merkeziyetçilik arasındaki dengede ikincisi her zaman ön planda olmuştur. Bu çerçevede bütün önemli yetkiler, merkez organlarında toplanmıştır. Merkez, kararlarının alt kademelerce uygulanmasını sıkı şekilde denetlemiş ve gerektiğinde disiplin mekanizmasını etkinlikle işletmiştir. Finansman, büyük ölçüde merkezileşmiştir Denetimde “*merkez yönetim vekilleri*” kullanılmıştır. Merkezlere ve şubelere ihtiyaçları ölçüsünde vekiller gönderilmiştir. Bu vekiller, buldukları vilayetlerin isyan teşkilatlarını oluşturmuş, dairelerde yapılan kayıt, takip gibi işlerin idare ve merkez yönetim ile görüşülmesinde aracı olmuştur. Mali teşkilat ve merkez yönetim vekilleri arasındaki bütün anlaşmazlıkları merkez yönetim çözmüştür. Olağanüstü durumlarda memleketin genel işlerini idare etmek ve çözmek için merkez yönetim vekillerine yetki verilmiştir.¹⁵⁴

İçtüzüğe göre, Hınçak Cemiyeti'nin genel işlerinden merkez örgütü sorumluydu. İttihat ve Terakki'nin “merkez-i umumisi” gibi Hınçakların merkez yönetimi de, beş kişiden oluşmuş ve üyeleri genellikle yönetim kurulunca belirlenmiştir. İç tüzükte merkez yönetim merkez komite olarak da ifade edilmişti. Bu merkez idare başkan, kâtip, mühürdar, sanduktar ve saymandan oluşuyordu. Bu komitenin görev süresi üç yılla sınırlandırılmıştı. Merkez idarenin tüm kararları meclisce alınmaktaydı. Bu kurul üyelerinin görev süreleri ise bir yıldır. Ancak hepsi de yeniden seçilme hakkına sahipti. Merkez yönetim kurulu üyelerinin eksilmesi durumunda ise diğer üyelerce yeni seçilecek üç adayın ismi şubelere gönderilecekti. Listedeki kişilerin uygun bulunmadığında dışarıdan bir kişi de seçilebilecekti. Yönetim merkezinin üç

¹⁵⁴1896'da Genel Meclisin Toplantısında Kabul Edilen Hınçak Cemiyetinin Esas Nizamnamesidir, BOA, Y.PRK. UM, 47/141, (md 40, 41, 43, 44)

üyesinin birden eksildiği durumlarda yönetim merkezi feshedilerek meclisçe yeniden oluşturulacaktı.

Başkan belirlenmiş zamanlarda yönetim kurulunu toplamak ve başkanlık etmek, verilen kararların tam olarak uygulanmasına çalışmak ve yönetim kurulunun aldığı tüm kararları kurulda olan bir üye ile imzalamakla yetkiliydi.

Kâtip, cemiyetin tüm kayıtlarını deftere işlemek, haberleşmeyi sağlamak, merkeze gelen bütün Yazıları kuruldan bir arkadaşıyla birlikte açarak koruma altına almak ve merkeze ait evrakların hepsini başkanla birlikte imzalamakla yükümlüydü.

Mühürdarın görevi, örgütün mührünü korumak ve bütün resmi evrakları başkan ve üyelere birinin imzasıyla birlikte mühürlemekten ibaretti.

Sanduktar parasal işlerden sorumluydu. Merkez yönetim için gelen bütün paraları bankaya yatırmak, merkezin karar verdiği masrafları tavsiye etmek, parasal bilgileri içeren bütün evrakları imzalamak, günlük hâsılat defteri oluşturmak ve yaptığı masrafların belgelerini muhasebe memuruna vermekle görevlendirilmişti.

Muhasebe memuru merkezin bütün gelir ve giderlerini işleyerek onaylamak, şube hesaplarını inceleyerek usulüne uygun şekilde deftere işlemekle sorumluydu.

Yönetim kurulu gereksinim duyduğu zaman bu beş birim dışında yeni birimler oluşturma ve üyelere seçtiği kişileri görevlendirme hakkına sahipti. Ancak bir üyede aynı anda iki görev bulunmamalıydı.

Merkez yönetimi adına üyelerin gerektiğinde kullanması için gelen paralar güvenli bankalara yatırılırdı. Bu paraların güvenliği merkez yönetim tarafından sağlanırdı. Heyet adına olan bütün yayınlardan sorumlu yönetim merkezi aynı zamanda cemiyetin resmi yayın organı bir gazetenin çıkarılmasından da sorumluydu.

Merkez yönetimi cemiyete ait Ermenistan ve Kilikya'nın bütün şubelerine gönderilecek bir istatistik ve defter tutmaktaydı. Bunun dışında düzenli olarak merkez yönetim tarafından yapılan işlerin tutarını içeren bir defter tutularak genel meclise verilmekteydi. Ayrıca merkezce üyelerine her yıl belirli bir miktar ödenek ayrılmaktaydı.

II.2.2.Genel Meclis

Genel meclis, vilayet ve şubelerden gönderilen ve ilgili yönergede mebus olarak adlandırılan temsilcilerden oluşmaktaydı. Genel meclis, cemiyetin en önemli kanun ve hesaplarına bakardı. Bu meclis, merkez yönetim tarafından belirlenen yerlerde üç yılda bir toplanırdı.¹⁵⁵

Merkez ve şube sayısını belirlemede etken olan coğrafi büyüklük, vilayetin meclise göndereceği temsilci sayısını da belirlemiştir. Örneğin üç şubesi bulunan her bir vilayet dairesi genel meclise iki temsilci göndermişti. Üçten az şubesi olan vilayetin ise sadece bir temsilcisi bulunuyordu. İçtüzüğe göre Kafkasya şubelerinden ve Amerika'dan 2, Acemistan, Mısır, Bulgaristan, Romanya, Kıbrıs ve sınır bölgesindeki şubelerden 1'er olmak üzere 11 temsilci genel meclise gönderilecekti.¹⁵⁶

Bu içtüzüğe göre mecliste temsilcilerin bir kez konuşma hakkı vardı. Ancak bazı durumlarda birden fazla temsilcisi olan vilayet temsilcileri konuşma haklarını sadece birine verebilirdi. Merkez yönetim üyeleri sadece kendi muhasebelerine ait oylamaya katılmazlardı. Bunun dışında meclisin de doğal üyeleriydiler. Meclis temsilci tam sayısının yarısının bir

¹⁵⁵1896'da Genel Meclis'in Toplantısında Kabul Edilen Hınçak Cemiyetinin Esas Nizamnâmesidir, BOA, Y.PRK. UM, 47/141. (md 51,52 ve 53).

¹⁵⁶1896'da Genel Meclis'in Toplantısında Kabul Edilen Hınçak Cemiyetinin Esas Nizamnâmesidir, BOA, Y.PRK. UM, 47/141. (md 55).

fazlası çoğunlukla toplanabilirdi. Meclis genel merkezce veya üyelerin talebi üzerine toplanabilirdi.¹⁵⁷

II.2.3.Taşra Örgütü

Vilayet biriminin iç örgütlenmesi, içtüzüğe göre, merkezce belirlenen vekillerce gerçekleştirilirdi. Cemiyetin şubeleri bölge büyüklüğüne göre belirlenmişti.¹⁵⁸ Bir şubenin oluşabilmesi için 20 cemiyet üyesinin bir araya gelmesi yeterliydi. Şube yönetim kurulları gizli oyla seçilecekti. Oluşturulan heyet ancak merkezin emriyle göreve başlardı. Yönetim kurulunun üye sayısı en az 5 en fazla 9 olarak belirlenmişti. Görev süresi ise iki yıldır.¹⁵⁹

Şubelerde yönetim kurulları “*ısyan heyetleri*” olarak da tanımlanmaktaydı. İsyan kurulunun isyanı gerçekleştirebilmesi için rapor hazırlayıp merkez idarenin onayını alması gerekirdi. Ancak acil durumlarda yerli heyet kendi başına karar verebilirdi. Şubeler, yaptıkları tüm resmi görüşmeleri genel merkeze bildirmekle yükümlüydü.¹⁶⁰ Haftada bir kez toplanması gereken bu kurul gerektiğinde günde iki oturum yapabiliyordu. Mazeretsiz olarak üst üste üç kez toplantıya katılmayan üyenin temsilciliği sona erer ve yerine başkası seçilirdi. Her yılın sonunda merkez yönetime rapor veren bu heyet, merkezin emirlerine uymak zorundaydı. Heyete üye olanlarda din farkı gözetilmezdi. Yönetim kurulunun kendine ait bir mührü vardı. Bu mührün aşağısı ve yukarısında idare heyetinin bulunduğu yer yazılıydı.

¹⁵⁷1896’da Genel Meclis’in Toplantısında Kabul Edilen Hınçak Cemiyetinin Esas Nizamnâmesidir BOA, Y.PRK. UM, 47/141. (md 56, 57, 58 ve 59)

¹⁵⁸1896’da Genel Meclis’in Toplantısında Kabul Edilen Hınçak Cemiyetinin Esas Nizamnâmesidir, (md 27), BOA, Y.PRK. UM, 47/141.

¹⁵⁹Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi adlı eserinde şube idare heyetinin 3–5–7 kişiden oluştuğunu belirterek görev sürelerinin de bir yıl olduğunu aktarmaktadır. Hınçak Teşkilat Nizamnâmesi, Hınçak Matbaası, Londra, 1897, (Ermenice)’den aktaran Uras, 1976, a.g.e., s.438.

¹⁶⁰1896’da Genel Meclisin Toplantısında Kabul Edilen Hınçak Cemiyetinin Esas Nizamnâmesidir, BOA, Y.PRK. UM, 47/141. (md.37)

1893’de Sivas yakınlarında ele geçirilen Hınçak şube programında idare heyeti kâtip, baş hafıye, silah muhafızı, vaiz, bozguncu ve cellât olmak üzere 6 üyeden oluşmuştur. Bu üyelerin hepsinin emrinde şube üyeleri arasından oluşturulmuş grupları vardı.¹⁶¹

Cemiyet nizamnamesine göre kâtip, üyelerin kimlik bilgilerini içeren iki türlü defter oluştururdu. Bunlardan birinde üyelerin gerçek kimlik bilgileri yer alırdı. Bu defter de kâtipin sorumluluğundaydı. Cetvel niteliğinde hazırlanmış olan diğer deftere üyelerin sahte isimleri, sandık eminden alınan aylık gelir ve giderler yazılırdı.¹⁶² Cemiyet mührü kâtipte bulunurdu ve kendisine verilen emirle kullanabilirdi. Kâtip yazısının tanınmaması için yazısını sık sık değiştirmeliydi.

Sandık emini, idare heyetinin muhasebe işlerine bakmakla yükümlüydü. Gelir ve giderleri, harcamaları, kurulun mührü ile onaylayarak üç ayda bir heyet üyelerine bildirirdi.¹⁶³

İsyan Kurulu’nun diğer bir üyesi olan baş hafıye ya da baş ajan, genellikle devlet görevlileri arasından seçilirdi. Bunlardan seçilmediği durumlarda hükümette görevli bir Ermeni memurla işbirliği yapmalıydı. Böylece komite, hükümeti yakından izlemiş olacaktı. Genel merkez, bu kuruldan başkanın dışında kimseyi tanımazdı. Ajanlar grubu her yere ulaşmak zorundaydı. Bu nedenle de her türlü kılığa girebilmeliydi.¹⁶⁴

¹⁶¹ Hınçakyan İhtilâl Komitesi Azasının Vezâifi, BOA, Y.PRK. UM, 29/36.

¹⁶² Hınçakyan İhtilâl Komitesi Azasının Vezâifi, BOA, Y.PRK. UM, 29/36 (md.4)

¹⁶³ Hınçakyan İhtilâl Komitesi Azasının Vezâifi, BOA, Y. PRK. UM, 29/36 (md. 5)

¹⁶⁴ Hınçakyan İhtilâl Komitesi Azasının Vezâifi, BOA, Y.PRK. UM, 29/36 (md. 6); *Hınçak Komitesinin Esas Maksadı Hakkında Bir Komisyon Tarafından Tertip Olunan Mecmua*, BOA; Y.EE, 97/52; “*Ermeni Tarih-i Vukuatı*” Adlı Rapor, BOA. Y.EE.769; *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001, s. 11; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C.I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s.10; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.17, Belge No.16; C.18, Belge No.79.

Vâiz, cemiyetin bir anlamda moral hocası niteliğindedir. Aynı zamanda cemiyet üyelerini korumakla görevliydi. Cemiyetin ödül ve cezalarını ileten ve uygulayan konumundaydı.¹⁶⁵

Cellât başı ve emrindeki grup, komitenin emrinden dışarı çıkmamak şartıyla komite içinden ve dışından zararlı olanları öldürmekle görevliydi. Bunlar, tekdir, sopa, ölüm olmak üzere üç türlü ceza uygulayabilirdi. Ölüm cezaları da kama, tabanca, boğma ve zehirleme olmak üzere dört farklı şekilde gerçekleştirilebilirdi. Şube programının 8. maddesi ev ve diğer binaların havaya uçurulması için dinamit lokumu, dinamit suyu ve baruttan yapılan patlayıcının kullanılmasını öneriyordu.¹⁶⁶

Bozguncunun görevi ortalığı karıştırarak isyan çıkarmaktı. İsyanı ise kuvvetliyi kuvvetsize karşı kışkırtarak çıkarmalıydı. Bozguncular da doğal olarak merkez komitenin emriyle hareket etmeliydiler.¹⁶⁷

Silah Muhafızı'nda, akıllı, dayanıklı, cesur olmak gibi bir takım özellikler aranıyordu. Silah muhafızı komiteye ait silahların, mermi, barut, dinamit gibi patlayıcı maddelerin saklanması ve korunmasından sorumluydu. Silah muhafızı üç dört ayda bir elde bulunan silahların miktarını bildiren bir cetvel hazırlamaktaydı.¹⁶⁸

¹⁶⁵Hınçak İhtilâl Tarafdarının Şube Programı, BOA, Y.PRK.UM, 29/36 (7. md); *Hınçak Komitesinin Esas Maksadı Hakkında Bir Komisyon Tarafından Tertip Olunan Mecmua*, BOA. Y.EE, 97/52; "Ermeni Tarih-i Vukuatı" Adlı Rapor, BOA, Y.EE.769; *Ermeni Komiteleri, a.g.e.*, s.12; Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s.10.; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.17, Belge No.16; C.18, Belge No.79.

¹⁶⁶Hınçak İhtilâl Tarafdarının Şube Programı, BOA, Y.PRK.UM, 29/36 (md 8.); *Hınçak Komitesinin Esas Maksadı Hakkında Bir Komisyon Tarafından Tertip Olunan Mecmua*, BOA. Y.EE, 97/52; "Ermeni Tarih-i Vukuatı" Adlı Rapor, BOA. Y.EE.769; *Ermeni Komiteleri, a.g.e.*, s.12; Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s.10.

¹⁶⁷Hınçak İhtilâl Tarafdarının Şube Programı, BOA, Y.PRK.UM, 29/36, (md 9.), *Hınçak Komitesinin Esas Maksadı Hakkında Bir Komisyon Tarafından Tertip Olunan Mecmua*, BOA; Y.EE, 97/52, s.3; "Ermeni Tarih-i Vukuatı" Adlı Rapor BOA. Y.EE.769; *Ermeni Komiteleri, a.g.e.*, s.12; Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s.10.

¹⁶⁸Hınçak İhtilâl Tarafdarının Şube Programı, BOA, Y.PRK.UM, 29/36, (md 11.), *Hınçak Komitesinin Esas Maksadı Hakkında Bir Komisyon Tarafından Tertip Olunan Mecmua*, BOA. Y.EE, 97/52; BOA. Y.EE, 769; *Ermeni Komiteleri, a.g.e.*, s.12; Hüseyin Nazım Paşa, *a.g.e.*, s.10.

Şubelerin bu üst kurulunu belirleyen genel meclisleri bulunuyordu. Bu meclis cemiyetin bölgedeki üyelerinden oluşuyordu. Bu şube genel kurulu şubelerin bütün işlerini yönetmek, şube başkanlarını ve resmi memurlarını seçmekle görevliydi. Genel mecliste merkezdeki yönetim kurulunun onayı ile bir nizamname hazırlardı.¹⁶⁹

Hınçak Cemiyeti, örgütlenmesini en uç ve en alt noktaya kadar uzatabilmek için Bölük ve takım adında daha da alt birimler oluşturma gereğini duymuştur. Takım olarak ifade edilen grupların oluşması için gönüllü beş on kişinin bir araya gelmesi yeterliydi.¹⁷⁰ Bu beş kişilik grup beşbaşılık, yine aynı şekilde bir araya gelen on kişi onbaşılık sistemi içinde ifade edilmiştir. Her on beşbaşılık ellibaşılığı her on onbaşılık yüzbaşılığı oluşturmuştur.¹⁷¹ Bu örgütlenme tarzı da cemiyetin askeri ve silahlı niteliğini göstermektedir.

Beş on kişinin bir araya gelerek oluşturduğu bu gruplar, kendi içlerinde yaptıkları gizli seçimle başkan seçerdi. Beş kişilik grubun başkanı beşbaşı, on kişilik grubun başkanı onbaşı olarak ifade edilirdi. Her on onbaşı bir yüzbaşı ve bir vekil, her on yüzbaşı binbaşı ve bir vekil seçerdi. Onbaşılar ve yüzbaşılar birbirlerini sadece nişanlarından tanırlardı. Bir üye en fazla üç kez seçilebilme hakkına sahipti.¹⁷²

Onbaşı takımıyla ilgili tüm işlerden sorumluydu. Takımlar onbaşılarının başkanlığında haftada bir kez toplanacaktı.¹⁷³ Takım içindeki düzeni sağlayan onbaşı herhangi

¹⁶⁹Hınçak Cemiyetinin Esas Nizamnamesidir, BOA, Y.PRK.UM, 47/141, (md 32,33,35 ve 39); Uras, 1976, a.g.e., s.438.

¹⁷⁰"*Ermeni Tarih-i Vukuatı*" Adlı Rapor, BOA. Y.EE.769; Uras, takım oluşturmak için genel sayıyı 6-15 olarak vermiştir. Uras, 1976, a.g.e., s.438.

¹⁷¹ Hınçak cemiyetinde kadınlarda takımlar oluşturmuştur. Zaptiye Nezaretinden Hariciye Nearetine Gönderilen Yazı, 20 Nisan 1312 [3 Mayıs 1896], BOA. A.MKT.MHM, 627/3-2.

¹⁷²Hınçak İhtilâl Tarafdaranın Şube Programı, BOA. Y.PRK. UM, 29/36 (md.3, 4, 5, 9 ve 13); "Her onbaşı takımı beyenlerinde hafiyen kur'a ile bir onbaşı ve bir de vekil intihâb edeceklerdir. Onbaşı kendi takımının re'îsi olup, onbaşı meclisinde hazır bulunacaklardır. Ve onbaşı takımının dâhilî ve hâricî işlerine müdâhale edeceği gibi, , hâricî muhâberelerine de nezâret eyleyecektir." "*Ermeni Tarih-i Vukuatı*" Adlı Rapor, BOA. Y.EE.769.

¹⁷³"Her onbaşı takımı kendi onbaşılarının taht-ı riyâsetinde haftada lâ-akall bir defa akd-i ictimâ' etmeğe mecbûrdur. İşbu meclisde ve herkesin muvâcehesinde şirketimizin Hınçak gazetesi okunacak ve icâbı hâlinde reîs tafsilât itâsıyla ve şirketimizin esâsından bahs etmek sûretiyle hall-i müşkilât edecektir." *Ermeni Tarih-i Vukuatı*" Adlı Rapor, BOA, Y.EE, 769.

bir üyeyle ilgili yaşanan sorunu meclise bildirmeliydi.¹⁷⁴ Onbaşı da kendisiyle ilgili yakınmaları meclise iletmek zorundaydı. Meclisçe oluşturulan mahkeme durumu karara bağlayabilirdi.¹⁷⁵

Takımlarda üyelik görevin tam yapılamaması, sır verme, aidat ödememe ve toplantılara üst üste üç kez katılmama durumunda meclis kararıyla son bulurdu. Meclis üyelikten çıkarmada kararsız ise üç ay gözetime bırakabilirdi.¹⁷⁶

Onbaşılar bir araya gelerek bir meclis oluştururdu. Bu meclisler onbaşılardan bir bakıma denetleyicisi gibi çalışırdı. Onbaşılardan birlikte seçilen vekiller onbaşı olmadığı zamanlarda takımın tüm işlerinden sorumluydu.¹⁷⁷

II.3.Hınçak Cemiyeti'nin Programı ve Temel Görüşleri

Hınçak Cemiyeti kendisini “*sosyal demokrat*” olarak tanımlamıştır.¹⁷⁸ Bu dönemde sosyal demokratlık daha Marksizan bir içeriğe sahipti. Hınçakların sosyal demokratlığı da Marksistliklerinden geliyordu. Marksizm’in eşitlikçi çağrısı ve ütopyacılığından etkilenenler arasında Ermeni grupları da bulunmaktaydı.

¹⁷⁴Onbaşı ve Binbaşı Memurinine Ait Vezâifi Umumiye, BOA, Y.PRK. UM, 29/36.

¹⁷⁵“Takım efrâdından biri kendi onbaşılardan hakkında şikâyet ve i'tirâz eylediği hâlde derhâl bir şikâyetnâme Yazıp takımın ekseriyyeti huzûrunda bir zarfâ vaz' ile onbaşıya i'tâ eder. Onbaşı aleyhinde tanzîm olunan bu evrâkı ale'l-usûl “V” ve “M” yedine irsâl eder ve bunların muhâkemesi de şirket mahkemesinde icrâ olunur.”; “Onbaşı bu gibi şikâyetnâmeyi “V. M”e irsâl etmezse “V. M” onu şiddetli cezâyâ çarpacaktır. Ve me'mûriyyetinden azl ederek taht-ı nezârete aldırarak ve şirket mahkemesinde tercîm ettirecektir.” *Ermeni Tarih-i Vukuatı*” Adlı Rapor, BOA, Y.EE, 769.

¹⁷⁶“*Ermeni Tarih-i Vukuatı*” Adlı Rapor, BOA, Y.EE, 769.

¹⁷⁷“Onbaşı ve beşbaşı bi'l-ittifâk onbaşılık ve beşbaşılık nâmıyla bir meclis teşkîl edeceklerdir. Bunların vazîfe-i memûriyyetleri takım vekâleti olmak hasebiyle teşkîl edecekleri meclisde bir hakk-ı vekâlet bulunacaktır.”, Onbaşı ve Binbaşı Memurinine Ait Vezâifi Umumiye, BOA, Y.PRK. UM, 29/36.

¹⁷⁸ “*Sosyal Demokrat*” kavramı 1942'den önce bütün sosyalistleri belirtmek; Ekim devriminden sonra ise III. Enternasyonale katılmayan reformist sosyalistler için kullanılmıştır. Komünist Partisi'nin iç tartışmalarında da “sosyal demokrat” deyimini küçültücü anlam taşımaktaydı. Bkz. Orhan Suda, *Sosyalizm Sözlüğü*, Suda Yay., Özdem Kardeşler Matbaası, 1976, s.202.

Hınçaklar da öncelikle sınıf bilinci temelinde çalışarak bir Ermeni proletaryası yaratmaktan söz ediyorlardı.¹⁷⁹ Ne var ki Ermenilerin birinci önceliği sınıf mücadelesinden ziyade ulusçuluğa verdiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁰ Sosyalizm, içine doğduğu 19. yüzyılın egemen milliyetçiliğine karşı enternasyonalist bir özellik gösteriyordu. Klasik anlayışta ulusal ayrımlar kültürel özgülükler olarak değerlendiriliyor, hangi devletin uyruğu olursa olsunlar bütün dünya işçilerinin sınıfsal dayanışmaları esas alınıyordu.¹⁸¹ Fakat daha sonraki dönemlerde de görüldüğü gibi milliyetçilik ve sosyalizm özellikle muhalif konumlarda buldukları zaman birbirine yaklaşabilmekteydi. Bunun ilginç bir örneğini de Hınçaklar oluşturmaktaydı. Sosyalizm ile milliyetçilik Osmanlı Devleti'ne ve düzenine karşı olmak noktasında birbirine yakınlaştırılmıştı.

Osmanlı'da sosyalist düşüncenin oluşmasında ve gelişmesinde gayrimüslim topluluklar etkili olmuştu.¹⁸² Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim topluluklar için 19. yüzyıl dini mitlerin yerini seküler mitlere, milliyetçilik, sosyalizm gibi modern ideolojilere bıraktığı bir dönemdi.¹⁸³ Osmanlı Devleti içinde sosyalist düşünce Avrupa'ya kültürel ve ekonomik yakınlıklarından dolayı öncelikle Rumlar, Ermeniler, Selanik Yahudileri, Makedon ve Bulgarlar arasında filizlenmişti. Çeşitli sosyalist kaynaklar bu dillere çevrilmiş, sosyalist düşüncüyü savunan partiler, örgütler kurulmuş, süreli yayınlar çıkarılmıştı.¹⁸⁴

¹⁷⁹Üretim araçlarından yoksun bulunan ve hayatını ancak işgücünü kapitalistlere satarak sürdüren sosyal sınıf olarak tanımlanan proletarya kavramının kökeni 13.yüzyıla kadar uzanır. Özellikle İngiltere'de sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bkz. Suda, *a.g.e.*, s.169; Rosenthal —P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, (Çev. Aziz Çalışlar), Sosyal Yay., İstanbul, 1975, s.381.

¹⁸⁰ Uras, 1976, *a.g.e.*, ss.439–440.

¹⁸¹ Mete Tuncay, *Cumhuriyet Öncesi Sosyalist Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.1, 2002, İstanbul, s.296.

¹⁸² Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876–1923)*, İletişim, İstanbul, 1995, s.13; Tuncay, *a.g.e.*, s.296.

¹⁸³ Arus Yumul–Rıfat N. Bali, "Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler", *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.1, 2002, İstanbul, ss.362–366.

¹⁸⁴ Yumul–Bali, *a.g.e.*, ss.362–366.

Osmanlı düzeninin Avrupai tarzda bir sosyalizmin ilkeleriyle uyuşmadığı hep ileri sürülmüştü. Burjuvazi ve proletaryanın yokluğu en önemli gerekçeydi. Görece az sayıdaki işçiler zanaat kollarında çalışıyor ve kendilerini sınıflarından çok, iş kollarıyla özdeşleştirme eğilimini taşıyorlardı. Ancak liman şehirlerinde dış ticarete dayalı bir merkantil kapitalizm gelişmiş, belirli bir burjuva tabakası oluşmaya başlamıştı.¹⁸⁵ Bu nedenle Osmanlı Ermenileri arasında da sosyalizm yerli bir düşünce değildi. 19. yüzyılda Batı ile etkileşim içindeki Ermeniler arasında liberal, milliyetçi, feminist ve sosyalist düşüncelere rastlanmaya başlanmıştı.¹⁸⁶ Bu çerçevede sosyalist olan Hınçaklar da bireysel zenginleşmenin yerini sosyal dayanışmanın alacağı ve sosyal servetin bütün insanların alabildiğine gelişmesine olanak sağlayacak bir sınıfsız toplum kurma düşünüyü paylaşıyorlardı.¹⁸⁷

Onlara göre Osmanlı İmparatorluğu içinde bu düş; Türkiye, Rusya ve İran Ermenilerinden oluşan İsviçre gibi genel bir federasyon kurularak gerçekleştirilecekti.¹⁸⁸ Cemiyet bu hedefi “*uzak amaç*” olarak adlandırmıştı. Hınçaklar programlarında da Ermeni toplumundaki mutlakiyetçi yapıdan, bu sınıfların halklarını sömürmesinden yakınıyorlardı.¹⁸⁹

Cemiyetin 1897’de Londra’da basılan siyasi programı bir dizi sosyalist ilke ve değerlendirmeyi içermekteydi: Her Marksist’in dediği gibi üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyet ve ücretli emek ortadan kaldırılmalıydı. İşçiler kendi kendilerini yönetmeliydi.

Cemiyetin büyük çoğunluğunu teşkil eden işçi ve üretici sınıfın, kapitalist, zengin ve hâkim, küçük bir azınlık tarafından uğratıldığı bütün sömürülerden, yoksul, köle durumundan tam kurtuluşu, ancak üreticilerin bütün üretim kuvvet ve vasıtalarına, örneğin, toprak, fabrika, madenlere, bayındırlık ve ulaştırma ve diğerlerine sahip olduğu zamanda mümkün olabilir. Üretici sınıfın hürriyeti, bütün insanlığın kurtuluşu, genel ve iktisadi özgürlüğü demektir. Bugünkü medeni insanlığın, sosyal kapitalizm adı verilen teşekkül şartlarının gelişimi alanında, tarz ve

¹⁸⁵ Tuncay, 2002, a.g.m., s.296.

¹⁸⁶ Arus Yumul-Rıfat N. Bali, a.g.m, s.362-366.

¹⁸⁷ Suda, a.g.e., s 432.

¹⁸⁸ Hınçak İhtilâl Güruhunun Kanunname-i Esasi, BOA, Y.MTV, 74/84; Turabian, a.g.m.,s.3.

¹⁸⁹ Hınçakyan Sosyalist Fırka-i İhtilâliyesi Programı, BOA, Y. PRK. AZN, 16/4; Hınçakyân (Sosyalist) İhtilâl Güruhûnûn Kânûn-i Esâsi, BOA, Y. MTV 74/84, Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi, Dersaadet, 1325 [1909], BOA, DH. SYS, 53/3; Esat Uras, a.g.e, s.435.

usullerinde, fikri ve maddi unsurlar üzerinde, mülkiyet hususunda, tabii olarak yeni bir şekil doğmuş ve gelişmiştir. Bu yeni şekilde, üretimin bütün vasıtalarının ve üretim veriminin kolektif, ortak ve genel olmasıdır. Bu sürette onlar üretici kitlenin genel ve ortak malı olacaktır.¹⁹⁰

Bu fikirler Osmanlı Devleti'ne Türkçe ve Ermenice ulaştırılmıştır. Örneğin; 1888'de Londra Serlüt Matbaası'nda basılarak Kayseri'ye gönderilen Hınçakyan (Sosyalist) Güruhu'nun Kanunname-i Esasisi benzer fikirleri tekrarlamaktaydı:

Nev'i beşerin teşkilat-ı hazırasının penâ-gahı haksızlık cebbârlık ve esaret olunup idare-i bitiyece esareti üzerine mübtene olan iş bu teşkilat-ı beşeriyet arasında kuvvetli cebbârlar ve kuvvetli hükümdarlar meydana getirmiştir. Bunlar siyaset ve kahr-ı idare dumanını derdest birle nev'i beşerin ekseriyeti azimesini yağni zahmet çekmekte olan ahali-i dünyaya gaddar ve zülm etmekte olup bu vechle insaniyyet-i beşeriyede adm-ı müsavat ve adm-ı husule getirmişlerdir. Şu uygunsuzluk malumat-ı beşeriyenin siyasetçe ve idarece her şubesinde meydana gelmiştir. Lâkin beşerin bir cûz'iyetinde olan akliyeti kendi cesâmetlü servetini ve beşeri meknep ve imtiyazatını cefakar ahalinin döktüğü ter ve çektiği zahmet ve feda ettiği giran beha ömrün sayesinde tezyid ve takviye eylemiştir. Bütün dünyanın bugünkü padişahı olan o akilliyetin mebde şirket-i beşeriyenin umumiyet-i cesmasi üzerine kuvvet ve hükümet-i müstakiledir İşin şu müşkilatlı ve haksız halini yalnız şirketçe (sosyalist) teşkilatı tanzim edebilir.¹⁹¹

Hınçakyan Sosyalist Fırka-i İhtilâliyyesi Programında da benzer ifadeler yer almaktadır.¹⁹² II. Meşrutiyetin ilanından sonra Cemiyetler Nizamnamesine göre 1909'da

¹⁹⁰Hınçak Komitesinin Siyasi Programı, Londra (Hınçak Matbaası) 1897, Ermenice'den aktaran Uras, 1976, *a.g.e.*, s.432.

¹⁹¹Hınçakyan (Sosyalist) İhtilâl Gürûhûnûn Kânûn-i Esâsi, BOA, Y.MTV, 74/84.

¹⁹²"Hınçakyan fırkasının efkâr ve mekâsıd-ı esâsiyyesi ber-vech-i âtîdir. Tensikât-ı hâzıraya göre kuvâ-yı insâniyye haksızlık ve esâretten ibâretedir. Bunlara binâ edilen tensikâtın insanlara bahşettiği hukûk-ı siyâsiyye ve medeniyyeyi zorlu cebbârlar ve zâlim hükümdarlar ellerine alarak mezâlim ve ta'addiyâtla insanları ezmekte ve insanların her türlü münâsebâtında müsâvâtsızlığın intâc eylediği haksızlık görülmektedir. İnsanların ahvâl-i siyâsiyye ve medeniyye ve maddiyelerinde bu müsâvâtsızlık her yerde ve her sınıfta pek âşikâr bir sûrette görülüyor. İnsanların küçük bir kısmı siyâsî ve maddî servet-i azîmesiyle kuvâ-yı esâsiyye ve medeniyyesini ve imtiyâzât-ı mahsûsasını bir çok anûd adamların gördükleri ezâ ve cefâ ve dökdükleri kan ve ter sâyesinde tezyid ve takviye eylemektedir. Bütün çalışan adamları taht-ı esârete alarak iktisâb-ı kuvvet eylemiş olan zât, bugün umûm mülkûn hükümdarı veyâ pâdişâhî nâmını alıyor. Bu müzebzeb ve haksız işlerin ıslâhı, ancak sosyalist tensikâtıyla kâbil olabiliyor. Bu tensikât kavâ'id-i ictimâ'iyeyi muhâfaza ederek, bu sâyede her ferdin birbirlerine mu'âvenet eylemesi ve işlerin ileri gitmesi mümkün olur. Ve insanların tabî'î ve nâ-kâbil-i inkâr ve mümteni'ü's-selb ve'l-ihlâl olan hukûk-ı siyâsiyyesi muhâfaza olunur. Her ferde mu'âvenetle ayrıca kuvvet verilir. Ve herkesin kâbiliyyet ve isti'dâdının terakkîsi ve bir nizâm tahtına vaz'ı ve mal ve mülkûn vikâyesi ve aralarında ünsiyet ve ihtilâtin tesviyesi mümkün olur. Ve'l-hâsıl maksad-ı aslî-i ictimâ' tezâhür eder." Hakkında Hınçakyan Sosyalist Fırka-ı İhtilâliyyesi Programı, BOA, Y. PRK. AZN, 16/4.

İstanbul’da basılan “*Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*” adlı programı da aynı ilke ve görüşleri yinelemiştir.¹⁹³

Hınçaklara göre uzak amacın gerçekleştirilmesi için öncelikle yapılması gereken “*yakın amaç*”lar bulunmaktadır: Hınçaklara göre mutlakiyet idaresine mensup sınıflar yok edilmelidir. Ermeni halkı kölelik koşullarından çıkarılarak yönetime katılması sağlanmalıdır. İktisadi ve kültürel gelişmelerinin önündeki engeller kaldırılmalıdır. İşçi sınıfının eğilimlerini ve isteklerini serbestçe söyleyebilmeleri için siyasal ortam hazırlanmalıdır. Doğal olarak proleterya ile ilgili bolca hükümler bulunmaktaydı: Ağır çalışma şartları iyileştirilmeli ve işçi sınıfı bilinci yayılmalıydı.¹⁹⁴

Cemiyetin yakın amacının gerçekleştirilebilmesi ancak Osmanlı Devleti’nde çalışılması ile mümkündü; Hınçaklar da bunu yaptılar.

Osmanlı Ermenilerine yönelmek için bir dizi yakınma ileri sürüyorlardı: Osmanlı Devleti kötü yönetiliyordu. Bu süreç içinde Ermenilerin de bu kötü ve baskıcı yönetimden

¹⁹³“Cemiyet-i beşeriyenin ekseriyetini teşkil iden amele yağni müstahsil sınıfının -ki sermayedar (capitaliste) ve asbab-ı emlak Bulunan bir akilliyetin taht-ı hükm ve nüfuzunda bulunmaktadır- hürriyet-i hakikiye-i iktisab edebilmesi istihsal ve tedavül-i servete ve münasebat ve müraselâta hizmet eden bilcümle vesaitte yani araziye ve fabrikalara ve bankalara itibar-ı mali müessesâtına ve şimendufferle emsali vesait-i nakliyye bi’l nefes malik olmasına mütevakkıftır. Müstahsil sınıfının hürriyet-i hakikiye malikiyeti tabiriyle millet-i kavim ve cins (sexe) fırkalarına bakmaksızın cemiyeti beşeriyenin siyasi ve iktisadi bir hürriyeti tameye malik bulunması anlaşılır. Mütemeddin add ve tesmiye kılınan sermayedar sınıfının şeriat-ı hâzıra-ı siyasiyeye ve iktisadiye ve içtimayene netice-i tabiyesi olarak tasarufun bir şekil-i cedide ifrağı icab ediyor ki hayyiz-ı faale isali sayesinde vesait istihsale doğrudan doğruya müstahsil sınıfı malik bulunsun müstahsil sınıfı gaye-i maksadına vasıl olmak için her memlekette mustakil firak-ı siyasiye teşkiliyle memleketin bilcümle vesait-i içtimaiye ve siyasiyesi taht-ı idaresinde bulundurmağa mâ-heza memalik-i sairede Bulunan bu misillü fırkalar ile dahi bi-l-ıtilaf hareket ederek bir inkılâb-ı içtima-ı husule getirmeğe sei idecektir. İşbu inkılâb-ı içtimaiyenin hayyiz-i ffile irsalinde müstahsil (Proletarya) sınıfı memleketin siyasi ve iktisadi ve içtima-ı husula getirmeğe ? idecektir. İş bu inkılâb-ı içtimaiyenin hayz-ı faale irsalinde müstahsil (Proletarya) sınıfı memleketin siyasi ve iktisadi ve içtinma’ bil’cümle teşkilatı yed idaresine geçirmek ve umur-u hükümeti derdest itmek Sûretle sınıflara münkasım teşkilatına ve binaaleyh sınıf ve tefevvuk mübâreâtına nihayet virecek ve bu Sûretle bir sosyalist teşkilat içtimaya tasis eyleyecektir. Bu teşkilattan müstahsil hak tesiri umumi herkese umûr içtimaiyeye müdahale ve onları tedkik ve muhakeme ile hükm itmek salahiyeti bahş ider.Bu Sûretle vücuda getirilecek teşkilat içtimaye her feredin ve binanaleyh umum ahalinin kuva-ı şahsiye ve iktisadiye ve içtimayesinin ve istidad ve iktidarının min küll-il-vucuh tekâmülüne hidmed ve kaffe-i münasebet iktisadiye ve içtimayesinin ahının âmiz ve main bir Sûrette tanzimi temin eyleyecektir(...)” Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi, Dersaadet, 1325 [1909] BOA, DH. SYS, 53/3.

¹⁹⁴Hınçakyan Sosyalist Fırka-i İhtilâliyyesi Programı, BOA, Y. PRK. AZN, 16/4; Hınçakyân (Sosyalist) İhtilâl Gürûhünün Kânûn-i Esâsi, BOA, Y. MTV, 74/8; Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi, Dersaadet, BOA, DH.SYS, 53/3; Uras, 1976, *a.g.e.*, s.433.

olumsuz etkilenmişti. Üstelik ünlü 93 Harbi sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ayrılıkçı Ermeniler için bulunmaz bir fırsat olmuştu.¹⁹⁵

Cemiyete göre yakın amaca ulaşmanın tek yolu “*ihtilal*”di. Programları da bu ihtilalci tutumu yansıtıyordu: “Türkiye Ermenistanı”ndaki yönetim alt üst edilmeli, değiştirilmeli, isyan edilmeli idi.

Cemiyet, ihtilalinin nasıl gerçekleştirileceği başka bir ifadeyle yöntemini de programında net olarak ifade etmiştir. En belirgin yöntem propaganda ve terördür. Bunların gerçekleştirilmesine yönelik akıncı alayları, genel ihtilal, isyan alayları gibi teşkilatların oluşturulması yer almaktadır.

Cemiyet öncelikle küçük isyanlar çıkarmayı planlamıştır. Genel isyan için ise uygun zamanının beklenmesi kararlaştırılmıştır. Cemiyete göre uygun zaman Osmanlı Devleti’nin herhangi bir devletle savaşta olduğu dönemdi.¹⁹⁶ Cemiyet amacına ulaşmak için Osmanlı’da Bulunan diğer halkları da etkilemeye çalışmalıydı. Örneğin aynı baskılara muhatap olan Asuriler ve Kürtler ile işbirliği yapılmalıydı. Ayrıca tüm Hıristiyanlar ortak düşman Osmanlı Devleti’ne karşı birlik içinde olmalıydı.¹⁹⁷

Görüldüğü gibi cemiyet illegal bir yapıda iken hazırladığı program ve Kanuni Esasisin de yakın ve uzak amacını belirlemiş, bunları gerçekleştirmek için izlenecek yöntemler üzerinde durmuştur. Ayrıca mücadelelerinin haklılığını ortaya koymak için Osmanlı

¹⁹⁵Hınçakyan Sosyalist Fırka-i İhtilâliyyesi Programı, 1313 [1896], BOA, Y. PRK. AZN, 16/4; Hınçakyân (Sosyalist) İhtilâl Gürûhûnûn Kânûn-i Esâsi, BOA, Y. MTV, 74/84; Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi, Dersaadet, 1325 [1909], BOA, DH. SYS, 53/3; Esat Uras, *a.g.e.*, s.435.

¹⁹⁶Hınçakyan Sosyalist Fırka-i İhtilâliyyesi Programı, 1313 [1896], BOA, Y. PRK. AZN, 16/4; Hınçakyân (Sosyalist) İhtilâl Gürûhûnûn Kânûn-i Esâsi, BOA, Y. MTV, 74/84; Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi, Dersaadet, 1325 [1909], BOA, DH. SYS, 53/3; Uras, 1976, *a.g.e.*, s.436.

¹⁹⁷Hınçakyan Sosyalist Fırka-i İhtilâliyyesi Programı, 1313 [1896], BOA, Y. PRK. AZN, 16/4; Hınçakyân (Sosyalist) İhtilâl Gürûhûnûn Kânûn-i Esâsi, BOA, Y. MTV 74/84; Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi, Dersaadet, 1325 [1909], BOA, DH. SYS, 53/3; Uras, 1976, *a.g.e.*, s.436.

Devleti'nin Ermenilere uyguladığı baskıyı dile getirmiştir. Ancak meşrutiyetin ilanından sonra legalleşen cemiyetin programının da bu yönde değiştiği görülmektedir. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da basılan programında kendisini “Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti” olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁸ Bu programda da sosyalizme vurgu yapmaktadır. Ne var ki ihtilalcilik kaldırılmış, program meşruti rejimin gereklerine uydurulmuştur. Talepler demokratik gözükmemektedir. Örneğin işçi sınıfının ve Ermenilerin eğilimlerini ve isteklerini serbestçe söyleyebilmeleri ve gerçekleştirebilmeleri için adem-i merkezî düzenlemeler öngörülmüştür. Bu daha liberal ve legal programa göre kaza sancak ve nahiyelerde müstakil idare meclisleri oluşturulmalı ve bu meclislerin üyeleri seçimle belirlenmeliydi. Ayrıca yayın yapma ve cemiyet kurmadaki yasaklar kaldırılmalıydı. Ayrıca işçiler için 8 saatlik çalışma, aralıksız 42 saat hafta sonu izni, fazla mesainin gönüllü olması öneriliyordu. Dönemine göre ileri sayılabilecek istekler arasında, çocuk işçi çalıştırılması ile ilgili sınırlamalar, kadınlara ücretli doğum ve süt izni sağlanması da bulunuyordu.

II.4.Hınçaklar ve Ermeni Sorunu

Hınçaklar politik hedeflerini gerçekleştirmek için Osmanlı Ermenilerinin siyasi, toplumsal ve ekonomik güçlüklerini propaganda aracı olarak kullanmaktaydılar. Cemiyet Ermeni davasının çözümünün Avrupa'nın desteğinin sağlanmasında olduğunun farkındaydı. Avrupa kamuoyunu harekete geçirmenin öncelikli yolu Osmanlı Devleti'nde Ermenilerle ilgili isyan ve karışıklık çıkartmaktı. Cemiyet, bu isyan ve karışıklık ortamında Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı olumsuz tutumundan rahatsızlığını da her fırsatta dile getirmekteydi. Örneğin Hınçak Cemiyeti'nin Amerika şube başkanı Nişan Karabetyan'ın bir röportajı örgütün propoganda tarzı hakkında ilginç bilgiler vermektedir:

¹⁹⁸Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi, Dersaadet, 1325 [1909], BOA, DH. SYS, 53/3.

Ermenilerin Türk, Kürt ve Çerkezler elinden çektikleri hak-ü meşak hariç ez- tasavvurdur. Zevce ve hemşerilerinin ırz ve namusuna tasallut edilmekte ve haneleri gasb ve ve garât ve papazları katl ve itlaf olunmaktadır. Bu hareketler tebâii hristiyanesini hihaye edeceğini taahhut etmiş olan hükümet-i seniyyenin muvaffakiyetiyle vukua bulmaktadır. Bundan üç ay evvel Kayseriye civarında mollalar ahali-yi Hıristiyanları katl ve mallarını yağmaya teşvik ettiklerinden Hıristiyanları katliam etmek üzere mutaassıp İslamlar tarafından umumu bir kıyam vuku buldu. Mollalar hükümetten bir miktar tüfenk tedarik ve bunları camilere ihtar ettiler. Hükümet-i seniyye teba-ı hıristiyanesini muhafaza ve himaye arzusu bulunmuş olsaydı Hıristiyanların malını sirkat ve kendilerini katl ve telef etmek günah olmadığı yolunda ircaa-yı vaaz ve nasihattan imamları etmez miydi. Bundan başka mollaların erbab-ı kıyama tevzi için hükümetten esliha istihsal edebilmeleri gariptir. Hükümet ahalisinin terfiye-i malı te'min-i rahatı için hiç bir teşebbüste bulunmuyor (...)¹⁹⁹

Bu örnekte de görüldüğü gibi cemiyet Osmanlı Devleti'nin Ermenilere baskı yaptığını, onları öldürdüğünü, işkence yaptığını, mallarına el koyduğunu örneklerle anlatan yazıları Avrupalı devletlere göndermekteydi. 1896'da Cemiyet bu yönde hazırladığı bir yazıyı İngiltere, Almanya, İtalya elçiliklerine ve Fransa Maslahatgüzarlığına göndermişti.²⁰⁰

Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Cemiyet bu yazılardan da istediği sonucu alamamıştı. Bu durum Cemiyeti yeni yöntemler aramaya itmmişti. Örneğin 1898'de Londra merkez başkanı Kehya/Kehriyan Cenevre'ye giderek burada Bulunan Hınçak Cemiyeti üyeleri ile görüşme yapmıştı. Görüşmelerde yine Osmanlı Devleti'nin Ermenilere uyguladığı baskılar dile getirilmişti. Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşmasınının 61. maddesinde söz vermiş olduğu ıslahatları gerçekleştirmediği gibi böyle bir niyetinin de olmadığı vurgulanmıştı. Bu toplantıda Avrupalı devletlerle iletişimin elçilikler yerine dışişleri bakanlığıyla sağlanması gibi kararlar

¹⁹⁹ Hafıye Memurları Tarafından Boston Baş Şehbenderliğine Gönderilen Rapor, 20 Şubat 1894, BOA, HR.SYS, 2830/9.

²⁰⁰ İngiltere, Almanya ve İtalya Sefirleriyle Fransa Maslahatgüzarına Ermeni Milleti Namına Olarak Hınçakist Komitesi Tarafından İta olunan Varaka-ı Matbuanın Tercümesidir, 10 Eylül 1896, BOA, HR. SYS, 2860/31.

da alınmıştı. Ayrıca Osmanlı Devleti içindeki muhalefet kanadıyla da işbirliği yapmanın yolları aranmıştı. Aynı toplantıda bu iş için Kehya/Kehriyan'ın görevlendirilmişti.²⁰¹

Görüldüğü gibi cemiyet Osmanlı Devleti'nin uygulamalarından son derece rahatsızdır. Bu durum onlara göre çözülmesi gereken bir sorundur. Bu sorunda Osmanlı Devleti'nin yapmayı vaat ettiği ıslahatlarla değil, ancak bağımsızlıkla çözülebilir. Ancak tüm bunlara rağmen söz konusu olan muhtariyet olduğunda, tercih edilen Osmanlı Devleti'dir.²⁰²

II.5.Cemiyetin Mali Kaynakları

Sosyalist partilerin ekonomik varlığı büyük ölçüde kitle tabanın genişliğine dayanmaktaydı. Duverger, kitle örgütünün sosyalist partiler için sadece siyasal değil, maddi açıdan da zorunlu olduğunu aktarmaktadır. Bu tip partiler varlıklı kişilerin büyük çapta yaptıkları bağışlardan yoksundurlar. Bu nedenle de maddi kaynakları esas olarak üyelerinin ödedikleri aidatlara dayanmaktadır. Ancak bu aidatlar gerekli olan finansmanı karşılayamadığı için alternatif yollar da aranabilmıştır.

Hınçak Cemiyeti için de mali anlamda üyelik aidatları oldukça önemli yer tutmaktaydı. Ancak cemiyet başka kanallardan da finansman sağlamaktaydı. Bu anlamda Cemiyet'in mali kaynakları örgüt içi, dış güçler ve kiliseler olmak üzere üçe ayrılabilir.

Cemiyet, örgüt yapılanması içinde her birimin kendi ihtiyacını karşılayabileceği bir mekanizma oluşturmaktaydı. Daha önce de değinildiği gibi her yeni üyenin, üyelik şartları gereğince bir kereye mahsus olmak üzere maddi geliri oranında bağışta bulunması zorunluydu. Bunun yanı sıra üye sürekli aidat da ödemekteydi. Gelir ve gider denetimi için cemiyetin hiyerarşik yapılanması içinde her birimin muhasebe işlerinden sorumlu bir görevlisi

²⁰¹Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 1898, BOA, HR. SYS, 2839/23.

²⁰²Hafiye Memurları Tarafından Boston Baş Şehbenderliğine Gönderilen Rapor, 20 Şubat 1894, BOA, HR.SYS, 2830/9.

bulunmaktaydı. Partinin metinlerinde bu üye ödentilerinin nasıl toplanacağı ve harcanacağı ayrıntılarıyla açıklanmıştı.²⁰³ Buna göre her birimin muhasebecisi gelirlerinden zorunlu harcamalarını karşılayan miktarı ayırarak kalanını merkez yönetim kuruluna vermeliydi.²⁰⁴ Yardım gelirleri ise doğrudan merkezde toplanacaktı.²⁰⁵ Merkez yönetim kurulu ise toplanan gelirleri “*sandık*” olarak tanımlanan yerde saklayacaktı.

Cemiyet, kendi mekanizması içinde sağladığı bu gelirlerin dışında da mali kaynak yaratmaktaydı. Bunlardan ilkinin Ermeni halkı oluşturmaktaydı.²⁰⁶ Hemen tüm Ermeni toplumu yardım için seferber edilmeye çalışılmıştı. Ayrıca yardım konusunda gönüllülük ilkesine de pek uyulmadığı görülmüyordu. Bir kişinin Ermeni olması yardım talebinde bulunulması için yeterliydi. Bir yabancı gözlemci İstanbul’daki terörist Hınçak Ermenilerini ve onları koruyan büyük devletlerin elçiliklerini eleştiren yazısında hamallardan dahi yardım alındığını aktarmaktadır.²⁰⁷ Gönüllü yardım yeterli olmadığında tehdit ve şiddete başvurulmaktaydı.²⁰⁸ Bu gibi durumlarda ilk olarak tehdit mektupları gönderilmekteydi. Bu mektuplarda çoğu zaman yardımın miktarı da belirtilmekteydi.²⁰⁹ Bundan da sonuç alınmadığında şiddet uygulanmaktaydı. Şiddet, gözdağı vermek amacıyla yaralamalarla başlamakta kimi zaman ölümlere kadar gitmekteydi.²¹⁰ Örneğin Trabzon iskele memuru kolağası Necib 1904’te Yıldız Sarayı’na gönderdiği şifreli telgraf bu zorla yardım toplanmasına değinmekteydi:

Trabzon’a iki saat mesafedeki sayfiye ithaz olunun kurada şu sıralar birkaç Ermenin katl edilmesi ahiren Kanusil karyesinde mevsim-i sayf imrâr itmek üzere bura müteberanından

²⁰³ Hınçakyan İhtilâl Komitesi Azasının Vezâifi, Üçüncü Teşkilat, BOA, Y.PRK. UM, 29/36. (md. 5.)

²⁰⁴ Hınçakyan İsyân Cemiyeti Esas Nizamnamesi, BOA, Y.PRK. UM, 47/141; Cemiyet Üyesi Tarafından Gönderilen Mektup, BOA.Y.PRK. TKM, 39/3.

²⁰⁵ Hınçakyan İsyân Cemiyeti Esas Nizamnamesi, BOA, Y.PRK. UM, 47/141.

²⁰⁶ İbrahim Aykun, Tokat’taki Ermeni Hınçak Cemiyeti ve Faaliyetleri (1893-1894), *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, ASAM, Ankara, 2003, C.I., s.507.

²⁰⁷ Lyonel Bondy’in Berliner Tebligat’ta Yayınlattığı Makalenin Tercümesi, 1896, BOA, HR. SYS, 37/43.

²⁰⁸ BOA, HR.SYS, 2852/6; Gürbüz Evren, *Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2002, s.138.

²⁰⁹ BOA, Y.PRK. EŞA, 51/90–2.

²¹⁰ Fehmi Çetinöz, “Hınçak Komitesinin Kurulması”, *Ülkücü Öğretmen, Fikir, Sanat ve Eğitim Dergisi*, C.XIV, Kasım-Aralık, 1972, S. 168, s.17.

Arabiyan Kamberk ağanın mezkur karyeye gündüz giderken esna-ı rahide bir şah-ı meçhul tarafından cerh olunması bir gün sonrada hanesine Trabzon Ermeni komitesi mührüyle mahtüm Ermeni'il ibare bir tehdit name bırakılarak mündericatında beş yüz lira ita edilmezse hayatına kast edileceği [belirtilmişti].²¹¹

Yine Osmanlı Devleti'nin Washington Sefiri tarafından gönderilen bir belgede, “Hınçakyan Ermeni cemiyeti fesadiyesi tarafından Newyork'da mukim Ermeni hali tüccarından Mihran Karagoryan'a tehditname irsaliyle komite namına iane talep olunduğu ve me'sulleri is'af olunmadığı suretde kendisiyle dersaadetteki biraderinin hayatlarının tehlikede kalacağıın makam-ı tehdidde dermiyan edildiği” vurgulanmaktaydı.²¹²

Merkez yönetim kurulu sandığında toplanan paralar ihtiyacı olan birimlere çoğunlukla bankalar aracılığı ile gönderilmekteydi. Örneğin 21 Ekim 1895 tarihli Mısır'dan Muhtar Paşa tarafından gönderilen telgrafta Hınçak örgütü adına Yunan bankasına beş bin lira yatırıldığı bildirilmekteydi.²¹³ Para transferi için bankaların dışında “kılavuz” olarak tanımlanan kişiler de kullanılmaktaydı. Kılavuzlar görevlerini aksattıklarında cemiyetten atılırlardı. Örneğin Zeytun'da çıkarılan ayaklanmada maddi yardımlar büyük ölçüde cemiyetin İngiltere'deki merkezi aracılığıyla sağlanmıştı. Ağasi ve Abasi adlı kılavuzlarca gönderilen bu yardımlar, genellikle Halep ve Antep üzerinden Zeytun'a ulaştırılıyordu. Ağasi Zeytun için getirdiği paraları kemerinin içinde saklamış ve ayrılırken de arkadaşlarının zoruyla sadece 10 akçe bırakmıştı. Kendisinde kalan paraları Fransa da kadınlarla yemişti. Bunun üzerine Ağasi ve Abasi cemiyetten atılmışlardı.²¹⁴

²¹¹Trabzon'dan Şifreli Telgaraf, 15 Temmuz 1320 [28 Temmuz 1904], BOA, Y.PRK. ZB, 34/68-2.

²¹²Hınçakyan Ermeni Cemiyeti'nin Faaliyetleri, 25 Zilhicce 1325 [29 Ocak 1908], BOA, Y.PRK. EŞA, 51/90-2, Karagözyan Hakkında Şifreli Telgraf, 29 Zilhicce 1310[14 Temmuz 1893], BOA, Y.PRK. BŞK, 31/89

²¹³Mısır'dan Muhtar Paşa'nın Gönderdiği Telgraf, 9 Teşrinievvel 1311 [21 Ekim 1895], BOA, A.MKT. MHM, 746/17.

²¹⁴Hınçakyan Komitesi Merkezi Tarafından Kelebakyan'a Gönderilen Mektubun Tercümesi, 1897, BOA, Y. PRK. ZB, 18/100-2.

Cemiyet nakdi ödemelerin yanı sıra aynı olarak da yardım topluyordu. En önemli aynı yardım hiç şüphe yok ki silah sağlanmasıydı. İsyanlar için silah zorunlu bir malzemeydi. Nitekim cemiyet üyelerinin silah edinmesini şart koşmuştu. Cemiyet Osmanlı dışındaki birimlerinden sağlanan silahları Anadolu’da dağıtmaktaydı. Silahların taşınmasında güvenlik ve kolaylığı açısından genellikle deniz yolu tercih edilmekteydi. Çünkü yerleşim alanları dağlık ve seyrek olan Anadolu’ya sahil şeridinden silahları getirmek daha kolaydı. Silahların taşınmasında tek bir yön kullanılmamaktaydı. Hangi yolun kullanılacağını o yolun güvenliği belirlemekteydi. Bu durum kimi zaman yolun çok uzun ve dolambaçlı olmasına neden olmaktaydı. Örneğin 1895’de Ermeni isyanlarının sıklaştığı bir sırada, Atina merkezinden toplanan silahlar doğrudan Osmanlı sınırlarına sokulamamıştı. Bu dönemde güvenlik sorunlarından dolayı doğu ve Uzakdoğu’da silah taşımacılığı da yasaklanmıştı. İtalya yolu da bir takım güçlükler yaratacağından, Belçika yolunun daha güvenli olacağı düşünülmüş, bu nedenle gönderilmesi planlanan silahlar Pire’den Marsilya limanlarına, buradan Belçika’ya, Belçika’dan İran’a ve oradan da Anadolu’ya ulaştırılmıştı.²¹⁵

Silah kaçakçılığında güvenlik çok önemliydi. Osmanlı Devleti’nin önlemleri bu silah ticareti ve kaçakçılığının boyutlarını açığa çıkarmıştı. Örneğin Pire’den Marsilya’ya giden Balkan isimli yük vapuruna Hınçaklarca 38 sandık silah yüklenmişti. Bu gemi Marsilya’dan İzmir’e gelerek 563 parça eşya için manifesto vermişti. Manifesto’da bu eşyaların 63 parçası Rusya’ya, 80 parçası Midilliye ve 2 parçası Sisam’a gönderileceği yazılmıştı. Gemide yapılan arama sonucunda bu 38 sandık silaha el konulmuştu.²¹⁶

Silahların ulaştırılmasında “*fedailer*” de kullanılmaktaydı. Örneğin cemiyetçe Girit’e bağlı Kisoma’ya yedi bin adet ateşli silah çıkarılmıştı. Atina merkezi bu silahların

²¹⁵Marsilya Baş Şehbenderliğinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 5 Mart 1895, BOA, A.MKT. MHM, 729/11.

²¹⁶Şehremanatın Arzı, 1312 [1896], BOA, Y. MTV, 107/3; BOA, A.MKT. MHM, 729/11–3–4.

Girit'teki on fedai tarafından taşınmasını kararlaştırmıştı. Bu fedailer öncelikle İskenderiye gelmişler burada örgütlendikten sonra faaliyetlerine başlamışlardı.²¹⁷

Toplanan bu silahlar Erzurum, Van, Bitlis, Siverek, Trabzon, Samsun, Adana, Maraş, Antep, Bursa, İzmit, Adapazarı ve İstanbul'da kurulan silah dağıtım merkezlerinden dağıtılmaktaydı. Silah ve cephanelerin saklanması cemiyetin belirlediği Ermeni kiliseleri, manastırları ve mezarlıkları kullanılmaktaydı.²¹⁸

Cemiyet, Osmanlı dışındaki birimlerinden sağladığı silahların yanı sıra burada da silah üretmekteydi. Silah üretim merkezleri olarak kilise mahzenleri kullanılmaktaydı. Mahzenlerde üretilen bu silahlar da cemiyet üyeleri tarafından gerekli yerlere ulaştırılmaktaydı. Örneğin 1896'da, Portagalyan Hıdıviye vapuruyla İskenderiye'den İstanbul'a gelerek Kuzguncuk Ermeni Kilisesinde üretilen silahları arkadaşlarıyla birlikte Hasköy'e ulaştırmıştı.²¹⁹

Hınçak Cemiyeti'nin silahlanması ve maddi kaynaklarının sağlanmasında en büyük katkı payı şüphesiz "düvel-i muazzama"nın idi. Bunlardan özellikle de Rusya yardımı ayrıcalıklı bir konumdaydı. İngiltere de önemli oranlarda yardımda bulunmuştu. Nitekim İngiltere hükümeti Hınçaklara, arzu ettikleri takdirde Kıbrıs'tan tarım arazisi teklifinde bulunmuştu.²²⁰

II.6.Hınçakların Diğer Ermeni Cemiyetleriyle İlişkileri

Hınçak Cemiyeti, 1890'lara kadar Ermeniler arasında rastlanan tek örgüttü. 1890'larda ise aynı amaç için hareket eden iki farklı cemiyet görünmekteydi. Hınçaklardan

²¹⁷Ermeni Hınçak Resisi Nişan Karabetyan Hakkında Tedbir Alınmasına Dair, 26 Rebiyülevvel 1313 [18 Ekim 1892], BOA, A.MKT. MHM, 749/17-15, 10.

²¹⁸İlter, 1995, a.g.e., s.49.

²¹⁹Hariciye Nezaretinden Zabtiye Nezaretine Gönderilen Telgraf, 7 Cemâziyevvel 1314 [14 Ekim 1896], BOA, A.MKT. MHM, 538/14-1.

²²⁰Hariciye Nezaretinden Sadârete Gönderilen Yazı, 14 Cemâziyevvel 1314 [21 Ekim 1896], BOA, A.MKT. MHM, 538/14-8.

memnun olmayan bir grup bayrak anlamına gelen “*Troşak*” cemiyetini kurmuştu. Bir süre sonra bu oluşum Taşnaksütyun adını almıştı; ancak cemiyet, çıkardığı gazete “*Troşak*”tan dolayı bu adla da anılmaktaydı. Bu cemiyetin amacı Tiflis’teki Ermeni örgütü Armegan ile Hınçak’ı birleştirmek ve Türkiye’den geçen çetelere yardımda bulunmaktı. Taşnaksütyun’un çalışmalarına diğer Ermeni örgütleriyle bağlantı kurarak başladığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1896 tarihli bir belgede Taşnaksütyun’un amacını gerçekleştirmek için Erzurum ve Trabzon’dan geçerek sahilden vapurlarla İstanbul’a gittiği, Romanya ve Bulgaristan taraflarından trenlerle İtalya ve Fransa tarafına geçip Akdeniz’den dolaşarak, diğer ülkelerdeki cemiyet üyeleriyle iletişim kurduğu yer almaktadır.²²¹

Taşnaksütyun Cemiyeti hareketi işe tercih etmiş, bu nedenle de 1892’ye kadar bir programı olmamıştı. Taşnaksütyun ilk programını 1892’de Naradyana Volya’dan (Halkın İradesinden) almıştı. Taşnaksütyunun programı da Hınçaklarınki gibi sosyalizm esaslarını içermekteydi. Cemiyetlerin görüşleri arasında çok büyük uçurumlar yoktu. Zaten Taşnaksütyun 1890’larda kurulduğunda Hınçak Cemiyeti de bu oluşuma katılmış; ancak Taşnaksütyun’un bir üyesi gibi davranılmasından rahatsızlık duymuştu. Bu nedenle de Taşnaksütyun’un eyleme geçmekte yavaş olduklarını ileri sürerek yollarını ayırmıştı.²²² Ancak tamamen birleşmeler de bu iki cemiyetin bazı dönemlerde birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır.²²³

Ermeni toplumunda Taşnaksütyun’un oluşumu son bölünme olmayacaktır. Sosyalizmin parti programının içinde yer alıp almamasından dolayı başlayan anlaşmazlıklar Hınçakların bölüneceğinin sinyallerini vermekteydi.²²⁴ Örneğin 1896 tarihli bir belge “Nazarbegyan ve Damadyan elyevm Londra’da buldukları dahi şu aralık bazı esbabdan

²²¹Trabzon Valisi Tarafından Gönderilen Yazı, 18 Cemâziyevvel 1314 [25 Ekim 1896], BOA, Y.PRK. UM, 36/4.

²²²Gürün Taşnaksütyun’dan Hınçakların ayrılma tarihini 5 Haziran 1891 olarak vermiştir. Gürün, *a.g.e.*, s.133.

²²³Trabzon Valisi Tarafından Gönderilen Yazı, 18 Cemâziyevvel 1314 [25 Ekim 1896], BOA, Y.PRK. UM, 36/4; Hariciye Nezaretinde Bulunan Yazı, 8 Temmuz 1312 [20 Temmuz 1896], BOA. HR. SYS. 2772/23.

²²⁴Turabaian, *a.g.m.*, s.3.

dolayı araları bozulmuş ve yek diğerine karşı Londra’da başka başka birer komite teşkil etmiş (...)”olduklarından söz ediyordu.²²⁵

Belgede de görüldüğü gibi 1890’larda başlayan çatırdamalar 1896’ya gelindiğinde netleşmiş, 1897’de ise cemiyet kesin olarak ikiye ayrılmıştı.²²⁶ Bu ayrılık sonucunda Hınçak Cemiyeti üyelerinin bir bölümü Avedis Nazarbegyan, bir bölümü de Arpiar Arpiar’ın liderliğinde faaliyetlerine devam etmişti. Nazarbegyan grubu “*Asıl Hınçaklar*”; Arpiar grubu ise “*Reforme Hınçaklar*” olarak ifade edilmişti.²²⁷ Hınçak Cemiyeti arasındaki bu ayrılıktan sonra cemiyet iyice zayıflamış, 1902’de dağılma noktasına gelmişti.

1897’den sonra Ermenilerin bağımsızlığı için mücadele veren Taşnaksütyun, Hınçak ve Reforme Hınçak olmak üzere üç cemiyete rastlanmaktadır. Cemiyet sayısının üçe çıkması Ermenilerin bağımsızlığı için verilen mücadelenin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu nedenle Ermeni politikacıları arasında örgütlerin birleştirilmesi veya yeni bir örgüt oluşturulması yolunda bir dizi girişime de rastlanmıştır. 1902’de Hınçak Cemiyeti’nin yeniden Taşnaksütyunla ortak hareket etmesi için “*İttihat ve İttifak*” adı altında yeni bir cemiyetin kurulmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu cemiyetin oluşturulması için öncelikle cemiyet üyelerine ve Ermeni halkına bu birleşmenin önemi anlatılmaya çalışılmıştı.

Zaten Hınçak ve Taşnakların bu birleşme öncesinde de en azından Osmanlı karşıtı olmak yolunda birlikte hareket edebildikleri görülüyordu. Birçok ayaklanmada birlikte davranmışlardı. Örneğin 1896’de Hariciye Nezareti’ne gönderilen belgede “Tiflis Ermeni komitesi Van vaka-ı ahiresi üzerine Hınçak ve Truşak komiteleriyle bil’muhabere Anadolu’da

²²⁵Makam-ı Sadâret-ı Üzmadan Yazılan Tezkire-i Samiyye Sûretidir, 21 Cemâziyevvel 1314 [28 Ekim 1896], BOA, HR. SYS, 2785/2–10.

²²⁶Hınçak Üyesi Aga Bey’in Gönderdiği Mektup, 29 Nisan 1897, BOA, Y. PRK. AZN, 17/37; Hınçak Üyesi Keyrok’un Mektubu, 7 Nisan 1897, BOA, Y. PRK. AZN, 17/26.

²²⁷İlter, 1995, a.g.e, s.26.; İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Gnkur. Basımevi, 1984, Ankara, s.86; Bazı belgelerde Asıl Hınçaklar Eski Hınçaklar olarak yer almaktadır. Atik Hınçaklarca Cemiyet Üyelerine Gönderilen Mektup, 8 Mayıs 1897, BOA, Y. PRK. TKM, 38/62.

yeniden ika' edecekleri sürüşta tertib için müzakeratda bulunacakları[ndan]]²²⁸ söz edilmekteydi. Bu yakınlığın birliğe dönüşmesi de doğal olarak isteniyordu.²²⁹ Yine 10 Mart 1902'de Rusçuk'tan gönderilen bir mektupta ihtilalinin gerçekleştirilmesi için Ermeni cemiyetleri arasındaki ayrılıkların olmaması gerektiği ve Ermeni hareketinin gerçekleştirilmesi için birlikte hareket etmenin önemi üzerinde durulmuştu.²³⁰

Ermeni ihtilalcilerini ikna yönünde gönderilen bu mektupların dışında beyannameler de hazırlanmıştı.²³¹

Bu birleşme çağrılarına rağmen Ermeni cemiyetleri arasında ayrılıklar devam etmekteydi. Örneğin "ittihad ve ittifak"ın kurulduğu yıla rastlayan bir belgede Boston'dan

²²⁸ Hariciye Nezaret-i Celilesine Mürüt Tezkire-i Sami-e Süretidir, 8 Temmuz 1312 [20 Temmuz 1896], BOA, HR. SYS, 2772/23-3.

²²⁹ "Mezkur fesad komitelerinden Truşak namında olanı maksad-ı müfsetdetcüyanesi takibden feragalle dağılmak derecesine geldiği sırada maksud nefsedetkaranenin mahv olacağından telaşa düşen Hınçak taraftarının gayret-i mülfekareneleriyle bütün Ermenileri müşterek kılmak ve onları daima teşvik ve tahrik edecek tedâbiri ittihâz ve icrâsında bulundurmak üzere ittihâd namıyla yeni bir cemiyeti fediyeye teşkil et[mişlerdir]" Bulgaristan Komiseri Tarafından Makam-ı Sami-i Hazret-i Sadâret Penâhiye 14 Mart 1318 [27 Haziran 1902], BOA. A.MKT. MHM, 546/27-28

²³⁰ "Ey..... İhtilâlcisi denilen serseri bir fırka yetmeyip veya bi taraf Ermeniler ey Ermenilerin asırlardan beri giriftar olduğu renç ve âlâmâ asidesine mihnet eden müsaid yedkan ey daha derun saika-ı zulüm ve vahşetle hayatlarına duçar hat ve tehlike olduğunu görmüş bulunanlar ey hükümet-i seniyyenin ne olduğunu ve hükümetine boyunduruğun ne demek bulunduğunu bilenler. Ey henüz Ermeni nam taşıyan bil cümle efrad-ı millet umûmunuz bir mesuliyet-i müşteri ile yekdiğerinize ve bu dokuz fakat ey erbab-ı İhtilâl ve mesuliyetin en büyük ve en şedit kısmı sizlere teveccüh etmektedir. Siz Ermeni kavminin ümid ve çırağsınız sizin ümidinizdir ki bu havaya bir tali-i sitemkarlı tazyikat ve umuru içinde yaşıyor siz her sabaha nazarlar şevk-i intizarınızla açılıyor ve yine ümid-i vurudunuzla kapanıyor. Ermenilere kuvvet ve cesaret veren kapılarını ümid ile dolduran sizsiniz sizin ümitleriniz sizin o encam-nâpezir muavidiniz ki ondan hayatını idame ediyor. Bulduğunuz hal esef etmek onlanların meçhuludur. Eğer bunlar meyanında yeniden bir takım fedailer zuhur edip rah-ı Ermenileri sefaret-i kalbi kendisini bir tavır varta-ı elimiyeye ika etmiş bulunmuş -Varun- Kalarman lahutisinde akibet-i feciyesinden hisseyab-ı intibah edecek olursa hab-ı gafletten bidar olacak olan halkın karşı göstereceği şiddet gasb pek bieman olacaktır. Fedailer sizin zalimane ve vah-ı nüfûzkârane kurbanı oldular irtikâb ettiğiniz hatayı yekdiğeriniz yekdiğeriniz le ittihad ederek sıdk ve hulus ile hareket edilerek ve teşkilat-ı İhtilâlinizi bir esası sahih üzerine yeniden teşvik ederek tashih etmek zamanı kendileri eğer bu defa da İhtilâlcuyan ahalinin amali akim ve bu semere kalır eğer bu defada bunların avaza-i matlablar ve ahl ve bifaik mütalaat mecnunane ve hadpesandane itirafat ve muahazat ile iskât edilir. Eğer bu defada fırka taraftarları perdesi altında gizlenmişse nukud ve istihsa-ı şahane ve şeref makasid-ı hasiseyi tarafınızdan bir güne mukavemet ve muhalefete tesadüf etmeksizin ittihadınız men ederlerse ümid ediniz ki bilerek yahut bilmeyerek zevat Ermeni kavmi yeniden terk etmek ve mücadele-i vaktada hem hem feci olan..... tekrar başlamak Süretiyle ala büyük cinayetini irtikâb etmiş olacağız eğer içlerinde bazı efkarı da dilane saikasıyla bir teşebbüs hayfının altı olmakta ısrar ederiz ve bir takım vah-ı telkinat ve iğfalat üzerine hakiki veya hayali teessürat ve tahayyucat ile duçar-ı gaflet olarak fikr-i ittihadın cüzi fille ika etmiş efkar-ı mütebayyineye düşenler var ise bunlara son defa tekrar ederiz ki Ermeni kavminin bu gün talep ettiği şey hürriyet ve istiklal bugün vusul için elsem tarik İhtilâldir ve keza İhtilâlin tahakkuk edebilmesi için lazım olan yegane şart esas ise ittihâddır." BOA A.MKT. MHM, 546/2.

²³¹ "İttifak ve ittihad" Namıyla Teşkil Eden Komitenin Beyannamesi, 20 Şubat 1906, BOA, A.MKT. MHM, 546/27-10.

Sofya'ya giden Hınçak cemiyeti üyesi Karakin Hınçakyan'ın konuşmalarının Taşnaklarca engellendiğinden söz edilmekteydi.²³²

Bu birleşme çabaları, geçici süre sağlanan birlikteliklerin ötesine geçememişti. Cemiyetler aynı amaç için, benzer yollarla ayrı ayrı mücadele etmeye devam etmişlerdi. Bu dönemde Ermenilerin en güçlü örgütü Taşnaksütyun'du. Hınçaklar ikiye ayrıldıktan sonra, zayıflamış ve varlığını çok fazla hissettiremez hale gelmişti.

²³² Karakin Hınçakyan Boston'da Çıkarılan "*Tesayin Hayranyoni*" Gazetesinin Editörüdür. BOA, YTV, 237/47.

III.BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ VE HINÇAKLAR

III.1. Hınçak Cemiyeti'nin Propaganda Yöntemi ve Faaliyetleri

Hınçak Cemiyeti, “*ihtilal*”i gerçekleştirmek için silahlı eylem yoluyla isyan çıkarmayı hedeflemekteydi. İsyan için öncelikle Ermeni halkının harekete geçirilmesi gerekmekteydi.²³³ Cemiyet, bunu sağlamak için tahrik ve terör yöntemini kullanmayı planlıyordu. Tahrik yöntemiyle halk, düşman olarak tanımlanan Osmanlı'ya karşı kışkırtılarak misillime hareketinden yararlanılacaktı. Terör yöntemi ise, halkı korumak ve Hınçak programına güven duymasını sağlamak için kullanılacaktı. Cemiyetin programında da bu iki yöntem net olarak ifade edilmekteydi. Örneğin görevleri aşağıdaki şekilde tanımlanan tahrik amaçlı “*naşirler*” ve “*muharrıklar*” adında gruplar oluşturulması kararlaştırılmıştı:

Propagandörler “naşirler”

Propagandaların vezâ'if-i gâ'iyyesi: Başlıca her bir sınıf cemâ'at ve ahâlî arasında efkâr-ı ihtilâliyyeyi alevlendirerek her tarafa neşr ve işâ'a eylemek ve istiklâliyyet-i milliyeye ile vâsi' ve avâm-pesendâne bir hürriyyet-i siyâsiyyeye olan ihtiyaçlarını kendilerine anlatmak ve sosyalist inkılâbât ve ıslâhâtını icrâ ve bunların tarîk-i icrâ'iyyesini beyân ve inbâ eylemek. Ve esbâb-ı esâsiyye-i ihtilâliyyeyi ve cemâ'atın şimdiki hâline göre ihtilâl ve isyanda ne türlü davranabileceğini öğretmek. Ve ihtilâlden sonra hâsıl olacak ahvali evvelce haber vermek ve bunları yukarıda beyân olunduğu vechile kendilerine lâyıkiyla tefhîm eylemektir.

Ekîd-i esyâ muharrıklar

Bunların vezâ'if-i gâ'iyyesi: Cemâ'atın sönmüş rûhunu tekrâr canlandırarak düşman aleyhine teşvîk etmek ve her yerden vukû'a gelen mezâlîmden bi'l-istifâde cemâ'atı hükûmete karşı tahrik eylemek ve mu'âmelât-ı hasmâne ve cebriyye ve tazyîkiyye ve zulmiyye vukû'unda cemâ'atın müdâfa'asında bulunmak ve harekât-ı nâ-merziyye vukû'unda cemâ'atı ayağa kaldırmak ve her

²³³“İhtilâl balada zikr olunan mekasıda vasıl olunmaklığa bir zan'a hüsn olduğundan Türkiye Ermenistan'ında el-halet-ü hezi görülmekte olan avam-ı nasın halini cemaati isyâna davet ederek icbaren tebdil ve tağyir etmeli” Hınçakyân (Sosyalist) İhtilâl Gürûhûnûn Kânûn-i Esâsi, BOA, Y. MTV, 74/84.

firsattan istifâde ile hükûmetden ıslâhât talebinde bulunmak ve vergi vermemek ve hükûmet aleyhinde sâir gûnâ nümâyişlerde bulunmak.²³⁴

Terör yöntemi de “dehşet-i küllî” yaratmak olarak tanımlanmaktaydı:

Bunların gâye-i vezâ’ifi: Cemâ’at taht-ı tazyıkde bulunduğu vakit muhâfaza etmek ve fikir ve rûhunu canlandırmak ve aralarına tohum-ı ihtilâl saçmak ve zuhûr edecek ihtilâli her tarafa yaymak ve cemâ’atı hükûmete karşı bilâ-prova protesto ettirmek ve cemâ’atın her hâlde nâ’il-i muvaffakiyyât olacağı zannını dâimâ takviye eylemek ve ihtilâl işlerini terakkî ettirerek hükûmetin kuvvet ve azametini kırmak ve kendisini dehşet-i küllî içinde bırakmak ve me’mûrîn-i hükûmet arasında bulunan Türk, Ermeni; bi'l-umûm câsûs ve hafiyeye gibi eşhâs-ı mazarrayı mahv ve telef eylemek.²³⁵

Cemiyet bu yöntemlerle Osmanlı Devleti’ni terörize etmeyi de amaçlamaktaydı.

Böylece Osmanlı Devleti’nin saygınlığı azaltılacak ve tam anlamıyla dağıtılması için çaba harcanacaktı. Tabii terörist taktiklerin tek odak noktası Osmanlı Devleti değildi. Cemiyet, Osmanlı Devleti adına çalışan Ermenileri de yok etmeye çalışmaktaydı.²³⁶ Daha önce de değinildiği gibi örgütlenmesini de bu yönde gerçekleştirmişti.

Propaganda aracı olarak da basın tercih edilmekteydi. Basın yoluyla Ermeni halkı kendilerince kutsal davalarına inandırılmalıydı. Bunun için “*Hınçak Gazetesi*” önemli bir araçtı. Hınçak Gazetesi’nde Zeytinluları isyana çağıran “*Ermeni Cemaatine Davet*” başlıklı bir yazı cemiyetin propagandası için iyi bir örnektir:

Ermeni Cemaatine Davet

Ey Ermeni cemaat bu hal-i buhranda sana hitaben söyleyen sadâ sana maruf sadâlardır. Yani Zeytinlilerin sadâsıdır ki cümle Ermeni ahalisini esaret ve müzayakasından kurtarmak üzere seni kendisine yardıma davet ediyor. Zeytinliler yüreklerinin cümle kuvveti ve cesâretiyle alçak ve mekruh bir hükûmete karşı isyân edip seni de kendileriyle beraber isyâna dâvet ediyorlar. Zeytinli Ermeniler üzerinde olan esâret ve boyunduruğu ve zinciri kırmak için muhâbere edecekler. Ey sevgili biraderler vahşi düşmanınız çok senelerden beri başımıza ateş ve alev yağıdırıyor şimdi biz onu kendi başına yağıdırmak istiyoruz. Zira her bir ömre ve müstakil ve müsterih bir hale

²³⁴Hınçakyân Sosyalist Fırka-i İhtilâliyyesi Programı, 1313 [1896], BOA, Y. PRK. AZN, 16/4.

²³⁵Hınçakyân Sosyalist Güruhunun Fırka-i İhtilâliyyesi Programı, 1313 [1896], BOA, Y. PRK. AZN, 16/4.

²³⁶Nalbandian, a.g.e., ss.110-111; Zaptiye Nezaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Yazı, 1311 [1894], BOA, A.MKT.MHM., 627/2.

gelmenizi muhtaç görüyoruz. Biz Ermenilik ve Adana vilayetinin ve Zeytun' un ve Hınçakyan ihtilâlcı fırkasının mukaddes bayraklarını yüksekte saklamak istiyoruz. Ol Hınçak Fırkasının bayrağı bir altı yedi seneden beri Ermenilerin halas için her bir harpte mustakilâne sallanmaktadır. Harbi bu fırka başlattı. Ve şimdiye değin azâp ve işkence tarikte olarak ol harbe devam etmektedir. Ey Adana vilayetinin Ermeni cemaati biz Zeytunlular ki bil'vukuaat harbe girip kan dökmüşüz. Şimdi Hınçakyan fırkasına meyl olup Ermenistan'da ve Adana vilayetinde meskûn Ermenilerin İstakliyeyet ve hürriyetine iktiza eden şeyi istihsal etmek üzere harp ve kan meydanına inerek Ermenistan'da dökülmüş yüz binlerce masum kanların namına olarak sizi bize yardım ve muavenete davet ediyoruz asla fütür götürmeyüp arslan gibi bize el veriniz. Ve ileri gidelim Ermeniliği hür görmek için kanımızın son katresini bu mukaddes ırakı üzerine dökmeyi tashih edip muhayye bulunuruz. Evet ya hürriyet-i milli ya ölmeliyiz öyle ise yardım yardım yaşasın Ermenistan ve Ermenilik yaşasın Adana ve Zeytun yaşasın Hınçak fırkası yaşasın hürriyet ve ihtilal haydi ileri ey Zeytun ve Adana Ermeni cemaati.²³⁷

Cemiyet bu tür yazılarla, yıllardır süren esarete son vermeyi vaat etmekteydi. Bunun için de Ermeni halkı yardıma çağrılıyordu. Cemiyet üyeleri bu dava için kendini feda etmeye hazırды.²³⁸ Tabi aynı fedakârlık halktan da beklenmekteydi. Bu gibi yazılar örgütün genel sloganı olan “*Yaşasın Hınçak!, Yaşasın Ermenilik / Ermenistan, Yaşasın Hürriyet*” cümleleriyle bitirilmekteydi.

Cemiyet, halkı etkilemek için Osmanlı Devleti'nin Ermeni halkına karşı olumsuz tutumunu özellikle vurguluyordu. En çok üzerinde durulan nokta Ermenilerden alınan ağır ve haksız vergilerdi.²³⁹ Zaten halkı etkilemek için vergi toplama zamanına özellikle dikkat ediliyordu. Türkler de en az Ermeniler kadar vergilerden yakındığından Müslümanların da bu konuda desteğinin alınabileceği umuluyordu.²⁴⁰ Böylece Türk halkının Ermeni ihtilal ve bozguncu hareketlerine karşı olan düşmanlıkları yok edilecekti. Ayrıca zamanı geldiğinde

²³⁷“Hınçak” Gazetesinin Tercümesidir, 28 Zilhicce 1313 [10 Haziran 1896], BOA, Y.EE, 131/40; Cemiyet halkı etkilemenin yanı sıra örgüt üyelerinin birbirlerini telkin edici mektuplar göndermekteydiler. Aşıkyan'ın Londara'dan Van'da Manuk ve Karabat'e Gönderdiği Mektup, 1896,BOA, A.MKT.MHM. 536/24-12.

²³⁸Üyelerin gönderdiği mektupta şu dizeler yer almaktadır: Taştan daha berk bir yüreğimiz olmalıdır / Esir kalmak bizim için artık büyük bir ayıptır / Ey kahraman Ermeni artık uyanmalısınız / ve hayatınızdan teşvik olunup kılıç ve esliha ile alçak Türk'e karşı yürüyünüz / Yarab kalbimize şecaat ilka eyle / Şöyle ki ismimiz ebeden parlasın / (...) / Bila havf ileri yaralım / vatanımızın redd-i hali silahımız olsun / ve hedef maksadımız / Ermenista'nın hürriyeti / yahud ölmesi olsun. Hınçak Üyesi Miradarkı'nın Mektubundan, BOA, MKT. MHM, 536/24.

²³⁹Hınçakyan (Sosyalist) İhtilâl Gürûhünün Kânûn-i Esâsi, BOA, Y.MTV, 74/84.

²⁴⁰“*Ermeni Tarih-i Vukuati*” Adlı Rapor, BOA, Y.EE.769; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, C.7, s.XX.

Türk köylülerinin işbirliği ve yardımları da sağlanacaktı. Cemiyet, ihtilalin gerçekleştirilmesi için Türklerin dışında Kürtler ve Çerkezlerden de yardım alabileceğini planlamaktaydı. Bu nedenle tüm bu tebaalarla yakınlık kurulmalıydı.²⁴¹

Ayrıca Cemiyet, davalarının haklılığını ortaya koymak için merkezlerinin bulunduğu yerlerde risale olarak adlandırılan kitapçıklar da yayınlamıştı. Bu kitapçıklarda genellikle Osmanlı hükümetinin Ermenilere uyguladığı baskılar, işkenceler anlatılıyordu.²⁴²

Daha önce de değinildiği gibi cemiyet Avrupa'nın desteğini almaya çalışmakta ve isyanlarını bu yönde gerçekleştirmekteydi. Avrupa'ya sesini duyurmakta ve haklılığını ifade etmekte de basının kullanılması kaçınılmazdı. Cemiyet, Avrupa basınında kendisini tanıtmada başarılıydı.²⁴³ Ne var ki Avrupa'nın girişimleri cemiyeti tatmin etmemişti.

²⁴¹“*Ermeni Tarih-i Vukuatı*” Adlı Rapor, BOA, Y.EE.769; *Hınçak Komitesinin Esas Maksadı Hakkında Bir Komisyon Tarafından Tertip Olunan Mecmua*, 9 Şevval 1312 [5 Nisan 1895], BOA, Y.EE, 97/52; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, C.7, s.XX.

²⁴²“Politika töhmetiyle müttehem Ermeni hakkında icrâ olunan işkenceler geçen mevsim şitada Merzifon, Kayseriye, Ankara ve Yozgat şehirlerinde köşe başlarına zat-ı şevketi hazreti padişahının tahtı ali cenap Osmaniye’yi gasb ettiğine ve idare-i umûr-ı devletine muktedir bulunmadıklarına dair. Bu keyfiyet yalnız Türklerin tasavvur ve tertip edebilecekleri bir takım harekât ve hissiyarenin Ermeniler hakkında icrâsı hedef olunması vesile ittihâz olunmuştur. Yaftalar işinde olan kimseleri derdest tevkif etmek bahanesiyle bir takım Osmanlı ve Kürt jandarması düçar-ı hiddet olan müteassıp ahali ile birlikte civardaki şehir ve karyelerde mütemekkin Ermeniler hucum etmişlerdir. Taarruzla kadınlarla kızların namusları payımâl edilmiştir. Umûm Ermeniler darphaneler hep u garet ve ilhak edildi. Soğuktan titremekte olan bi günah valide ve çocukların feryad-ı dil ciraşı, eşiranın sematat ve yaygarası arasında gayıp olur idi. Müteâkip bu şen’i cinayete 500 kadar Ermeni bittevkif elleri ve ayakları zincirbend ayakları kar içinde hayvan gibi sürükleyüp Kayseriye’deki murdar hapishaneye nakl olunmuşlardır. Politika töhmetiyle müttehem bir Ermenin mevkuf bulunduğu Türk hapishanesi mütemeddin bir memleketin hapishanesine asla benzemez, asrın Engizisyon hapishaneleri bu muhaberesine cinnet gibidir. Memurin-i Osmaniye Ermenilere isnât ettikleri cerâimi isbat için bir güne delail ibraz edemedikleri cihetle delaile dest-res olamadıklarından kendilerinden itiraf-ı cûrun ihbar için Ermeniler kulla yevmin sokakta aç ve susuz bırakılacak, harap olmak ve ırzları payımal edilmesi gibi bir takım işkence icra olunmuştur. Gayet şiddetli işkenceler edilmiş olan mahbusunun esabisi vech-i atibeyn olunur. Talas kâryesi ahalisinden kırk yaşında 4 çocuk sahibi ve karyesinde Van Ermeni encümeni müdürü Orisisiyan nam kimse en evvel hapsedilmiştir. Geçen Kanun-ı Sani ibtiasında müdde-i umumi maiyetinde 2 zabtiye 30 kadar jandarma neferatı bulunduğu halde merkumunun hanesini dhul ile evrak-ı muzırma bulma bahanesiyle köşe bucağı aramışlar sandık çekmece ve yazıhaneleri şikest ve tavani döşemeleri tahrip etmişler. Her ne kadar böyle bir şey bulamamışlar iseler de merkumu tevkif ile mahpusa götürmüşlerdir. Merkum 6 gün müddet hapishanede karanlık bir oda da çıplak ve kuru yerde aç ve kuru yerde aç ve bi ilaç olarak kalmış ve Sûret-i gaddaranede darb edilmiş[ti]” *Hınçak Cemiyetinin Amerika Şubesi Tarafından Basılan Risale*, 24 Zilkade 1310 [9 Haziran 1893], BOA, HR. SYS, 72/82; Washington Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 30 Mart 1895, BOA, HR. SYS, 2830/51; Washington Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 1894, BOA, HR. SYS, 2830/31.

²⁴³Washington Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 1896, BOA. HR. SYS. 2856/6.

Belgelerden, cemiyetin zaman zaman kutsal davalarına yalnız devam etme kararı aldığı ve söylemini bu yönde değiştirdiği anlaşılmaktadır.²⁴⁴

Cemiyet, hiç kuşkusuz sadece kendi halkını ikna etmek ve kışkırtmak için çalışmıyordu. Ayrıca Ermeni isyanının gerçekleştirilebilmesi için Osmanlı Devleti'ne ve görevlilerine karşı güç de kullanıyordu. Osmanlı Devleti içinde karışıklık yaratmak için özellikle silahların saklandığı depolara, buğday ambarlarına saldırıyorlardı. Vali, mutasarrıf ve kaymakam konaklarına baskınlar gerçekleştirmekteydi. Böylece oluşturulan tahribatla hükümetin nüfusu kırılmaya çalışılıyordu. Ayrıca kamu binaları yakılıyor, yüksek derecedeki memurları esir alınıp fidye isteniliyordu.²⁴⁵

Cemiyet üyeleri tüm bu faaliyetleri gerçekleştirirken dikkat çekmemek için sık sık kılık değiştiriyorlardı.²⁴⁶ Olayların Hınçakların lehine sonuçlanması için Osmanlı Devleti'ne tehdit yazıları gönderilmekteydi. Örneğin 18 Ağustos 1893 tarihli Zaptiye Nazırı'na gönderilen yazıda tutuklamalardan dolayı hükümet protesto edilmekteydi:

Ermeni ruhanilerinin aldıkları mektuplardan dolayı İstanbul'da Bulunan Ermenilerden bir çok adam tevkif ittiyiniz bu mektupları tertip ve isal iden biz ihtilalci Hınçakyanlar olduğumuzu nazar-ı dikkate almalıdır. Tevkif olunan adamlar kabahatli ve faili müşterek değildir. Zat-ı şahane Ermeni cemaatinin talebini haklı bularak Horan Aşıkyan Sepeçlerini terk itti. Eğer mevkufların

²⁴⁴“Ermeniler Berlin Kongresinde müracaat ile haklarının muavenetde bulunmasını rica etmişler ise de metalib-i mahsusaya hiçbir devlet taraftarından havale-i sem'i itibar edilmemiştir. Hükümet-i seniyye Avrupa Devletleri'nin Ermeni işlerine nazar-ı dikkat ile baktıklarını müşahede edince Ermenilere karşı hiddet ve itirazı tazayüd etmiş, milleti mahv ve harabiyetini kaviye iltizam etmiştir. Ermeniler hariçten muavenete mazhar olmaktan artık kat-i ümid ettiğinden vesait-i sulhcuyâne ile ıslah ahvallerini istihsal için vukubulan mesai ve ikdamatın neticesiz kaldığını gördüklerinden mukaddes olan hürriyet davasını alarak kanları pahasına olarak yevmen min el eyyam metalib-i mahzalarını düvel-i mütemetheye ısmaya hazırlamaktadırlar. Ey Ermenistan evlatları hürriyet tarafdarı olduğu halde milletimizin teceddid ve resiste vaki hürriyet-i dava-ı mukaddesi iltizam eden tazammun etmeyeceksiniz. Milletimizin mucip-il ihtihal olan ahval-ı sairesi ve pek zengin olan edebiyatı ve bir gün milel-i muazzama sırasında bulunabilmek için malel ve maddeten haiz olduğu hasail-i ile beraber insaniyet ve medeniyat için mefhumunda olan bir hükümet tarafından mahv edimesine musaede edecek misiniz.” *Hınçak Cemiyetinin Amerika Şubesi Tarafından Basılan Risale*, 24 Zilkade 1310 [9 Haziran 1893], BOA, HR. SYS, 72/82.

²⁴⁵“*Ermeni Tarih-i Vukuatı*” Adlı Rapor BOA, Y.EE, 769; *Hınçak Komitesinin Esas Maksadı Hakkında Bir Komisyon Tarafından Tertip Olunan Mecmua*, BOA, Y.EE, 97/52; Ermeni Komiteleri, *a.g.e.*, s.14; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.7, s.XX.

²⁴⁶“Şu günlerde bazı Ermenilerin Arnavud ve sair kıyafetine girerek katl ve cerh gibi bir takım uygunsuzluğa ictira ve ihlal-i asayişe tasaddi edecekleri arz-ı atabe-i ulyaya-ı cenab-ı padişahi kılınmış [tır]”, 13 Şubat 1310 [24 Şubat 1895], BOA, Y.PRK. ZB, 15/32.

cüz'i kabahati bulunsa idi. Şu ali-i emr bozulur idi. Bu halleri nazar-ı dikkate alarak Patriklik meselesinden dolayı tevkif edilmiş olan adamların cümlesini hemen mahpustan azad eyleminizi sizden talep ederiz. Yalnız sıkletli gidişi ve metalib-i muhakemizi ikmal etmeye siz muktedirsiniz. Osmanlı hükümetini tehdid eden şu umumi ihtilalciliği nazar-ı dikkate alınız.²⁴⁷

Dönemin uluslararası koşullarının da giderek Ermeni amaçları için bir fırsat oluşturması nedeniyle ve ön hazırlıklar da tamamlanmış olduğundan, şimdi sıra Avrupa kamuoyunu harekete geçirecek geniş çaplı isyanların çıkarılmasına gelmişti.

Bu isyanların tüm Ermeni örgütlerin dayanışması içinde gerçekleştirilmesine özen gösterilmişti. Zaten 1890'da Taşnaklar Ermeni cemiyetlerinin birlikteliği için girişimde bulunmuşlardı. Hınçakların da bu oluşum içine yer almasına çalışılmaktaydı. Kısa süre de olsa gerçekleşen bu birleşme süresinde 20 Haziran 1890'da Avrupa kamuoyunun ilgisini çeken Erzurum Olayı gerçekleştirilmişti: Olay, Osmanlı Hükümeti'nin Ermeniler'in silah sakladıkları tahmin edilen kilise ve Sansaryan okulunda arama yapmasıyla patlak vermişti. Aramalar sırasında Ermenilerin ateş açmasıyla başlayan çatışma birkaç saat devam etmişti. Ermeniler bu olaya büyük umut bağlamaktaydı. Çünkü konsolosluklar durumu ülkelerine bildirecek böylece istenen yankı uyandırılmış olacaktı. Ancak Erzurum olayından istenilen sonuç alınamamıştı. Ne var ki bu olay Ermeni davasının tanıtımı için ilk adım olması açısından önemliydi.

Ermeni örgütlerinin Avrupa'ya karşı propaganda aracı olarak kullandıkları bir de Musa Bey olayı vardır. Mutkili Musa Bey'in Muşlu bir papazın kızını kaçırmayı iddiası ile başlar. İddialara göre; Musa Bey kızın ırzına geçmiş, sonra kardeşine vermişti. Kıza Müslüman olması yönünde de baskılar yapılmış, hatta kaba kuvvette uygulanmıştı. Kız bir şekilde kaçmayı başarmış, İstanbul'a gelerek şikâyetinde bulunmuştu. Bunun üzerine Musa Bey

²⁴⁷Dersaadet Hınçakyan Ermeni Şirketi Şubesi Riyaseti'nden Zaptiye Nazır'ı Nazım Paşa'ya Gönderilen Yazı, 18 Ağustos 1893, BOA, Y.PRK. ZB, 13-31.

İstanbul'a getirilerek yargılandı. Mahkemede yabancı siyasi temsilciler ve gazeteciler de hazır bulunmaktaydı. Mahkeme Musa Bey'in suçsuz bulmuştu.²⁴⁸

Taşnaklarla birlikteliğin yürümemesi nedeniyle Hınçaklar tek başına da isyanlar çıkarmıştı. Bu doğrultuda Hınçak Cemiyeti'nin ilk bağımsız eylemi 1890 yılındaki "*Kumkapı Gösterisi*"dir. Cemiyet daha önceki isyanların Avrupa kamuoyunun yeterince ilgisini çekmemesinden yola çıkarak bu gösteri için özellikle İstanbul'u seçmişti. Elçiliklerin gözünün önünde gerçekleştirilecek isyanın beklenen yankıyı uyandıracacağı düşünülmüştü.

Bu gösteride Ermeni davasının haklılığını ortaya koymak için bir bildiri hazırlanmıştı. Bildiride Ermenileri tüm varlıklarıyla mücadeleye katılmaya çağıran militan bir dil ve propagandist ifadeler kullanmıştı:

Ermeni milleti,

Bugünkü gösteriyle sen, bütün dünyaya isteklerinin neler olduğunu göstermek istiyorsun. Çok iyi bilirsin ki, bu iyi dileklerin de kolaylıkla gerçekleşmez. Her kanuni, haklı adımla hayatını tehlikeye atıyorsun. Fakat, artık yapacak bi şey kalmadı. Canın ağzına gelmiş olduğu halde, sen, her türlü aşırı teşebbüslerde bulunarak ancak o vasıtalarla sesini dünyaya duyurmaya ve haklı isteklerinle amacına ulaşmaya mecbursun. İşte bugünkü hareketlerinin gayesi budur. İşimizi ileri götürmeyi, davamızı savunmayı, bunların en ağır ve en pahalı değerlerle ödenmesi gerektiğini bilelim.

Ermeni halkının isteklerini dile getirirken de sosyalist ifadelere yer verilmişti;

Senin isteklerin nelerdir?

Bütün yoksulluğunun sebebi iktisadi durumdur. Bunun değişmesi gereklidir. Vatanın toprağı asla senin değil. Sen sürüsün sen eğersin. Koyunları ota beslersin, sonunda zorluklar altında çalışırsın. Fakat bunun verimi ürünü senin değildir. Sen, toprağın çiftçilere ait olmasını, sen herkesin geçimini temin ve elde etmek için namusuyla çalışmasını istersin. İktisadi isteklerin gerçekleşince, yetkili meclisin olacak ve basın, söz, vicdan, toplanma, cemiyet kurma ve seçim hürriyeti ve özgürlüğü ile kaderini kendin çizeceksin.

²⁴⁸ A. Alper Gazigiray, *Osmanlı'dan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörü'nün Kaynakları*, Gözen Yay., İstanbul, 1982, ss. 154-156.

Cemiyete göre Osmanlı Devleti'nin izlediği politikalarla Ermeni halkının mağduriyeti son zamanlarda daha da artmaktaydı. Buna örnek olarak da “*Erzurum Olayı*” verilmişti:

Saygıdeğer, kutsal, patrik babamız;

Uzun yıllardır Ermenistan'da sebepsiz tutuklamalar, haksız hükümler, merhametsizce sürgünler görülmekte, halkın büyük sabır ve dayanıklılığına karşılık yıldan yıla bu gibi olayların daha da dayanılmaz bir şekilde çoğalarak özellikle son yıllarda okullarda, manastırlarda, kiliselerde, evlerde aralıksız ve sık sık tahribat yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır. İşte Erzurum'da da aynı şeyler yapılmış ve halkın haklı şikâyetleri yüzünden bu suçsuz ve silâhsız halk, azgın askerler tarafından koyun gibi süngülenerek merhametsizce öldürülmüştür, birçok Ermeni cesetlerine, yüzlerce binlerce yaralıya, çocuklarını düşüren anaların, kadınların feryatlarına asla önem verilmediği ve bu gibi olayların Van, Muş ve öteki Ermeni kasabalarında her gün tekrarlanmaktadır(...)²⁴⁹

Eylem ayrıntılı bir şekilde planlanmıştı: Kumkapı'nın ana kilisesinde ve patrikhanede silâhsız bir gösteri gerçekleştirilecek, alınan kararlar Patrik Aşıkyan'ın aracılığıyla II. Abdülhamid'e bildirilecekti. Üyelerden Hanazad, Megavoryan, Simeon, Rapael Rus vatandaşı oldukları için eyleme katılmamaları kararlaştırılmıştı. Âyin sırasında kürsüden bildiri okumak için ileride Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Kozan milletvekili olacak olan Murad [Hamparsum Boyacıyan] Hınçak temsilcisi olarak, Patrik Aşıkyan'la birlikte saraya giderek isteklerini II. Abdülhamid'e bildirmek için Cangülyan görevlendirilmişti.

Ancak olaylar cemiyetin planladığı şekilde gerçekleşmemişti. Aşıkyan cemiyetçe kendisine verilen görevi kabul etmemiş, bildiri okunduğu sırada kaçarak patrikhaneye sığınmıştı. Hınçak Cemiyeti üyeleri Patrikhaneyi işgal etmiş, zorlada olsa Aşıkyan'ı saraya götürmüşlerdi. Bu sırada toplanan halk ve cemiyet üyeleri “*Yaşasın Hınçak komitesi yaşasın Ermeni milleti, yaşasın Ermenistan, yaşasın hürriyet, yaşasın ihtilal*” diye bağırırmaktaydı.

²⁴⁹Kagik Ozanyan, Ermeni'nin Tarihi Görevi, 1912, s.137'den aktaran Uras, 1976, a.g.e., s. 463.

Hınçak üyelerinden Dacat ve Mampre Vardabetler, Osmanlı hükümetine olayı haber vermişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti olayı engellemek için bir askeri kuvvet görevlendirmişti. İki kuvvet arasında çatışma yaşanmıştı. Çatışma sonucunda Osmanlı askerlerinden bir jandarma binbaşı ile iki jandarma eri ölmüştü.²⁵⁰

Cangülyan bu çatışmayı; “bizimkiler vahşice bir şekilde askerlere üst üste ateş ediyorlar, askerler de silah atanları tutuklamaya uğraşıyorlardı. 6–7 asker ağır yaralı olarak yere serildi. 10 kadarının da yarası hafifti. Biz iki ölü verdik” diye aktarıyordu.²⁵¹

Cemiyetçe, büyük isyanların dışında propaganda amaçlı yerel bir takım olaylar da çıkarılmaktaydı. Bu nitelikteki isyanlar 1892-1893’de özellikle de Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Merzifon, Aziziye bölgelerinde yoğunlaşmıştı. Bu isyanları yöneten merkez Merzifon’dur.²⁵²

Kumkapı gösterisinde istenilen sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine cemiyet, 1894’te Sason’da²⁵³ isyan girişimlerine başlamıştı. Zaten Hınçak Cemiyeti bölgede bu tarihten önce de 1890’larda isyana kalkışmış, ancak başarılı olamamıştı. 1890’larda bölgeye örgütlenme için Mihran Damadyan görevlendirilmişti.²⁵⁴ Damadyan yaklaşık 3 yıl kadar bölgede Hınçak Cemiyeti adına propaganda ve tahriklerde bulunmuş, Ermenileri ayaklandırmaya çalışmıştı. Ancak Sason Ermenilerinin ihbarı sonucunda Damadyan’ın Osmanlı Hükümetince 1893’te yakalanması bu girişimin sonuçsuz kalmasına neden olmuştu.

²⁵⁰Fehmi Çetinöz, “Hınçak Komitesinin Kurulması”, *Ülkücü Öğretmen, Fikir, Sanat ve Eğitim Dergisi*, cilt. XIV, Kasım-Aralık, 1972, S.168, s.17.

²⁵¹ Uras, 1976, *a.g.e.*, s.463.

²⁵² Bu merkezin başkanı Merzifon Amerikan Kolejinde öğretmen olan Karabet Tomayan’dır. Uras, 1976, *a.g.e.*, s.464.

²⁵³ Sason dönemdeki sivil teşkilata göre yüzden fazla köyü olan idari ve adli işler yönünden Siirt’e bağlı Muş’a 14 saat uzaklıkta Mutki ve Garzan ilçelerine yakın bir ilçe konumundaydı. Sason’un dağlık coğrafi özelliği bu bölgede hükümetinin nüfuzunun zayıf olması sonucunu doğurmuştur. Uras, 1976, *a.g.e.*, s.471

²⁵⁴ Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, Kamer Yay., İstanbul, 1998, s.215.

Bu başarısız denemeden sonra bölgede isyan için Hamparsum Boyacıyan Murad görevlendirilmişti.²⁵⁵

Murad isyan hazırlıklarına Ermeni halkını etkilemekle başlamıştı. Halkı, isyan ettikleri takdirde Avrupa'nın müdahalesinin sağlanacağını ve böylece Ermeni devleti kurulabileceğine inandırmaya çalışmıştı.²⁵⁶ Murad'ın çalışmaları etkili olmuş ve Muş, Kulp ve Silvan'dan katılanlarla Sasun'da 3.000 kadar Ermeni ayaklanmıştı. Bölgede 1904'e kadar çalışmış olan Hınçak üyesi Armenak Hınçak Gazetesi'ne gönderdiği bir mektupta isyanı intikam vaktinin gelmesi olarak yorumlamaktaydı:

Ermeni kardeşler,
Nihayet yüzyıllardır beri beklenen kızıl gün geldi. İşte Sason tepelerinde çan sesleri aks ediyor, işte bu dağlardan Ermeniliğin ve insanlığın ayaklar altında çiğnenmiş olan haklarının kızıl bayrağı yükseliyor. İşte intikam saati, müstebidin hayat ve ölümü üzerinde karar verilecek kesin saat. Bugün Ermeni sorunu yeni ve en güzel bir döneme ayak basıyor. Bugün 6 yoksul sabır ve boyun bükme, alçaltıcı iç çekmeler, sessizlik, boğuk şikâyetler son buluyor, onların yerine arslan homurdanmaları geçiyor.²⁵⁷

Taşnaklar'ın tarihini yazan Varantyan ise Sason isyanında Hınçakları başarısız olmakla suçlamaktaydı: Ona göre Hınçaklar isyanı çıkarmada acele etmişlerdi. Hınçaklar değil Sason Ermeni halkı başarılıydı. Sason halkı ilkel silahlarıyla direnmişse de askeri birlikler karşısında yetersiz kalmıştı. Varantyan'ın bu değerlendirmesine karşın Sason isyanının cemiyet ve patrikhane aracılığıyla her tarafa duyurulması sonucunda, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde Ermeniler lehine mitingler ve parlamentolarda açıklamalar yapılmış olması, Hınçakların bu isyanla amaçlarına kısmen de olsa ulaştıklarını göstermektedir.²⁵⁸

²⁵⁵Uras, 1976, a.g.e., s. 472; Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 147.

²⁵⁶"*Ermeni Tarihi Vukuatı*" Adlı Rapor, BOA, Y.EE, 769; Gürün, *a.g.e.*, s. 147.

²⁵⁷M. Varantyan, *Taşnaksütyun Tarihi*, s.146'dan aktaran Uras, 1976, *a.g.e.*, s.472.

²⁵⁸Alan Palmir, *Osmanlı İmparatorluğu -Son Üç Yüzyıl- Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, Sabah Kitapları, İstanbul, 1992, s.283.

Sason isyanından sonra Osmanlı hükümeti ve burada konsoloslukları bulunan ülkelerin temsilcilerinin de yer aldığı bir komisyon olayı soruşturmuştu. Soruşturma sonucunda 23 Ağustos 1893'te Murad tutuklanmıştı.²⁵⁹

Hınçak Cemiyeti bu isyandan sonra İstanbul'da bir miting gerçekleştirmişti.²⁶⁰ Cemiyet bu gösteri için Karo Sahakian'ın başkanlığında 3 kişilik bir heyet oluşturmuştu. Heyet üyeleri Sahakian'a karşı gösterinin sert olmasını istemekteydi. Bu dönemde Patrik Mateos İzmirliyan'dı. İzmirliyan Hınçak cemiyetinin bu gösterisini desteklemişti. Ermeni tarihçisi Nalbandian, İzmirliyan'nın barışçı bir gösteriden yana olduğunu aktarmasına karşı²⁶¹ Uras'a göre İzmirliyan da şiddet yanlısıydı. İzmirliyan Avrupalı bir gazeteciye "biz, umutsuz milletlerdeniz. Bütün araçlara müracaat ederek savaşıyoruz. Bu arada bazı suçsuz kimseler de zarar görüyorlarsa da bunun önemi yok!" diyordu.²⁶²

Gösteri hazırlıkları birkaç ayda tamamlanmıştı. Cemiyet, gösteriyi gerçekleştireceği gün mührünü taşıyan bildiriye büyük devletlerin elçiliklerine ve Osmanlı Devletine göndermişti.

Bildiride; Ermenilere yönelik ıslahatın uygulanması için gürültüsüz bir gösteri yapılacağı; hükümetçe asker, jandarma ve polis aracılığıyla bu hareket önlendiği takdirde,

²⁵⁹Bu İsyân üzerine; "Sason İsyânı çıktı/Cihânı velveleye verdi / Avrupa, Amerika sarsıldı / Cesûrların ordusu kuruldu/Ermeni kalbleri helecân etti / Ermeni sadâsı tanîn-endâz oldu / Kahramanlar hemen ilerdi / Hürriyet sadâsı âsmâna çıktı / Ah Sasonlu, "Can Sasonlu" / Kanımız kurban olalım / Hınçakyan mukaddes tohumu yeşersin/ Hürriyete kurban olalım..." dizeli şarkılar yazılmıştı, "*Ermeni Tarihi Vukuatı*" Adlı Rapor, BOA, Y.EE, 769.

²⁶⁰"(...)Dersaadette bir İhtilâl ika-ı ve bu yolda olacak teşebbüsat-ı menfaatkârâneleri ketm için evvel be evvel bakan hükümet-i seniyyeye hizmet ve sadâkat eden Ermenilerin itlafi fesat komitelerince mukarrer olduğunu mutazzammın mevkufen icra kılınan işdicvabatında mazbut ikrarattıyla tayid eylediği gibi bu vaka-ı İhtilâliyenin şehir-i Eylülün on sekizinci geçen Pazartesi günü icarsı mukarrer[idi]" Zabtiye Nezareti Kayıtlarından: Ermenilerin Silahlanıp Bab-ı Aliye Hücüm Edeceklerine Dair Alınan Haberler";13 Eylül 1311 [18 Eylül 1895].BOA, Y. PRK. ZB, 16/51.

²⁶¹Nalbandian, *a.g.e.*, s.123.

²⁶²M. Varrantyan, *Taşnaksütyun Tarihi*, s. 156 (Ermenice)'den aktaran Uras, 1976, *a.g.e.*, s.478.

bundan ağır sonuçlar çıkabileceğinden sorumluluğun hükümette olacağı peşinen belirtiliyordu.²⁶³

Cemiyetin bu girişimlerinden haberdar olan Osmanlı Devleti gösteriyi engellemeye çalışmıştı. Olaydan bir gün önce polis müdürü Hüsnü Bey Patrikhaneye gönderilmişti. Patrik, “Ben de öyle bir söz işittim, ne yapsam benim sözümü dinlemezler. Vakitte dardır, ne yapsalar ben mesuliyet kabul etmem” yanıtını vermişti.²⁶⁴

30 Eylül 1895 Pazartesi günü kilisede toplanan kalabalığın Bab-ı Âliye doğru ilerlemesiyle olay başlamıştı. Bu ünlü “Bab-ı Âli nümayişi” güvenlik kuvvetlerince dikkatli bir şekilde gözlemlenmişti:

Zikrolunan Pazartesi günü rüesa-ı Erbaa-ı mefsedet ve onlara iltihak eden şürekay-ı müttelikleri bini müteceviz olacağı halde Patrikhane kilisesinde toplanmış ve ayinden sonra kilisede bulunan Patrik mümaileyhe heyet-i ruhaniye patrikhaneye giderek ve müçtemi, olan erbab-ı fesad dahi orada bulunarak Patrik Efendi'nin yanında bulunan bir kız tarafından erbab-ı ihtilali ika-ı şuruşa tahrik ve tahyic yolunda bir makale irad ve müteakiben rüesay-ı erbâb-ı fesad taraflarından fikr-i ihtilali teyid yolunda icra-ı teşvikat edildiği gibi kilisenin kumpanyası çalınarak ve kilise avlusunda bir çok silahlar atılarak suruş ve ihtilalin ihtida ettiğini ilan ile cemiyet-i fesadiye müsellahan ve müctemian yukarıya doğru hareket ve evvelce beynlerinde kararlaştırılmış olacağı vechle mahalli muhtelifede ihtifa etmiş olan ve kezalık müsellah Bulunan rüfekayı şekavetleri dahi meydana çıkıp onlara iltihak etmiş ve bu yollarda her tesadüf ettikleri memuriye zabita tarafından dağılmaları için icra olunan mesayih ve ihtarat-ı seniyyeye havale-i sem'i itibar etmeyip ve “Yaşasın Ermenistan” sözlerini bağırarak tekrari le revolver ve kama gibi hamil oldukları silahlarını ellerine alıp Nuri Osmani ve Tavuk Pazarı taraflarına doğru gelmişler ve oradaki memurin-i zabita tarafından dahi dağılmak için tekrar edilen nasayih ve ihtarata mükabil silah atmaya cüret eylemişlerdir..... Sultan Mahmut Türbesi civarına Bab-ı Âliye ayrılan caddenin başında tesadüf eyledikleri ve Dersaadet jandarma alayı meclis azasına Binbaşı Servet Bey'i ahali-

²⁶³“Ermeni milleti efrâdı tarafından vatanlarında düçar oldukları ahvâlden dolayı li-ecli'l-iştikâ mürâca'at mukarrer olup, bu teşebbüsten maksad beyân-ı müsted'iyâtından ibâret olduğu ve hiçbir güne muhâlif-i âsâyiş harekette bulunulmayacağı cihetle meşrû' olan hakk-ı şikâyete kuvve-i askeriyye ve polis ve jandarma tarafından muhâlefet olunmaması için vazîfe-i memuriyetleri iktizâsıyla îcâb edenlere evâmir i'tâsı ve şâyed müdâhale vukû bulur ise netâyicinin mes'ûliyyeti tamâmiyle müsebbiblerine râci' olacağı arz olunur.” “*Ermeni Tarih-i Vukuâtı*” Adlı Rapor BOA, Y.EE, 769; Nalbandian, *a.g.e.*, ss. 123-124; Uras, *a.g.e.*, s. 479; Gürün, *a.g.e.*, s.150.

²⁶⁴ Zabtiye Nezaretince Ermenilerin Silahlanıp Bab-ı Aliye Hücum Edeceklerine Dair Alınan Haberler, 13 Eylül 1311 [18 Ekim1895], BOA, Y. PRK. ZB, 16/51.

i islamiye müvaciyesinde tutup gayet vahşiyane bir surette kama ve bıçaklarla cerh ve telef [edilmişti].²⁶⁵

Olayı Ermeni kaynaklarından aktaran Uras'ta da benzer ifadeler yer almaktadır:

(....) Ermeni kızı da “Ermeniler ya ölüm veyahut hürriyet istiyor!” diye bağıyor. Erzurum olayı dolayısıyla çıkarılmış olan “Erzurum Ermeni Dağlarında bir ses çınladı” marşını söyleyerek Kumkapı'dan Bab-ı Aliye doğru ilerlemeye başlıyorlar. Yollarda sık sık silah atıyorlar, silah ve tabancalarla etrafa saldırıyorlar, “yaşasın Ermenistan!” diye bağıyorlardı. Sultan Mahmut türbesi yanlarında binbaşı Servet Bey bunların hücumuna uğradı ve vuruldu. Bir taraftan da Galata'dan, Üsküdar'dan; çeşitli yerlerden yüzlerce Ermeni, göstericilere katılıyor. Özellikle (Çatal Han) dan gelen 500 Ermeni, jandarma ve polise ateş ediyor[du].²⁶⁶

Cemiyet Bab-ı Âli gösterisinden sonra yayınladığı bildiride olaylardan dolayı hükümeti suçlamaktaydı:

Hınçakyan Fırkası'yla Ermeni cemâ'atı emel ve arzularını nâ'il olmak için müttehiden Türk Devleti'ne karşı mukaddes kavga etmiş ve ediyor ve son nefeslerine kadar da edecektir. Ermeni cemâ'atı itâ'atsizlikle ve isyâna devâm edip sulhü kabul etmeyecektir. Hınçakyan fırkası bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da ale'd-devâm harb mevki'lerinde bulunup harbe ikdâm edecektir. Ermeni karındaşlar! İleri... Barbarlar bizi kırmakda ve hırsızlar bizi idâre etmektedir. Onların tesis ettikleri yolları harab edelim.... Bu kargaşalık içinde hürriyet ve Hınçakyan bayrağı Ermenilerin istiklâlini tebşîr edecektir.Hınçakyan İhtilal Fırkası'nın âlet-i icrâ'âtıyla Eylül'ün onsekizinci günü Dersa'âdet'de Bâb-ı Âli ile Patrikhane önünde aynı saadette azîm ve kanlı vukû'ât zuhûr etti. Türk polisleriyle askerler Ermenilere hücûm edip kanlar döküldü. Bir çok vefeyât ve mecrûh vardır. Ermenilerden çoğu derdest olundu. Tafsilâtı yakında Hınçak gazetesiyile neşr olunacaktır.²⁶⁷

Yine aynı yıl Hınçakların tezgahladığı Zeytun²⁶⁸ isyanı gerçekleştirilmişti. Cemiyetçe gerekli ön hazırlıkların yapılması için Agasi, Hraçya, Nişan, Melek ve Garebet'i görevlendirmişti. Bu ekip halkı isyana teşvik ederken gerekli silah ve paranın komite

²⁶⁵Zabtiye Nezaretince Ermenilerin Silahlanıp Bab-ı Aliye Hücum Edeceklerine Dair Alınan Haberler, 13 Eylül 1311 [18 Eylül 1895], BOA, Y. PRK. ZB, 16/51.

²⁶⁶Uras, 1976, a.g.e., s.481.

²⁶⁷“Ermeni Tarih-i Vukuatı” Adlı Rapor BOA, Y.EE, 769.

²⁶⁸Zeytun Maraş yakınlarında, Toros dağları arasında bulunan, 19. yüzyılda Ermenilerin çoğunlukta olduğu kasabadır. Cezmi Yurtsever, *Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1983, s.239.

tarafından sağlanacağını belirtmişlerdi. Ayrıca hareket başlar başlamaz İngiliz filosunun Mersin ve İskenderun'a geleceğini söylemişlerdi. Yapılan hazırlıklardan sonra isyanın nasıl çıkarılacağına ise 16 Eylül 1895'de köy temsilcilerinin de içinde bulunduğu 100 kişilik Ermeni heyeti karar vermişti.

İsyan planlandığı gibi gelişmişti: Öncelikle telgraf telleri kesilmişti. İki bini silahsız, dört bini silahlı Zeytunlu saldırılara başlamıştı. Cemiyet hükümet kışla ve konağına saldırarak 50 subay, 600 er ve kumandanları esir almıştı. Osmanlı Devleti'nin olaya müdahalesi ile karşılıklı çatışmalar yaşanmıştı. Bu süreçte İstanbul'da Bulunan elçiler Zeytun Ermenileri için Osmanlı Devletine arabuluculuk teklifinde bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin kabul etmesi üzerine 28 Ocak 1896'da isyancılarla barış yapılmıştı.

Zeytun isyanı, Hıncakların en önemli ve sonuncu büyük eylemiydi. Bu tarihten sonra cemiyetin ikiye ayrılmış olması etkinliğini de azaltmıştı. Bu süreçten sonra cemiyet Anadolu'da çeşitli isyanlar çıkarmış, ancak bu isyanların hiç biri bu kadar büyük çapta olmamıştır.

III.2. Osmanlı Devleti'nin Hıncak Örgütlenmesine Karşı Tutumu

19. Yüzyılın başından itibaren Fransız ihtilalinin Osmanlı Devleti'nde de yarattığı ulusçuluk ideolojisi ve Batı müdahalesi Ermenileri de bir ulus olmaya sürüklemişti. Bilindiği gibi, Avrupa'ya yakınlığından dolayı uluslaşma ve Osmanlı'dan ayrılma süreci önce Balkanlar'da başlamıştı. Şimdi Ermeniler bu hareketi Anadolu'ya aktarmışlardı. Doğal olarak bu ayrılıkçı gelişmelerin arkasında Doğu Sorunu'nu kendi lehlerine çözmek isteyen Avrupalı devletler bulunuyordu. II. Abdulhamit'in sorunu sadece Batılı devletlerin müdahalesi de değildi. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti adı etrafında yoğunlaşan Jön Türklerin muhalefetiyle de karşı karşıyaydı.

Tüm bunlar Osmanlı Devleti'nin olaylara müdahalesini geciktirmiş ve gereken önlemlerin gereken titizlikle ve gereken zamanda yapılmasını engellemiştir. Osmanlı Devleti Ermenilerin Anadolu'da yoğunlaşan bu faaliyetlerini güvenlik önlemlerini arttırarak aşmaya çalışmıştır.²⁶⁹

Abdülhamit, sertleşen muhalefete baskı yöntemini şiddetlendirerek, karar yetkisini tamamen Saray'da toplayarak, hafiyeliği/jurnalcılığı yayarak ve hilafet yetkilerini daha çok vurgulayarak yanıt vermiştir.

Merkezi otoritenin yeniden sağlanması için 1891'de “*Hamidiye Alayları*” oluşturulmuştur. Bu birliklerin Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritenin sağlanmasının yanı sıra Müslümanlarla Ermeniler arasında güç dengesini yeniden kuracağı düşünülüyordu. Hamidiye Alayları öncelikle Ermeni olaylarının yoğunlaştığı Erzurum-Van ve Urfa-Mardin hattında kurulmuştur.

II. Abdülhamit ayrılıkçı Hınçaklar'a karşı da ünlü hafiye örgütünden yararlanmaya çalışmıştır.²⁷⁰ Sadece Osmanlı Devleti içinde değil, yurt dışında da çok sayıda hafiye memuru görevlendirmiştir.²⁷¹

Osmanlı Devleti Hamidiye Alayları ve hafiye örgütünün sağladığı olanaklarla Ermeni okulları, gazeteleri ve Ermenilerin diğer benzeri faaliyetlerini kontrol altına almaya

²⁶⁹ Hariciye Nezaretinden Süfera-yı Saltanat-ı Seniyye, BOA, HR. SYS, 2789/8.

²⁷⁰ Jurnalciler iki kısma ayrılır. Birinci kısmı bu iş için ayrılmış olan kadrolu saray hafiyeleri oluştururdu. Sayıca sarayın resmi hafiyelerini çok çok aşan ikinci grup ise, Sultan II. Abdülhamid'in “ihsân-şahane”, “atiye-i seniyye” gibi çeşitli adlar altında para sızdırmak, belki bir memuriyet koparmak veya salt Sultan II. Abdülhamid'e yaranmak gibi çeşitli amaçlarla jurnal veren ve part-time veya parça başı usulüyle çalışan “amatör jurnalciler”den oluşmaktadır. Bu tür “amatör” jurnalciler arasında vezirler, nazırlar, askerler, mutasarrıflar, kadılar, ulema sınıfına mensup din adamları ve diğer serbest meslek erbabı da büyük bir yekün oluşturmaktadır. Yavuz Selim Karakışla “Abdülhamid'in İstibdat Döneminde (1876-1909) Hafiyelik ve Jurnalcilik”, *Toplumsal Tarih*, Kasım 2003, S.119, s.19.

²⁷¹ “Ermeni komitelerinin gerek Londra'da gerek Avrupa'nın cihat-ı sairesindeki ahval ve hareketi hakkında tahkikat-ı lazime icrasıyla malumatı itası hakkında esfar-ı ali-i mevkibe-i asafâneleri mucibince süfera-yı saltanat-ı seniyyeye icra olunan vesayaya cevaben Atina Sefaret-i Seniyyesinden alınan Tahriratın Tercümesi 25 Eylül 1315 tarihli tezkire-i cevabe-ı acizi ile irsal kılınmıştır. Avusturya memurlarının fevkalade tağbiratta bulunmakta bir takım Tahrirat ve tesvilat vukuna tecviz etmemekde oldukları cihetle fesade-i merkumenin cihetle fesede-i merkümeni, n ibka-ı sürüş Avusturya'da fırsat bulunamayacak ise de yine de müteyakkızane davranılmak olarak istihsal olunan malumatın bildirileceğini mutazzamın Viyana sefaret-i Seniyyesinden (...)” Atina Sefaret-i Seniyyesinden Dahiliye Nezaretine, 25 Eylül 1315 [7 Ekim 1899], BOA, HR. SYS, 27/89.

çalışmıştı.²⁷² Örneğin 26 Ocak 1896 tarihli Dâhiliye nezaretinden Beyoğlu ve Üsküdar mutasarıflarına ve polis müdürlüklerine gönderilen bir yazıda Ermeni gazetelerinin kapatılması gereğinden söz edilmekteydi.²⁷³

Osmanlı Devleti Hınçaklarla ilgili misyoner faaliyetlerini de dikkatli bir şekilde izlemişti. Doğal olarak kiliseler arası anlaşmazlıklarda Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda bir tutum takınmaya çalışılıyordu. Ayrıca Hınçaklardan rahatsız olan misyonerlerden de yararlanılmaya çalışılmıştı. Örneğin Hariciye Nezaretinden Washington Sefareti'ne gönderilen 4 Şubat 1894 tarihli yazıda Amerikalı misyonerlerin ihtilalci Ermenilere karşı uyarılmasından söz ediliyordu:

Amerika misyonerleri Ermeniler meyânında efkâr-ı ihtilalcuyanada bulunan ve kesene nakden veya manen icrası muaveniyetten ne gibi muhat tevellüd idebileceğini nihayetül anlamışlardır. Reis-i müşarün-ileyh beyanat-ı va'kı'asından bizce diğer pek büyük bir faide hasil olup oda bir Ermeni ihtilal fırkasının vücudunu Amerika ahalisine ilan ve işâ'e itmiş olmasıdır. Şimdiye kadar Amerikalılar Ermenilerin bir güne efkar-ı müferrede bulunmadıkları itikadında oldukları cihetle o zan ve zehabın mütalatını isbat itmesi lazım gelir. Binaen-aleyh fikr-i kasrâneme göre artık bizce yapılacak şey bir taraftan bazı Ermenilerin iskân ihtilalcuyana da devam ettiklerine dair Amerika hükümetine delâi'l-i ibraz ve bu Ermenilerin siyasetini irâ'e ve isbat eylemek ve diğer taraftan Amerikalı misyonerleri Ermeni ihtilali aleyhine sevk eylemekten ibarettir.²⁷⁴

Gerçekten de Anadolu'daki bazı Amerikalı misyonerler ihtilalci Ermenilerden yakınıyorlardı. Örneğin Amerikalı misyonerlerden Van'da Bulunan "Ranold" bazı Ermenilerin isyan edeceğini ve misyonerlerin tamamının bu tür hareketlere karşı olduğunu bildirmişti.

²⁷² Bayram Kodaman, *II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, TKAAY, 1987, s.29.

²⁷³ "Ermenice neşr olunan bilcümle gazeteler tebligat-ı resmîyeye derç etmemekte olduklarından gazetelerin ta'til ettirileceği.." BOA, A. MKT. MHM, 629/2-9.

²⁷⁴ Hariciye Nezaretine Washington Sefareti Seniyye' sinden Gönderilen Tahrirat, 23 Kanun-ı Sâni 1309 [4 Şubat 1894], BOA, HR. SYS, 2830/6.

Osmanlı hükümeti bunun üzerine Amerikalı misyonerlerden Ermenilerin çıkardığı isyanlardan rahatsızlıklarını gazetelerinde sık sık dile getirmelerini istemekteydi.²⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin bu girişimleri sonucu 31 Ocak 1894'te "*Washington Post*" gazetesinde misyonerlerden biri imzasıyla "*Memalik-i Şahanedeki Ermeniler*" başlıklı bir yazı yayınlanmıştı. Bu yazıda Ermenilerin isyanları eleştirilerek ayaklanmayı gerektirecek bir durumun söz konusu olmadığı belirtilmişti. Ayrıca Ermenilere, Osmanlı Devleti'nin yönetimden memnun değilse, başka bir ülkeye göç etmeleri de önerilmişti. Yaralanmalar ve ölümlerin de, ihtilalcilerin ve isyanların halka zarar vermesine duyulan tepkiden kaynaklandığı belirtilmişti. Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki ayrıcalıklı konumuna değinilen yazıda, ülkede bulunan zengin Ermeni bankerlerinden, fabrikatörlerinden söz ediliyordu.²⁷⁶

Osmanlı hükümetince hafiyelik için kimi zaman Hınçak Cemiyeti üyeleri de kullanılmaktaydı. Cemiyet içinden hafiyelik yapan kişilere bir miktar ücret ödenmişti. Bu ücretin miktarı belgelerden net olarak anlaşılmamakla beraber 1894 tarihli bir belgede ayda elli dolar karşılığında bu işi yapacak bir Ermeni'nin arandığı ifade edilmişti.²⁷⁷ Belki de bu yolla

²⁷⁵“Mademki Amerika misyonerler Ermeni erbab-ı İhtilâlîne bu derece muallif olduklarını iddia eylemekteirse bunu Amerika gazeteleriyle imkân-ı müsaid olduğu merteye sık sık ilan ve işa'ya itmeleri lazım geldiğini ilave ettim., “Hariciye Nezaretine Washington Sefareti Seniyyesinden Gönderilen Tahrirat, 23 Kanun-ı Sani 1309 [4 Şubat 1894], BOA, HR. SYS, 2830/6.

²⁷⁶“Memalik-i müctema'-i Amerika'da tabiatını ihraz ettikten sonra memalik-i şahaneyeye avdet iden Ermeniler hakkında reis-i cumhur tarafından vukubulan talimat birçok tefsirâta mahall vermiştir. Bu babdaki beyanatın en mühimi dersaadette vaki “Robert Kolej” mektebinin müessisi olup memalik-i şahanedeki muallimin meyânında bir mevki-i muhtar ihraz iden doktor “Siros Hamlenim” beyannamesidir. Muma-ileyhe Boston şehrinde çıkan “Kongre Gasiyonalist” gazetesine irsal ettiği Mektupta Ermenilerin hükümet-i seniyyeye karşı olan tavır ve hareketlerini izahen diyor ki “Atina'da bir Ermeni İhtilâl komitesi mevcut olduğunu ve bunun Avrupa'nın her tarafına ve Amerika'da dahi şubeleri bulunduğu herkesçe malumdur. Bu komitenin ilanı maksadı Ermenilerin Türkler tarafından düşer oldukları mezalim ve taaddiyât hakkında Avrupa'nın nazar-ı dikkatini celb ve bu sûretle Ermenilerin idare-i Osmaniye'den çıkmaları zımmında bir müdahile-yi ecnebiyeyi davet eylemekten ibarettir. Bu fikir ve tasavvur mucibince şehir ve karyeleri dolaşıp Türk ve Kürtlere taarruz ve bunları katl ve itlaftan sonra dağlara firar etmek üzere Ermeniler'den mürekkeb bir takım çeteler teşkil edilmiştir. Bunun neticesi şu olacaktır ki Müslümanlar dahi kıra-ı Hıristiyaneye hucüm ile bunları ihrak vesâ'ir müdafadan mahrum olan kadın ve çocukları itlaf eyleyeceklerdir. Bu hal bir müddet devam ettikten sonra Avrupalılar o derece olacaktır ki Rusya Devleti'ni memalik-i şahaneyeye duhul eyleyerek gerek çiğneyerek mustakil bir Ermeni hükümeti teşkilden hiçbir şey men idemeyecektir. Orada Ermeniler hakkında inzar-ı dikkati celb etmek ve işin şu Sûretle tesviye olmasına efkâr-ı ammeyi evvelce sarf-ı mesa-i idelecektir” Hariciye Nezaretine Washington Sefareti Seniyyesinden Gönderilen Tahrirat, 23 Kanun-ı Sani 1309 [4 Şubat 1894], BOA, HR.SYS, 2830/6.

²⁷⁷Hariciye Nezaretine Waşington Sefareti Seniyyesinden Gönderilen Tahrirat, 37 Mart 1894, BOA, HR. SYS, 2830/13.

bulunan Amerika'nın Boston şehrinde yaşayan Bozıçyan, Hınçaklar hakkında Osmanlı hükümetine bilgi vermiş ve Amerika misyonerlerini Ermeniler aleyhine yönlendirmişti. Ayrıca Osmanlı Hükümeti Bozıçyan'dan Amerika'da, ihtiyacı olan Ermenilere iş bulmasını amaçlayan “*Ermeni Erbab-ı Ticareti Cemiyeti*” gibi bir cemiyet oluşturması istenmişti.²⁷⁸ Osmanlı hükümeti Bozıçyan'ı Anadolu'ya dönüşüne kadar kullanmıştı. Bozıçyan 15–20 yıl kaldığı Boston'dan ayrılarak ailesi ile birlikte İstanbul'a dönmek istediğinde kendisinin yerine bu işi yapabilecek başka bir Ermeni bulması istenmişti.²⁷⁹

Osmanlı devleti bu ajanlarının verdiği haberler doğrultusunda soruşturmalar yapmış ve ilgili yerleri uyararak gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaya çalışmıştı.²⁸⁰ Örneğin 7 Şubat 1895 tarihli Sadâret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir belgede Malkom Harisi adlı birisinin yasadışı Hınçak Gazetesi ve bir sandık eşya ile birlikte Atina'ya geldiğinden Atina elçiliğince izlenilmesi istenmişti.²⁸¹

²⁷⁸“Mösyö Bozıçyan bazı Ermenilerin “Hınçak” cemiyetinin efkarına iştirak ettiklerini ahiren bendenize iş'ar ittiğinden bendeniz eğer hakikat hal bu merkezde ise kendi ihyasıyla bir cemiyet teşkil ederek bu cemiyete Ermeni Erbab-ı Ticareti Cemiyeti gibi bir nam vermesine ve bu cemiyetin bu güne muhasabat-ı siyasiye veya diniyeden sarf-ı nazarla hasat-ı siyasiye ve diniyeden sarf-ı nazarla yalnız memalik-i müctema'da muhtacın Ermenilere iş bulmağı deruhde eylesesini muma-ileyh sûret-i hususiyede ve eşrap eyledim. Eğer hükümet-i seniyyenin müdahalesi Mösyö Bozıçyan böyle bir cemiyet teşkiline muvaffak olursa Ermeniler beynine daha ziyade tefrika düşüp onların nifak ve münâaratından istifade muvaffak oluruz” Hariciye Nezaretine Washington Sefareti Seniyyesinden Gönderilen Tahrirat, 23 Kanun-ı Sani 1309 [4 Şubat 1894], BOA, HR.SYS, 2830/6.

²⁷⁹Hariciye Nezaretine Waşington Sefareti Seniyyesinden Gönderilen Tahrirat, 1894, BOA, HR. SYS, 2830/13.

²⁸⁰“II. Abdülhamid, hafiyelerin ve jurnalcilerin alçak namussuz insanlar olduklarını, jurnallerden bir kısmının iftira mahiyetinde olduğunu, ancak hiçbir jurnale titiz bir tahkikattan geçirilmediğinden inanmadığını yalan ve iftira dolu olan jurnali diğerlerinden ayırmıştır” Karakışla, a.g.m, s.16.

²⁸¹Daire-i Sedaret-i Uzmadan Hariciye Nezaretine Gönderilen Tezkere Sûreti, 26 Kanunsani 1310 [7 Şubat 1895], BOA, HR. SYS, 2785/2–7.

Bu hafiye raporları doğrultusunda Hınçaklar izlenerek faaliyetleri kontrol altında tutulmaya çalışılmıştı. Osmanlı arşiv belgelerinde bu raporlara çokça rastlanılmaktadır.²⁸² Örneğin Atina elçiliğinden gönderilen Raporda Atina Hınçak Cemiyeti başkanı Nazarbeyan ve üyelerinin şehri terk etmek zorunda kaldığı, bunların bir kısmının Marsilya'ya ve bir kısmının da Tersine'ye gideceği bildirilmişti. Bu haber üzerine Hınçak üyelerinden bir kısmının da İstanbul'a gelme olasılığına karşı Zaptiye Nezareti uyarılmıştı.²⁸³

Osmanlı Devleti, her türlü ihbarı değerlendirmekte ve alınan sonuçlar doğrultusunda ilgili yerleri bilgilendirmekteydi.²⁸⁴ Örneğin Mısır valisi Ahmet Muhtar Paşa Atina'dan Mısır'a gelen ve dinamit kullanmayı planlayan Ermeniler konusunda hükümeti uyarılmıştı.²⁸⁵ Yapılan araştırmaların sonuçları detaylı olarak gerekli yerlere bildirilmekteydi. Bu uyarıdan 5 gün sonra Zaptiye Nazırı, bu kişilerin Hınçaklardan olduğunu belirtmekte, soruşturma hakkında bilgi vermekte ve ayrıntılı bilgi istemekteydi:

Ermenilerin dinamit istimali ve saire gibi maneviyatı hainhanede buldukları Mısır fevkaleda komiseri devletlü paşa hazretleri tarafından ihbar olunan eşhası İngiltere'deki cemiyet-i

²⁸² Bkz. Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Telgraf, 29 Haziran 1898, BOA. HR. SYS. 2839/32; Hariciye Nezaretinde Bulunan Yazı, 1898, BOA. HR. SYS. 2839/21; Hariciye Nezaretinde Bulunan Yazı, 1312, [1896], BOA, A. MKT. MHM, 526/24; Bitlis Vilayeti'nden Hariciye Nezaretine, 7 Mayıs 1310 [19 Mayıs 1894], BOA, Y. PRK. UM, 29/108; Halep ve Adana kumandanlığından Hariciye Nezaretine Gönderilen Şifreli telgraf, 8 Safer 1313 [31 Temmuz 1895], BOA, Y. PRK. ASK, 152/47; Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 9 Teşrinievvel 1313 [21 Ekim 1897], BOA, HR. SYS, 2777/6; Atina Sefareti Seniyyeden Hariciye Nezaretine Gönderilen Rapor, 16 Eylül 1310 [28 Eylül 1894], BOA, Y. PRK. EŞA, 20/40; Waşington Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 31 Temmuz 1894, BOA, HR. SYS, 2830/21; Beyoğlu Mutasarrıfından Hariciye Nezaretine Gönderilen Yazı, 8 Teşrinisani 1315 [20 Kasım 1899], BOA, Y. PRK. UM, 44/47; Waşington Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Rapor, 1896, BOA, HR. SYS, 2858/85; Hariciye Nezaretinde Bulunan Yazı, 1309 [1891], BOA, HR. SYS, 2778/25; Waşington Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 1894, BOA, HR. SYS, 2830/5; Waşington Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 1894, BOA, HR. SYS, 2830/34; Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakir, Mamurütülaziz, Sivas, Ankara, Adana, Halep Vilayetlerine Gönderilen Şifreli Telgraf, 4 Nisan 1314 [16 Nisan 1898], BOA, A. MKT. MHM, 611/3.

²⁸³ Atina Sefaret-i Seniyyesinden Hariciye Nezareti'ne Gönderilen Tezkire Sûreti, 20 Eylül 1310 [5 Ekim 1894], BOA, HR. SYS, 2782/2; bkz. Hariciye Nezaretinden Sedaret Penahiye Gönderilen Yazı, 20 Kanunisani 1315 [4 Ocak 1900], BOA, A. MKT. MHM, 671/8; Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 14 Mayıs 1898, BOA, HR. SYS, 2839/29; Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat, 5 Nisan 1898, BOA. HR. SYS, 2839/22.

²⁸⁴ Bkz. Dahiliye Nezaretine Yazılan Tezkere, 8 Temmuz 1313, [20 Temmuz 1897], BOA, Y.PRK. ZB, 16/8;

²⁸⁵ Zabıta Nazırı'ndan Sadâretpenahiye Gönderilen Tezkire-i Samiye, 8 Teşrinievvel 311 [15 Ekim 1895], BOA, A. MKT. MHM, 746/17-5; Waşington Sefareti Seniyyesinden Hariciye Nezaretine, 1894, BOA, HR. SYS, 2830/6.

ma'hüde efradından Avedis Nazarbegyan ve Nişan Karabetyan isminde iki Ermeni olup bunların tahribatı der-uhde idecek efradın riyasetiyle Atina'dan İskenderiye'ye giderek altı Teşrin-i Evvel tarihinde İskendireye'den İstanbul'a hareket iden Haspoya posta vapurunda olmaları maznun bulunduğu vaki olan istizah üzerine Paşa-ı müşarün-ileyh tarafından batelgaraf bildirdiğini mutazzammın 7 Teşrin-i Evvelin 1311 tarihli tezkire-i samiye-i cenab-ı sadâret penahileridir ki pira-ı çakeranem oldu. Merkuman Nazarbegyan Nişan Karabetyan Londra Hınçak komitesinin reisleri olup kendileri zabıta-ı şahanece malum ve binaen-aleyh dersaadete gelmeleri ihtimali malum olduğuna ve hususuyla merkumlar her tarafada ika'ı şüriş için komitelerle muhabirat-ı mutamiyede buldukları cihetle Londra'dan infikakları dahi mümkün olamayacağına binanen maksad-ı mel'anelkarane için dersaadete gönderilen Ermenilerin tahkik-i esamesiyle istihsal olacak malumat-ı mühimmiyenin bildirilmesi zımmında Paşa-ı müşarünileyh hazretlerine tekrar icra-ı tebligat buyrulması lüzumunun arz ve beyan... buyrulur efendim.²⁸⁶

Alınan haberler üzerine Hınçakların eylem hazırlığı içinde oldukları düşünülen yerlerde de gerekli askeri kuvvetler görevlendirilmiştir. Örneğin 15 Aralık 1895'de Zeytun'da Bulunan Ferik Ethem Muhtar Paşa'ya gönderilen şifreli telgraf, Ermenilerin eylem hazırlığının haber alınması üzerine alınan önlemleri sıralamaktaydı:²⁸⁷

3 Kanunisanı geçen yaz mevsiminde bir takım Ermeni müfsitleri karyesinden Süveydiye iskelesine çıkarak civarda Bulunan Ermeni karyeleri ahalisini teşvik vahşi Ermeni karyelerini cenablandırın bazı firarilerini kendilerine razı ederek işin eblehce kesb-i ehemmiyet etmekte fenalığı vilayetçe haber alındığı onun cihet-i askeriye ile bilmüzakere tedbir arz olmak üzere cihet-i askeriyeden miralay Said Bey kumandasına bir bölük asker-i nizamiye süvarisi ile cihet-i beldeden Halep bidayet reisi Mustafa Nedim Efendi birlikte görünmeyerek işin tahkikatına girişildi ve bir tarafda da Lazkiye'de bulunan nizamiye taburunun hemen Süveydiye'ye sevk olunmak üzere 5. ordu-ı hümayunla ray-ı ihtisal olunarak taburun kürek binbaşı Mehmet Ali Bey kumandası ile Süveydiye'ye çıkarılarak orada bulunan Ermeni ve İslam karyeleri civarlarına münasib bir mevki-i mahsusa diğer emre kadar oralarda bulunması [kararlaştırılmıştır.]

²⁸⁶Zabıta Nazırı'ndan Sadâretpenahiye Gönderilen Tezkire-i Samiye, 13 Temmuz 1313 [25 Temmuz 1897], BOA, A. MKT. MHM, 746/17-6.

²⁸⁷Zeytun'da Bulunan Ferik Edhem Paşa Hazretlerine Gönderilen Şifreli Telgraf, Kanunisanı 1311 [Aralık 1895], BOA, A. MKT. MHM, 649/6.

Osmanlı Devleti, ihbarları değerlendirip doğruluğunu araştırması için harcamaları bölgelerince karşılanması gereken “*müfettişler*” de görevlendirmiştir.²⁸⁸ İhbarlar Osmanlı hükümetinin cemiyet üyelerine ulaşmasını ve yakalanmasını kolaylaştırmaktaydı. Örneğin 20 Eylül 1893 tarihli telgrafta bir ihbar sonucunda yakalanan Kirkor ve Krikork’dan söz edilmekteydi.²⁸⁹ Bazı ihbarlarda kişilerin fiziksel özelliklerine, oturdukları yerlere kadar her türlü detay bulunabiliyordu.²⁹⁰

Gerek aramalar sonucunda ve gerekse yakalanan cemiyet üyelerinden elde edilen, Osmanlı devletinin “*evrak-ı muzır*” olarak adlandırdığı yazışmalar, gazeteler gibi belgeler Osmanlıcaya çevrilmekteydi.²⁹¹ Osmanlı devleti yakalanan Hınçak Cemiyeti üyelerini Divan-

²⁸⁸“Mersin ve Antalya arasında teftişat ve teccüsât-ı lazıme mütamadiye ifa itmek üzere bil’etraf talimat verilerek izamı mukarrer bulunan nezaret-i çakeri icra-ı nariye müfettişlerinden Hilmi Efendiye Mersin’e kadar itası lazım gelen harcırah bi’l-hesap buraca kendusune ita idilmiş mamafi memurin müma-ileyhimin vilayetlerce dolaşacakları mahaller içinde mucibini nizam almaları iktiza iden harcırahlarının mahalleri mal sandıklarınca tesviye olunarak senedâtının nakıd-ı makamında hazine-i celileye gönderilmesi hususunun Adana ve sair vilayet ve elbiye-i mustakile mutasarrıflıklarına emr ve işarı ve bunların vilayetlerce duçar-ı müzâyıke ve müşkilat olmamaları için herhangi vilayet dâhilinde bulunur ise o müttede aid maaşlarının bit’ta’ maaş kuponu mukabilinde verilerek zıkr olunan kuponların ba’dehu buraca mahsubu icrâ olunmak üzere kezalık nakd-ı makamında hazine-i celileye gönderilmesi hakkında maliye nezaret-i celilesinden vilayat-ı ve elbiye-i müstakile-i memurin maliyesine tebligat icra ettirilmiş[ti.]” Tebligat, 31 Teşrinievvel 310 [11 Kasım 1894], BOA, A.MKT. MHM, 729/12.

²⁸⁹Mabeyn-i Hümayun İtab Malûkane Baş Kitabet Celilesine, 8 Eylül 309 [20 Eylül 1893], BOA, Y.MTV, 102/86.

²⁹⁰“Atina’ya gelen bin üç yüz kadar Ermeni meyânında Leon Portakalyan ve Dikran ve Pargotu ve Seferyan ve Vahnan nam kimesnelerin mezkur komitenin azasından oldukları ma’hud Dakıs Efendi’nin bunlarla ba husus Hınçakistlerin en şerirlerinden olan Dikron Pargot ile münasebette bulunduğunu ve fesade-i merkumeden Portagalyan nam şahsın ihbaran bıyık ve sakalını traş eylediğini ve komite azasından olup Beyoğlu’nda Sakız Ağacında bir numaralı hanede ikamet iden ve dış tababet-i icra eylemek üzere ahiren (...)” Atina Sefareti Seniyyesinden Hariciye Nazırına Gönderilen Tahrirat, 26 Teşrinievvel 1312 [7 Kasım 1896], BOA, A. MKT. MHM. 538/14-8; Zaptiye Nezaretinde Bulunan Yazı, 9 Muharrem 316 [30 Mayıs 1898], BOA, A. MKT. MHM, 544/9; Zaptiye Nezaretinde Bulunan Yazı, BOA, Y. PRK. BŞK, 53/51.

²⁹¹“Agop nam Ermenin firar ve ihtifasına mahal verdirilmeyerek derdest ve taharri oldukda labisine mahsus sakosunun iç tarafında sol yanındaki eteğinin ucunda Ermeniyüül ibare ve –uçar- namıyla iki kıta gazete ile otuz bir biri şamil evrak zuhur ederek ale’l usul sol tarafınızdan beden yedser Komiser Hüseyin Efendi ile tevdi edilen tercümeleri gerek devlet gerek millet hakkında harfiyen muzır olduğu görülmüştür (...)” Anadolu Şahanenin Islahatına Memur Devletli Şükrü Paşa Hazretleri, BOA, Y.EE., 130/40-7/1; Hınçak Merkez Komitesi Tarafından Avusturya Sefaretine Gönderilen Varakanın Tercümesi, 1897, BOA, HR. SYS, 2836/89; Hınçak Üyesi Hagop’un Erşak’a gönderdiği Mektup Tercümesi, 1890, BOA, A. MKT. MHM, 536/24; Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahrirat Tercümesi, 21 Nisan 1896, BOA, HR. SYS, 2859/46; Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Rapor, 13 Nisan 1898, BOA, HR. SYS, 2839/25; Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahriratın Tercümesi, 26 Ağustos 1898, BOA, HR. SYS, 2839/33; Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Tahriratın Tercümesi, 21 Mayıs 1898, BOA, HR. SYS, 2839/30.

1 Harbi Örfi'de²⁹² yargılamakta ve çeşitli cezalar vermekteydi. Belgelerden Osmanlı Devleti'nin bu tür yargılamalar sonucunda genellikle "tazir" suçlarında verilen cezaları uyguladığı anlaşılmaktadır.²⁹³ Tazir cezası olarak genellikle ölüm, hapis, çeşitli para cezaları, küreğe mahkûm olma, yüzü karalama, dağlama, sakalı kesme, belli organları kesme, kalabentlik ve sürgün cezalarına rastlanmaktadır.²⁹⁴ Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti, Hınçak Cemiyeti üyelerine çoğunlukla ceza kanununun elli sekizinci maddesinde yer alan kalabentlik cezasını uygulamıştı.²⁹⁵ Kalabentlik; hapis ve sürgünü birleştiren bir cezaydı. Bu cezaya çarptırılan suçlular devletçe belirlenen kalelere gönderilmekteydi.²⁹⁶ Bu cezanın uygulanmasındaki gevşeklikler, mahkûmların yararına serbestlikler ve kalelerin fiziksel yapılarının yetersizliği mahkûmların firar etmelerine olanak sağlamaktaydı.²⁹⁷ Örneğin Kumkapı olayına eylemli katılan Karabet oğlu Sivaslı Nazret İstanbul polis müdürlüğüne havale edilmiş ve Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılandıktan sonra da on beş yıl Midilli'de kalabentlik ile cezalandırılmıştı.²⁹⁸ Sivaslı Nazret Midilli kalesinden arkadaşları Kerbiççi Yorki ile Bezzaz Parsing kale içinde bulunan bakkalda geçirmişler ve gece yarısından sonra ip ve merdiven yardımıyla kale duvarlarını aşmışlar ve Atina'ya

²⁹²Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Mehmet Zeki Pakalın, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1993, s.462.

²⁹³"Had ve kısas suçları dışında kalan kanunnamelerde düzenlenen suçların başında kalpazanlık, sahte evrak özellikle sahte ferman ve berat tanzimi, kız ve kadın kaçırma, ırza geçme, kadın satma, yan kesicilik, meskene tecavüz, kundakçılık, görevi kötüye kullanma, vazifesini gerektiği gibi yapmama, bulunmuş malı sahiplenme suçları gelmektedir". Bkz. M. Âkif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, Beta Yay., İstanbul, 2001, s.212.

²⁹⁴Aydın, a.g.e. , s.212-213.

²⁹⁵Hınçak Komitesi'nin Esas Maksadı Hakkında Tertip Olunan Mecmua, BOA, Y.EE, 97/52.

²⁹⁶Google, 23 Mart 2005.

²⁹⁷"11 Kanunuevvel sene 310 kale kapuları ile bazı mahallerde topçu askerinden ve derun-u kalada vaki haphaneyi mevaki'ı lazımasında nizameye ve zabıtanandan nöbetçi var isede kalabentler için bie mahal-ı mahsus olmayup kale dâhilinde istedikleri mahallerde beytutet etmekte oldukları gibi fiarariler dahi nazretin taht-ı isticarında bulunan bakkal dekaında beytut etmesine ve kale duvarlarının ekser mahal firara müsaid bulunmasına mebni merkumlar gice yarısına kadar göz bulunduktan sonra bir ip nerd-bân ile firar etmiş ve evvel ve aher-i icra kılınan tahkikâtda bunda kimsenin müdahiline dair malumat alınamamış olduğu maruzdur" hakkında, Midilli Mutasarrıflığından Atina Sefaretine Gönderilen Şifreli Telgraf, 13 Kanun-ı Evvel 310 [25 Aralık 1895], BOA, A.MKT, MHM, 613/1-1/7.

²⁹⁸Hariciye Nezareti Celilesinden Atina Sefareti Seniyye' sine Gönderilen Tezkire-i Samiye, 28 Teşrin-i Sani 310-[10 Aralık 1894], BOA, A.MKT. MHM, 613/1-1/3.

ulaşmışlardı.²⁹⁹ Osmanlı Devleti bu firarı Midilli mutasarrıflığı ve Atina elçiliği aracılığıyla soruşturmuştur. Soruşturma sonucunda firarın kalebendlik cezasının uygulanmasındaki yumuşaklık nedeniyle kolay gerçekleştirildiği belirtilmişti.³⁰⁰

Osmanlı Devleti, Hınçakların ihtilalci faaliyetlerini önlemede kapitülasyonlar ve kabotaj hakkının olmamasından kaynaklanan güçlüklerle de karşılaşılıyordu. Örneğin yukarıda değinilen olay sonrasında Midilli’de devlete ait vapurlar olmadığından firarilerin aranması için bölgedeki reji vapurları kullanılmıştı. Reji vapurlarının devreye girmesi zaman aldığı için yapılan araştırmalardan etkili sonuç alınamamıştı.³⁰¹

Osmanlı Hükümeti, idam cezasını kanunnamenin 54. maddesindeki “memalik-i devlet-i aliyyenin bir kıta veya cüz’i veyahut vilayat-ı mütecaviresinden birini kâmilen veya kısmen diğer vilayet mütecavizeye cebren ilhak ettirmeye veyahut alel-itlak memalik-i devleti aliyyesinin bir kıtasını hükümetten çıkarmaya teşebbüs eden kimseler idam olunur” hükmüne dayanarak vermektedir.³⁰²

Hınçak Cemiyeti üyelerine ceza verilirken hafifletici sebepler de dikkate alınmaktaydı. Örneğin Merzifon’da Gürcü elbisesi, tabanca ve iki hançerle birlikte yakalan Vardaras, Ermenistan adıyla bir hükümet kurma teşebbüsünden dolayı idamla; Kirkor ve Deykiran ise hükümete yardımlarından dolayı altışar yıl kalabentikle; yataklık yapmakla suçlanan Agop ise yedi ay hapisle cezalandırılmıştır. Döğmeci Ohannis, Hamparsum ve Sarı Berasun’un ise beraatlarına karar verilmişti.³⁰³

²⁹⁹ Atina Sefareti Seniyyesinden Hariciye Nezaretine Tezkire, 8 Cemâziyelevvel 1312 [7 Kasım 1894], BOA, A.MKT. MHM, 613/1-1/5.

³⁰⁰ Midilli Mutasarrıflığından Atina Sefaretine Gönderilen Şifreli Telgraf, 13 Kanunievvel 310 [25 Aralık 1895], BOA, A.MKT. MHM, 613/1-1/7.

³⁰¹ Makam-ı Celal-i Sadâret Penahiye Yazılan Telgrafname Sûreti, BOA, A.MKT. MHM, 613/1-1.

³⁰² Dersaadet Cinayet Mahkemesinde Verilen Tebliğname, 16 Temmuz 1311 [28 Temmuz 1895], BOA, Y.PRK. A, 10/71-1.

³⁰³ Adliye Nazırı Temyiz Kararı, 23 Nisan 1311 [5 Mayıs 1895], BOA, Y.PRK. A, 10/71-2.

Osmanlı Devleti, Hınçak üyelerine verdiği idam cezasını uygulanması sırasında da büyük devletlerin müdahalesi ile karşılaşmıştı. Örneğin Hınçak Cemiyeti'nin zorla para toplamasına karşı çıktığı için öldürttüğü Karagözyan'ın katillerinin idam cezasına Rusya elçiliği itiraz etmişti. Rusya elçiliğinin tercümanı Mösyö Maksimov, idam cezasının kürek cezasına çevrilmesi konusunda girişimde bulunmuştu.³⁰⁴ Osmanlı Devleti, cezanın hafifletilmesinin güvenliğin daha da bozulmasına neden olacağı gerekçesiyle isteği reddetmişti.³⁰⁵ Ancak isyanlara müdahalede Osmanlı'nın tek başına hareket edememişti.

³⁰⁴ "(...)Ermeni milletinin en ileri gelen ağniyasından Karagözyan namında bir tacirle hanesinde ve sokakta ve daha sonra ticaretgahında ittikleri tehdidat-ı kargır-ı tesir olamayınca mümaileyh yolda tutarak alenen katl ve idam itmeleri üzerine mahkum-u adliyede icra kılınan mahkume-l aliyyelerinde bunlardan birinin idama mahkumiyetine la-hakk olan karar-ı usulen bab-ı aliden arz ve istihzan olunmasıyla mucibince iradede seniyye-i hazret-i padişaha müteallik buyrulmasını müteakıb Rusya sefaret-i tercümanı Mösyö Maksimov saray-ı hümayun-u mülükhaneye gelerek esheli milel-i saire-i mahkumlarının idam cezaları küreye tahvil buyrula" Peterburg Sefareti Seniyyesine, Zilhicce 1310 [Temmuz 1893], BOA, Y.PRK. BŞK. 31/89.

³⁰⁵ "Şu aralık yek diğerini müteakıb üç dört Ermeninin sulb ve idamı kabul olunmayacağından bahisle te'hir infazının vukubulan tavassuta müstenit olduğu ve İngilizlere mecbuliyeti malum olan Ermeni katilerin fim- bad ceza-ı idamdan azade olacakların şuyulu bulmasıyla o makule eşkiyanın yine baş göstererek öteye beruye sarkındılık etmeye başladıkları ve işin cerâim-i adaye halinde kalmayıp Anadolu vilayat-ı şahanesine iki devletle nasr-ı teşkilat-ı istiklali şikannane-i istihsaline kıyam eden Hınçakyan ve tard-ı şakiyan komiteleri dahi bu şaidattan bi'l-istifade sadette olan ahaliyi isyâna tahrik ve teseyyüle ve hatta müşvik-i İhtilâl sıfatını kazanan Ermeni patriki dahi ezhal-ı Ermiyanı galiyan ve heyecana götürerek yollu kiliselerde dua okutturmağa başlamakla bunca meknet ve ikamat-ı fedâkâr-âne ile iade ve takrir olunabilen asayiş yeniden ihlal olunmayup mevkilere intikal eylediğini arz-ı atabe-i ulya ve hükm-ü vaki'in hınçak infazı hakkında emr-i dikkati hümayun-u mülükhanenin şeref-riz-i sünüf ve südur buyrulmasını istirham ve istida' ittiler. Gerçü hükm-ü mezkurun irade-i adalet-i adde-i hazreti hilafetpenahi şeref-i tevşih buyrulmasından evvel sefaret müşarün-ileyh tarafından bir müracaat vaki olsa idi iki devlet-i meyanelerinde an-ı ban te'essüs itmesi arzu buyrulan münasebat-ı samimiyeye hürmetten küreye tahviline ve merhamet buyrulması Kabul olabiliyor ve o halde şâ'î-i mezkurenin mütevellid eylediği muzahire yere mahal kalmaz idiyse de çakaide ki hükmün mukarerden irade-i seniyye-i hazret-i tâc-dâri olduktan sonra te'ahhür eylediğini Ermenilerin müşevvik ve müharrikleri tarafından işa'a ve ilan ile Rusya Devleti lehine celb olunmakta olan efkar-ı umumiye-i Osmaniyeye karşı su'i tesiran ikâ'na bahaneler tedarik olunmuş olarak bu işe her iki tarafın hukuk ve menâfi'atevâfuk idemeyeceği Prens hazretlerine ferd-i takdir olacağında şüphe olmadığından ve diğer tarafında istiklal-i muhakeme-i halelden vikaye lüzumunu dahi derkar bulunduğundan prens müşarün-ileyh ile bi'l mülakat tefsilat-ı meşruhanın yegan seddiyle bu gibi meşgulata vafi olmak üzere buna sefaretine talimat-ı lazıme itası esbabının istihsali yolunda il-sene münasib isti'mali bir mantuka arufeti hümayun-ı cenab-ı hilafet penahi işar olunur." Dahiliye Nezareti'nden Peterburg Sefareti Seniyyesine, Zilhicce 1310 [Temmuz 1893], BOA, Y.PRK. BŞK. 31/89.

Örneğin I. Sason isyanından sonra inceleme için bölgeye gitmek isteyen Van İngiliz Konsolosu Holward Sasun'a tahrikçi olduğu gerekçesiyle izin verilmemişti.³⁰⁶ Hükümet, isyan ile ilgili soruşturma komisyonunda Amerika'nın da yer alması için girişimde bulunmuş; ancak başarılı olamamıştı. Yazışmalardan sonra hükümet, Erzurum'da konsolosları Bulunan Fransa, İngiltere ve Rusya'nın bu komisyona gözlemci olarak katılmasını onaylamak zorunda kalmıştı. Bu komisyonun incelemeleri sonucunda 23 Ağustos'ta isyanın yöneticisi Murad tutuklanmıştı.³⁰⁷

III.3. Jön Türkler ve Hınçaklar

İttihat Terakki de Hınçak Cemiyeti gibi duygusal yönü ağır basan bir öğrenci örgütü olarak kurulmuştur. Dönemin entelektüel ortamı içinde II. Abdülhamid iktidarına muhalafet konusunda benzer yakınmaları bulunmaktadır. Her iki örgüt de özgürlükçü ve

³⁰⁶ Berlin konferansı'ndan on gün önce 4 Temmuz 1878'de imzalanan Kıbrıs konusundaki İngiltere ile Osmanlı devleti arasında anlaşmanın birinci maddesi İngilizlere Hıristiyanlara yönelik ıslahat için yetki veriyordu: "Rusya devleti Batum ve Ardahan ve Kars veyahut anılan yerlerden birini işgali altında tutup da ileride her ne vakit olursa olsun kesin barış anlaşması ile tayin olunan Osmanlı ülkelerinin Asya topraklarından bir kısmını daha zapt ve istilaya başlayacak olursa, o halde, İngiltere devleti adı geçen toprakları silahla korumak ve savunmak üzere Osmanlı devleti ile birleşmeye söz verir ve buna karşılık Zat-ı Hazreti Padişahî de büyük şehirlerde Bulunan Hıristiyan tebaa vesairenin iyi idare ve himayelerine ait ileride iki devlet arasında kararlaştırılacak olan gerekli ıslahatı yapacağını İngiltere devletine vaat ile beraber adı geçen devleti sözünü yerine getirmek için lâzım gelen vasıtaları temin edebilecek bir hale koymak için kendisine Kıbrıs adasını ayırır ve asker koymak için kendisine Kıbrıs adasını uygun bulur. Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih (1789-1960), Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975, s.270-272.

³⁰⁷ "[...] bu olaylar üzerine 1894 ilkbaharında aslen Adanalı ve İstanbul'da, Cenevre'de tıp tahsil etmiş Hamparsum Boyacıyan adında biri tanınmamak için Murad adını kullanarak içlerinde önceden rastlamış olduğu Damadyan'ın eski arkadaşlarından biriside bulunan, silahlı bir çeteyle, Talori bölgesine geldi. Kâvar bölgesindeki köylerde, iddiasına göre doktorluk yapmak üzere dolaşüyor ve Ermenileri, kendilerine Kürtlerin yönetimine sokan hafırlık ve hatalık'tan kurtulmaları için kışkırtıyordu. Fakat ne kendisi ne de kendilerine savaşmak için silah ve cephane vermiş olduğu beş arkadaşından hiçbiri, dağlarda bulunmalarının sebebini doğru dürüst açıklayamamıştır. Bunlardan birisi doğru yoldan çıkmış olmasının sebebini kendisinin ve ailesinin Kürtlerden gördüğü baskı olduğunu ifade etmiştir. Hemen hemen bütün Ermeni tanıklar, Murad'ın adını duyduklarını söylüyorlar. Kürtler ya da hükümetle ilgileri olan tanıklar da Murat'tan, adını duymuş olmaları dolayısıyla söz ediyorlardı. Bu şartlar altında soruşturma komisyonu, bu olay ve hareketin tam anlamıyla açıklanması için gerekli olan bilgiyi toplayamamıştır. Bütün alınabilecek sonuçlara göre, Murad başlıca yerler olan Kâvar ve Talori bölgelerini ve yakınındaki köyleri ve bazen dağları arkadaşlarıyla dolaşarak, kendinin de Kabul ettiği üzere Ermeni-Kürt ilişkileri hakkında öğütler vermiş, Tono, Taloride birincilerde kıyasıya mücadele edilmesini ve ikincilere de, dikkati çekmek için hükümete vergi verilmemesi düşüncesini aşlamıştır. Bundan başka Murad'ın üzerinde bulunan ve onun tahriklerde bulunduğunu gösteren vatanseverlik şiirleri dolu defter, Murad'ın olmasa da bundan başka kurşun kalemle yazılmış olan ve kendisinin olduğunu Kabul ettiği 1894 olayını anlatan bir mektubun başını teşkil eden notlar, (Damadyan) gibi Murad'ın da bu memlekete gizli bir siyasi amaçla gelmiş olduğunu ve Ermenilerle Kürtler arasında çarpışmalar çıkarmaya çalıştığını kesin olarak kanıtlar". Uras, 1976, a.g.e. , s. 474.

meşrutiyetçi söylemlere sahipti. Hınçakları harekete geçiren koşullar İttihatçıları da ortaya çıkarmıştı. Sina Akşin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunun Ermeni olaylarının başladığı yıla rastlamasını, iki hareketin de ilham kaynağının aynı olması şeklinde yorumlamaktadır.³⁰⁸

1889'da "*İttihat-ı Osmanî*" adıyla meşrutiyeti geri getirmek ve devletin çöküşünü durdurmak amacıyla kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı söylemleri Ermenilere de seslenmekteydi.³⁰⁹ II. Abdülhamid iktidarına karşı çıkmak hemen tüm farklı muhalif kişi ve örgütleri yakınlaştırıyordu. Hınçak Cemiyeti'nin varolan düzenin değiştirilmesi için harekete geçmiş bir oluşumla işbirliğine girmek istemesi doğaldı. Jön Türkler ise hareketlerini esas olarak "*Osmanlı Birliği*" temeline oturtmuşlardı. Dolayısıyla da herhangi bir etnik grubun ya da dinsel cemaatin öne çıkarılması söz konusu değildi. Onlar bütün unsurlar için "*ortak*" bir vatan yaratmak istemekteydiler. Bu görüşler doğrultusunda çeşitli etnik örgütlerle dayanışma içine girmişlerdi.

Jön Türk Cemiyeti'nden Hınçaklarla ilk görüşmeyi Londra'da Mizancı Murat gerçekleştirmiştir.³¹⁰ Hınçaklar kendi içlerinde yaptıkları görüşmelerde Londra'da bulunan Jön Türklerle iletişime geçerek aralarında anlaşma yapma kararı almışlardı. İletişimi ise Londra Hınçak Cemiyeti başkanı Kehya/Kehyian'ın yapması kararlaştırılmıştı.³¹¹ Kehya'nın yaptığı bu görüşmeden ortak bir beyannamenin dışında olumlu sonuç alınmadı.³¹²

³⁰⁸ Sina Akşin, *Jön Türkler, İttihat ve Terakki*, İmge Yay., Ankara, 1998, s. 31.

³⁰⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.III, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 7.

³¹⁰ Mehmet Murad, *Mücadele-i Milliye: Gurbet ve Avdet Devirleri*, ss.104-105'den aktaran M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, C.I, İletişim, İstanbul, s.191; H. Kemal Türközü, "Türkiye'de Sosyalist Ermeniler' in Faaliyetleri Ve Gerçekler (1890-1918)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos, 1983, s.82.

³¹¹ Londra Sefareti Seniyesinden Hariciye Nezaretine Gönderilen Yazı, 1898, BOA, HR. SYS, 2839/23.

³¹² "Genç Türkler memurin-i Osmanîye canibinde husul-ı itilafa dair bazı mevâid almış oldukları ve mevâid-i icrasına hâil olmak istemedikleri beyanıyla "Hınçakistlerin" yine iştiraki katiyen red itmiş oldukları gibi hiç olmazsa şimdilik "Hınçakist" takrikatı terci' eylediklerini ilaveten dermiyan eylemişler imiş", Londra Sefareti Seniyye' sinden Hariciye Nezaretine 3 Mart Sene 98 Tarihiyle Varid Olan 98 Numaralı Tahrirat, BOA; HR.SYS. 2839/24.

Ancak işbirliği girişimleri sürmüştür. Jön Türkler 4–9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris’te “Osmanlı Liberaller Kongresi” olarak da bilinen ilk kongrelerini gerçekleştirmişlerdi.³¹³ Kongreye birbirleriyle fikir ayrılığı içinde bulunan grupların yanı sıra Ermeni³¹⁴, Rum ve Bulgar cemiyetleri de katılmıştı.³¹⁵ Bu toplantıda 60–70 kişiye varan temsilciler arasında Ermenileri Sissian temsil etmişti.³¹⁶

Kongre’de Osmanlı Liberalleri olarak tanımlanan grup, Rum ve Arnavut delegelerle birlikte, Ermenilerin çektikleri acıların bir an önce durdurulmasından yana olduklarını bildirmişti. Bu ilk dönem Jön Türklerin çoğuna göre Ermenilerin talebi meşruydu. Onların huzur ve güvenlikleri için Avrupa’yı yardıma çağırmak haklıydı. Kongrede küçük bir grubun Avrupa yardımına karşı çıkmasına karşın çoğunluk bu acı ve sıkıntıların meşrutiyetin yeniden ilan edilmesiyle yok edilebileceğini savunmuştu. Ermeni taleplerini meşru gördüklerini açıklayan Osmanlı liberallerine göre, kendileri ülkedeki Hıristiyan ve Müslümanlar arasında şimdiye kadar var olmayan gerçek bir eşitliği sağlamak ve uluslararası anlaşmalarda kayıt altına alınmış haklardan herkesi yararlandıracak bir düzen kurmak için yola çıkmışlardı.³¹⁷

Ermeni örgütleri siyasal düzeni dönüştürmek konusunda Osmanlı liberalleriyle işbirliği yapacaklarını belirtmelerine rağmen, kongreye kendi çıkarlarını savunmak için katılmışlardı. Nitekim kongrede, Ermeni örgütleri Jön Türklerle Osmanlı birliği konusunda aynı görüşü paylaşmadıklarını; Berlin Anlaşması’nın 61. maddesiyle, Batılı devletlerin Ermeni ıslahatı ile ilgili 11 Mayıs 1895 tarihli muhtırasının ve ekinin uygulanmasını istemişlerdi.³¹⁸

³¹³E. E. Ramsuar, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Sander Yay., İstanbul, 1983, s.83.

³¹⁴Ermeni cemiyetlerinden Taşnak ve Reforme Hınçak cemiyeti katılmıştır. Uras, 1976, *a.g.e.*, s.544.

³¹⁵Suavi Aydın, “İki İttihat Terakki İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Devreden Düşünce Mirası Cumhuriyete Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İletişim, C.1, İstanbul, 2002, s.188.

³¹⁶H. Kemal Türközü, “Türkiye’de Sosyalist Ermeniler’ in Faaliyetleri ve Gerçekler (1890–1918)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos, 1983, s.82.

³¹⁷Aydın, *a.g.m.*, s.188.; Akşin, *a.g.e.*, s.59.

³¹⁸E. E. Ramsuar, *a.g.e.*, s.87; Uras, 1976, *a.g.e.*, s. 544; Akşin, *a.g.e.*, s.60.

Bu kongrede farklı Ermeni örgütlerine vurgu yapılmaması Taşnak ve Hınçakların bu toplantıda birlikte hareket ettiğine yorumlanabilir.

Ermeniler, kongrede Berlin Anlaşması'nın ıslahat konusundaki maddelerinin bütün Osmanlı illerinde uygulamasından söz edilmesini bu anlaşmayla kendilerine verilen hakkın alınması şeklinde yorumlamışlardı. Bu nedenle de bir taraftan Jön Türklerle görüşmelere devam ederken diğer taraftan da kendi hesaplarına çalışmayı sürdürmüşlerdi. 31 Mart 1902'de Cenevre'deki "*Beşinci Ermeni Kongresi*" Ermenilerin kendi yolunda gittiklerini göstermesi açısından önemlidir.³¹⁹ Bu kongreye göre ıslahatlar Türkiye'nin yararına ve Berlin anlaşmasının Ermenilerle ilgili hükümleri Batılı devletlerin desteğiyle uygulanmalıydı.³²⁰ Jön Türk kongresi sonuç bildirgesinde "vakitsiz ve hatta çıkarlarına aykırı buldukları meşrutiyet için mücadele konusunda" diğer delegelere katılmayı reddetmişlerdi.³²¹

Kongre Jön Türkler ve diğer ayrılıkçı muhalefetin içlerindeki farklı görüşleri ve bölünmeyi de ortaya koymuştu. Dağınık Jön Türk gruplarını bir merkezde birleştirmek ve ortak bir hareket yolu çizmek amacıyla toplanmasına rağmen, ordunun rolü ve yabancı yardımının alınıp alınmayacağı konusunda çıkan tartışmalar ikilik yaratmıştı.³²² Jön Türkler arasındaki bu ayrılık kongre boyunca birlikte hareket eden Hınçakları ve Taşnakları da etkilemişti. 1908'den sonra Taşnaklar İttihatçılarla, Hınçaklar ise adem-i merkezîyet görüşünü savunan muhalefetle işbirliğini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Aslında bu iki cemiyetin farklı kollarında yer alması Ermeni Patrikhanesi'nin izlediği politikanın sonucuydu. Bilindiği gibi Ermeniler Taşnaklar, Hınçaklar ve Ermeni Patrikhanesi olmak üzere başlıca üç hizbe bölünmüşlerdi. 1908'den önce Ermeni cemaatinin resmi lideri Ermeni Patrikhanesiydi. Patrikhane, İstanbul ve İzmir gibi ticaret merkezlerindeki "ruhban-zengin" ticaret kesiminin

³¹⁹Bu kongre Avrupa üniversitelerindeki öğrenciler tarafından düzenlenmiştir. Kongreye Taşnaksütyun Cemiyeti başkanı malumyan (Aknuni) başkanlık etmiştir. Uras, 1976, a.g.e., s.545.

³²⁰Uras, 1976, a.g.e., s.546.

³²¹Akşin, a.g.e., s.61.

³²²Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, AFA yay., İstanbul, 1967, s. 37.

temsilciydi.³²³ 19. Yüzyılın ikinci yarısında iyice zenginleşen bu grup cemaat içindeki ıslahat nedeniyle siyasal gücünü kaybetmişti. Patrikhane, bu süreçte gücünü yeniden kazanmaya ve geleneksel ayrıcalıklarını korumaya çalışmıştı. Meşrutiyetin ilk günlerinde Patrikhane Taşnakları denetimi altına almaya çalıştıysa da başaramadı. Taşnaklar, Cemiyeti patrik ve destekçilerini “*paraya tapan sahte yurtseverler*” olarak niteleyerek boyun eğmeyi reddetmişti.³²⁴ İttihatçılar, Hınçaklardan daha güçlü olan Taşnakları Osmanlı Devleti’ndeki Ermenilerin temsilcisi olarak görüyordu. İleriki dönemlerde İttihatçı Taşnak yaklaşımına karşı Hınçaklar patrikhane ile işbirliğine girecekti.

Ermeni toplumunu temsil etmek iddiasındaki bu üç örgüt 1908 Devrimi’nden sonra da etkinliğini koruyacaktı. Ne var ki 1908 Devrimi öncesinde Hınçakların parçalanmış olması nedeniyle örgütün zayıf olduğu ve yeterince adını duyuramadığı görülmektedir. Devrimin ilk aylarında yapılan 1908 parlamento seçimlerinde de Hınçaklar Patrikhane ile birlikte hareket edeceklerdi. 1908 seçimlerinde Ermeni örgütleri de kendi programlarıyla seçim kampanyalarına katılmışlardı. Seçimlerde adı duyulan ilk Ermeni kuruluşu patrikhanenin denetimindeki “*Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti*”ydi. Osmanlı Ermeni mebuslarının sayısı ve niteliklerini belirlemek için kurulmuş olan bu örgütün başına Hınçak üyesi Hamparsum Boyacıyan Murad getirilmişti. Bu Hınçaklar ile Patrikhane arasındaki yaklaşmanın ilk sinyallerini vermekteydi.³²⁵

Ermenilerin, meşrutiyetin ilanından sonra 28 Kasım–11 Aralık 1908 tarihleri arasında yapılan ilk genel “*meclis-i mebusan*” seçimleri sonucunda meclise gönderdiği 13 temsilciden sadece biri Hınçak cemiyeti üyesiydi.³²⁶ 1908 seçimleri sonuçlarının da gösterdiği

³²³Feroz Ahmad, “İttihatçıların, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Rum, Ermen, ve Yahudi Cemaatleriyle Olan İlişkileri 1908-1914, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s.111.

³²⁴Sâlahi Sonyel, *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, Ankara, 1993, s.295.

³²⁵Fevzi Demir, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994, s.57.

³²⁶Demir, a.g.t, s.61.

gibi 1896'da ikiye ayrılan Hınçaklar II. Meşrutiyet döneminin siyaset sahnesine oldukça zayıflamış olarak girmişlerdir.

SONUÇ

19. yüzyılda Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu düşüncelerden özellikle de milliyetçilik, prekapitalist ve çok “millet”li Osmanlı Devleti’ni de etkilemişti. Bu imparatorlukta milliyetçilik hareketleri öncelikle, bir çeşit daha alt bir statüye vurgu yapan “anâsır-ı muhtelif” terimiyle adlandırılan gayrimüslim unsurlar arasında yayılmaya başlamıştı. Tanzimat ve Islahat Fermanı gayrimüslimlere iktisadi ve toplumsal alanda kazandırdığı yeni haklarla bu milliyetçi hareketler için uygun koşulların oluşmasını sağlamıştı. Bu yeni düşünceler ve koşullar gayrimüslim toplulukları önce özerkliğe ve sonra da tam bir bağımsızlık hareketine yöneltmişti.

Milliyetçi ve ayrılıkçı davalar ve hedefler doğal olarak bu unsurları örgütlenmek zorunda bırakmıştı. Milliyetçi hareketler öncelikle bir dil ve kültür hareketi olarak başladığından ilk örgütlenmeler eğitim, kültür ve toplumsal amaçlı görünüyordu. Bu derneklerin siyasal kimliği ise katılanların politik kişilik ve eylemleriyle belirginleşiyordu. Tüm gayrimüslim topluluklarda milliyetçi duyguların oluşturulması, özerklik ve bağımsızlıkla sonuçlanan ayrılıkçı mücadelenin yol ve yöntemleri hemen hemen birbirlerine benziyordu. Öncelikle milliyetçi eğitimin yapılacağı okulların açılmasına çalışılıyor, davanın yayılması için matbaa ve gazeteler gibi iletişim kanalları ve kamuoyu oluşturma araçları ediniliyordu. Bunları açık, yarı açık ve gizli cemiyetlerin kurulması izliyordu. Bu süreç hemen hemen yazısız bir kural idi.

Ermeniler de gecikerek de olsa bu sürece katılmışlardı. Ne var ki bu süreç içinde ayrılıkçı ve milliyetçi Ermeni hareketini güçleştiren bir çok şey bulunuyordu. Öncelikle Ermenileri Osmanlı toplumsal bütünlüğünden ayırt etmek çok güçtü. Çünkü Ermeniler Osmanlı yönetiminde bürokratik üst düzey kadrolarda yer almışlar, Osmanlı ekonomisi içinde kendilerine sunulan fırsatlardan da yararlanarak gelişmiş bir topluluk olmuşlardı. Osmanlı

yöneticileri de bu güvenin sonucu olarak Ermeni cemaatini “Millet-i Sadıka” olarak adlandırılmışlardı. Ne var ki bu güven öncelikle Batı’dan gelen etkilerle bozulmaya başlamıştı.

Ermeni milliyetçiliğinin ve Ermeni siyasal örgütlerinin oluşumunda bir dizi aktör vardı. Adı çok duyulmasına karşın Ermeni Kilisesi’nin rolü figüranlıktı. Kilise sorunlarının arkasında ise “düvel-i muazzama”, yani dönemin büyük güçleri Fransa, Rusya, İngiltere gibi devletlerin müdahaleleri yatmaktaydı. Bu güçler kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı içindeki gayrimüslimleri özellikle de Ermenileri kullanmışlardı. Bu gelişmeler ışığında Ermeniler, 1860’larda kültürel ve sosyal amaçlı başladıkları örgütlenmelerini 1880’lerde hızlandırmış ve siyasallaştırmışlardı. Ermeni örgütleri bağımsızlıklarını ancak silahlı eylem yoluyla gerçekleştirebileceklerine inanmaktaydılar. Örgütlenmelerini de bu yönde gerçekleştirmişlerdi.

Ermeni bağımsızlık mücadelesinin ilk ve en önemli örgütü 1887 yılında Cenevre’de kurulan Hınçak Cemiyeti olmuştu. İşin ilginç yanı bu cemiyetin kuruluşunda Osmanlı Ermenilerinden hiç kimse bulunmamıştı. Cemiyetin kurucuları eğitimini Avrupa’da sürdüren birkaç Rus uyruklu Ermeni öğrenciydi. Kurucuları ve kuramcıları Marksist’ti. Sosyalizm cemiyet programının da temelini oluşturmuştu. Bu özelliği ile Hınçak Cemiyeti belki de Türkiye’nin ve İran’ın ilk sosyalist partisi idi.

Cemiyet sosyalist niteliğini hep ön planda tutmaya çalışmıştı. Cemiyetçe Marx’ın Komünist Manifestosu Ermenice’ye çevrilmiş ve yayınlanmıştı. Ne var ki Türkiye’de Cemiyet sosyalist düşüncelerinden çok Ermenilerin davasını savunan milliyetçi bir parti kimliği ile ön plana çıkmıştı. Osmanlı Ermenileri de cemiyetin sosyalistliği ile değil milliyetçiliği ile ilgilenmişti. Hınçak Cemiyeti üyeleri de sosyalistlik konusunda görüş birliği içinde değildi. Bağımsız Ermenistan’ın sosyalist olmasını istemeyenler de bulunmaktaydı. Sosyalizm ve bağımsızlık arasındaki öncelik sorunu, daha sonra ki yıllarda partinin yönetici kesimi için

ortaya çıkmıştı. Bu süreç içinde, sosyalist kimliğinden ziyade bir Ermeni partisi niteliği ile bu cemiyet, Avrupa ve Amerika'dan da yardım alabilmişti. Yine de Hınçakların çeşitli sosyalist kaynakları çevirmeleri ve sosyalist temalar taşıyan propagandaları Marksist görüş ve ülkülerin Osmanlı İmparatorluğu'nda tanınmasına ve yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Cemiyet örgütlenme tarzı ile de dönemin milliyetçi örgütlerine benzemektedir. Hınçak Cemiyeti'nin örgüt yapısı da merkezî, genel ve ortak yönde hareket eden, merkezi kurulca yönetilen çok sayıda alt birimden oluşmuştur. Bu açıdan, Hınçak Cemiyeti'nin örgütü hiyerarşik yapısı, gizliliği ve ritüelleri ile dönemin yaygın "Carbonari" tarzı örgütlenme modeline benzerlik göstermektedir.

Hınçaklar politik hedeflerini gerçekleştirmek için Osmanlı Ermenilerinin siyasi, toplumsal ve ekonomik güçlüklerini propaganda aracı olarak kullanmaktaydılar. Cemiyet, Ermeni davasının çözümünün Avrupa'nın desteğinin sağlanmasında olduğunun farkındaydı. Avrupa kamuoyunu harekete geçirmenin öncelikli yolu olarak da Osmanlı Devleti'nde Ermenilerle ilgili isyan ve karışıklık çıkartmıştı. Cemiyet, bu isyan ve karışıklık ortamında Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı olumsuz tutumundan rahatsızlığını da her fırsatta dile getirmekteydi. Cemiyetin bu girişimi Avrupa Devletlerin olaya müdahalesini sağlamış, Ermeni Sorunu'na uluslararası bir boyut kazandırmıştır.

Ermeni bağımsızlık hareketinin önderliği yolunda Hınçak Cemiyeti 1890'larda yeni rakiplerle karşılaşmıştır. Çünkü bu süreçte Hınçaklar'dan memnun olmayan bir grup Taşnakları kurmuştu. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi 1897'de örgüt sosyalizm ve bağımsızlık arasındaki öncelik sorunu nedeniyle ikiye ayrılmıştı. Bu dönemden sonra Hınçak, Reforme Hınçak ve Taşnak adlı üç farklı cemiyet aynı amaç için mücadele göstermişti. Bu durum Ermeni bağımsızlık mücadelesini de zayıflatmıştı. Hınçak Cemiyeti ikiye ayrılıktan sonra zayıflamış yeni arayışlar içine girmişti. Zaten cemiyetin adı konusunda bile görüş

birliği oluşmamıştı. Hınçak adıyla kurulan örgüt 1905'teki beşinci genel kongresinde "Hınçak Sosyal Demokrat Partisi" olarak adlandırılırken, 1909'daki altıncı genel kongresinde kendisine "Sosyal Demokrat Hınçak Partisi" adını vermişti. Hınçaklar, cemiyetin politikası konusunda da net olamamışlardı. Kimi zaman Taşnaklarla birlikte hareket etmiş, hatta birleşme girişimlerinde bile bulunmuştu. Bunun dışında dönemin Osmanlı rejimine muhalefet eden Jn Türklerle işbirliği girişimi de başarısız olmuştu.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde Cemiyet artık dağılma ve yok olma aşamasındaydı. Yeni dönem ve yeni rejim sunduğu demokratik ortam ve çoğulculukla bir anlamda Hınçakların yaşamasına da yardımcı olmuş ve en azından yok olmasını engellemişti. Osmanlı tarihinin ilk çok partili parlamento seğimlerini olan 1908 seçimleri de bunu doğrulamaktadır. Hınçaklar bu seçimlerde sadece bir temsilciyi meclise sokabilmiştir. Hınçaklar dönemin güçlü örgütü İttihat ve Terakki ile işbirliği içinde güçlenen Taşnaklar karşısında varlığını güçlükle koruyabilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra faaliyetleri pek işitilmeyen Hınçak örgütünün adına Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra diaspora Ermenileri arasında tekrar rastlanmaya başlanmıştır. Ne var ki Hınçak adını taşıyan bu örgütlerin daha çok nostaljik bir hareketten öteye gitmediği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Hınçaklar uzak amaçlarına ulaşma konusunda başarısız görünmektedirler. Ermeni toplumunu da tam olarak temsil edememişlerdir. Ancak Batı, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenileri uyandırmada "çan" işlevini görmeyi başarmışlar ve Ermenilerin uluslaşmasına nc olmuşlardır. Ne var ki bu çalınan "çan"ların Hemingway'nin ünlü romanının epigrafında vurgulandığı gibi insanlar arasında bir birlik

çağrısından ziyade, trajik gelişmelerle sonuçlanan çatışmalara ve ayrılıklara çağrı yaptığını tarihsel gelişmeler göstermiştir.³²⁷

³²⁷ John Donne'dan aktarılan ünlü epigraf: “*Hiçbir insan, bir Ada*, kendi başına bütün değildir; her insan *Kıta*'nın bir parçası, ana toprağın bir bölümüdür. *Deniz* bir *Toprak parçası*'nı sürükleyip götürdüğü zaman *Avrupa küçülür*; tıpkı bir *Burun*'un, tıpkı arkadaşlarının malikanesinin ya da kendisinininkinin küçüleceği gibi. Herhangi bir insanın ölümü de benden bir şey eksiltir, zira ben *İnsanlığın* içindeyim. Onun için sen de sakın çan kimin için çalıyor diye sorma; senin için çalıyor.” Ernest Hemingway, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.9

BİBLOGRAFYA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.MKT. MHM: 538/14-1; 713/16; 713/25; 746/17; 746/30; 729/11; 729/11-3-4; 749/17-15; 10; 538/14-1; 538/14-8; 546/27-28; 546/2; 546/27; 629/2-9. 746/17-6; 649/6; 729/12. 538/14-8; 613/1-1/7; 613/1-1/3; 613/1-1/5; 613/1-1/7; 627/2; 646/5; 671/8; 627/2; 627/3; 536/24; 526/24; 536/24; 544/9; 611/3.

BOA. Y. PRK. ZB: 18/100-2; 15/32;13-31; 16/51; 34/68; 536/24.

DH. SYS: 53/3; 65/2.

HR. SYS: 2830/9; 2836/32; 72/82; 2860/31; 2839/23; 2785/2-10; 2772/23-3; 546/27-28; 72/82; 2789/8; 2830/6; 2830/13; 2785/2-7; 2782/2; 2839/23; 2839/24; 2785/2; 2830/31; 2789/12; 2830/6; 2830/30; 2839/29; 2839/22; 2830/51; 2839/32; 2839/21; 2836/89; 2777/6; 2830/21; 2859/46; 2839/25; 2858/85; 2839/33; 2839/30; 2778/25; 2830/5; 2830/8; 2856/6; 2772/23.

Y. PRK. ASK: 152/47.

Y.EE:769, 97/52; 131/40; 130/40-7/1.

Y.MTV: 74/84, 107/3; 102/86; 102/6; 237/47.

Y.PRK. A: 10/71-1.

Y.PRK. AZN: 16/21-2/1; 16/4; 12/97; 17/37; 17/26.

Y.PRK. BŞK: 31/89.

Y.PRK. EŞA: 51/90-2; 20/40.

Y.PRK. TKM: 39/3; 38/62.

Y.PRK. UM: 47/141, 29/36; 36/4; 29/108; 44/47.

Y.PRK.ZB:13/14-4, 34/68-2; 16/8; 1/9.

B. Resmi Yayınlar

- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1906-1918,
Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yay., C.I, Ankara, 1995.
- Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu, Dış Polititika Enstitüsü, Ankara, 1989.
- Ermeni Komiteleri, (1891-1895), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara, 2001.
- Ermeni Sorunu El Kitabı, ASAM, Ankara, 2003.
- Ermeni Sorunu Rehberi, Kocaeli Üniversitesi Yay., Kocaeli, 2001.
- Her Yönüyle Ermeni Sorunu, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, (2001).
- Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara,
1998.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri (1879-1918), Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Yay., Ankara, 2002.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C.7-39, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay.,Ankara

C. Kitaplar

- Adıyeke, Ayşe Nükhet, (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*,
TTK, Ankara.
- Ahmad, Feroz, (1999), *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş),
Kaynak Yay., İstanbul.
- Akşin, Sina, (1998), *Jön Türkler, İttihat ve Terakki*, İmge Yay., Ankara.
- Anadol, Cemal, (2002), *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, IQ Yay., İstanbul.
- Armaoğlu, H. Fahir, (1975), *Siyasi Tarih*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Ataöv, Türkkaya, (2002), *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, Kültür, Sanat ve Yayın
Kurulu Yay., Ankara.

- Aydın, M. Âkif, (2000), *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yay., İstanbul.
- Bediroğlu, Murat, (2003), *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri*, Ohan Matbaacılık, İstanbul.
- Beydilli, Kemal, (1988), *1828- 1829 Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara.
- Birinci, Ali, (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkasının*, Dergah Yay., İstanbul.
- Çaycı, Abdurrahman, (2000), *Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma, Merkezi Yay., Ankara.
- Çelebyan, Antranik, (2003), *Antranik Paşa*, (Çev.Mariam Arpi- Nairi Arek), PeriYay, İstanbul.
- Dabağyan, Levon Panas, (2001), *Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi*, Kum Saati, Yayınları.
- Deliorman, Altan, (1975), *Türlere Karşı Ermeni Komiteçileri*, Boğaziçi Matbaası, İstanbul.
- Demir, Fevzi, (1994), *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Duverger, Maurice, (1998), *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), Varlık, İstanbul.
- _____, (1974), *Siyasal Partiler*, (Çev.Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi,Ankara.
- Erdem, Necmettin, (2002), *Ermeni Olayları ve Gerçekler*, M.S.B. Hrt. Gn. K.lığı, Ankara.
- Gazigiray, A. Alper, (1982), *Osmanlı'dan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörü'nün Kaynakları*, Gözen Yay., İstanbul.
- Gürbüz, Evren, (2002), *Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Gürün, Kamuran, (1895), *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Halaçoğlu, Yusuf, (2001), *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu,

Ankara.

- Hanioğlu, M. Őukrő, (1985), *Bir Siyasal ˆrgőt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Tőrklük (1889-1902)*, C.I, İletişim, İstanbul.
- Hasan, Kundakçı, (2001), *Emperyalizmin Kullandığı Ermeniler*, Türkiye gaziler Vakfı Yay., Ankara.
- Hobsbawn, Eric, (1998), *Devrim Çağı*, Dost Yayınevi, Ankara.
- İlter, Erdal, (1999), *Ermeni Kilsesi ve Terör*, Kők Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi, Ankara.
- _____, (1995), *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler Ve Silahlanma Faaliyetleri*, Turan Yay., Ankara
- _____, (2001), *Türk Ermeni İlişkileri Bibliyografyası*, Atatürk Kłltür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.
- Kabasakal, Mehmet, (1991), *Türkiye'de Siyasal Parti ˆrgütlenmesi 1908–1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Kanar, Mehmet, (2001), *Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri, Meşrutiyetten Önce ve Sonra*, Der Yay., İstanbul.
- Kantarıcı, Şenol, (2003), *Ermeni Sorunu El Kitabı*, ASAM, Ankara,
- Karabekir, Kazım, (2000), *Ermeni Mezâlimi*, Emre Yayıncılık, İstanbul.
- _____, (1995), *Ermeni Dosyası*, Emre Yay., İstanbul.
- Karacakaya, Recep, (2001), *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya, (1983), *Osmanlı Tarihi*, TTK ,Ankara, C.VIII.
- Karpat, Kemal, (1967), *Türk Demokrasi Tarihi*, AFA Yay., İstanbul.

- Kocabaşoğlu, Uygur, (2000), *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Koyuncu, Sefa, (2001), *Don Kişot Sendromu Ermeni Soykırımı Komedyası*, Babıalı Kùltür Yay., İstanbul.
- Kundakçı, Hasan, (2001), *Emperyalizmin Kullandığı Ermeniler*, Türkiye gaziler Vakfı, Yay., Ankara
- Kuran, Ahmet Bedevi, (1959), *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, Çeltüt Matbaası, İstanbul.
- Küçük, Cevdet, (1984), *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Lee, Kı Young, (1998), *Ermeni Sorunun Doğuşu*, Kùltür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Dabağyan, Levon Panos, (2003), *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kùltür Sanat Yay., İstanbul.
- Lewis, Bernard, (2000), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara.
- Rosenthal, M.– Yudin, P., (1972), *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, (Çev. Aziz Çalışlar), Sosyal Yay., İstanbul.
- Mazıcı, Nurşen, (1987), *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunun Kökeni, 1878-1918*, İstanbul.
- Metin, Halil, (1997), *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, M.E.B., İstanbul.
- Mınassian, Anaide Ter, (1995), *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887–1912*, (Çev. Mete Tuncay), İletişim Yay., Ankara.

- Nalbandian, Lousie, (1963), *The Armenian Revolutionary Movement*, University Of, California Press, Berkeley.
- Sevinç, Necdet, *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, İstanbul.
- Onur, Hüdavendigar, (1998), *Millet-i Sadıka'dan Hayk'in Çocuklarına Ermeniler*, Edile.
- Orhan Suda, (1976), *Sosyalizm Sözlüğü*, Özlem Kardeşler Matbaası, İstanbul.
- Ortaylı, İlber, (1983), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul.
- Öke, Mim Kemal, (1991), *Ermeni Sorunu (1914-1923)*, Ankara.
- Özbudun, Ergun, (1974), *Siyasal Partiler*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Palmir, Alan, (1992), *Osmanlı İmparatorluğu -Son Üç Yüzyıl- Bir Çöküşün Yeni Tarihi, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi*, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Ramsuar, E. E, (1983), *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Sander Yay., İstanbul.
- Sakarya, İhsan, (1984), *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Sarıbay, Ali Yaşar, (1998), *Siyasal Sosyolojisi*, Der Yay., İstanbul.
- Sonyel, Sâlahi, (1993), *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, Ankara.
- Süslü, Azmi, (1990), *Ermeniler ve Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., Ankara.
- Şahin, Recep, (1998), *Tarih Boyunca Türk İdarelerinde Ermeni Politikaları*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Taner, Ahmet Kışlalı, (2000), *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara. İletişim Yay., İstanbul.
- Temon, Yves, (1995), *Ermeni Tabusu*, (Çev. Emirhan Oğuz), İstanbul.
- Tumay, Muarrem, (1995), *Siyasal Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara.

- Tunaya, Tarık Zafer, (1989), *Türkiye’de Siyasal Partiler*, .III, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, *Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yay.
- _____, (1998), *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.I, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul.
- _____, (1952), *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Arba Yay., İstanbul.
- Tunçay, Mete- Zürcher, Erik Jan, (1995), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876–1923)*, İletişim, İstanbul.
- Tural, Sadık, (2001), *Ermeni Meselesine Dair*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Yay., Ankara.
- Uçarol, Rıfat, (1995), *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Ural, Gültekin, (1998), *Ermeni Dosyası*, Kamer Yay., İstanbul.
- Yurtsever, Cezmi, (1987), *Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi*, Bayrak Yayımcılık, İstanbul.

D. Makaleler

- Adıyeke, Nuri, (2000), “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.183.
- Ahmad, Feroz, (1999), “İttihatçıların, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Rum, Ermen, ve Yahudi Cemaatleriyle Olan İlişkileri” 1908-1914, *İttihatçılıkta Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yay., İstanbul, ss. 84-130.
- Akçora, Ergünöz, (1989), “Harput’ta 20.yüzyıl Başlarına Kadar Türkler ile Ermeni

- Toplumunun Sosyo-Ekonomik Durumu ve Ermeni İsyancıları”,
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Şubat 89, S.58, ss.183-203.
- _____, (2001), “Ermeni Sorunu ve Türkler’e Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri”, *Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yay., (Mart-Nisan), S.38, ss.747-764.
- Aksu, Şener, (2001), “Ermeni İngiliz İlişkileri”, *Ermeni Sorunu Rehberi*, Kocaeli Üniversitesi, Yay., Kocaeli, ss.37-40.
- _____, (2001), “Ermeni Rus İlişkileri”, *Ermeni Sorunu Rehberi*, Kocaeli Üniversitesi. Yay., Kocaeli.
- Alkan, Mehmet Ö., (2002), “Osmanlı’da Cemiyetler Çağı”, *Tarih ve Toplum*, Osmanlı’da Cemiyetler I, C. 40, S. 238, İletişim Yay., ss.4-12.
- Ataöv, Türkkaya, (1984), “Ermeni Terörizminde Silah Sağlanması: Osmanlı Belgelerine, Dayalı Gerçekler”, *Uluslararası Terörizm Sempozyumu, Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı*, Ankara, ss.163-171.
- Aydın, Dündar, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa’nın Rolü”, *Tarih Boyunca Türkler’in Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu*, Ankara, ss.285-291.
- Aydın, Suavi, (2002), “İki İttihat Terakki İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Devreden Düşünce Mirası Cumhuriyete Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İletişim, C.1, s.188.
- Aykun, İbrahim, (2003), “Tokat’taki Ermeni Hınçak Cemiyeti ve Faaliyetleri (1893-1894)”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye.Kongresi Bildirileri, ASAM*, C.I., Ankara, ss.503-516.

- Baykara, Tuncer, (2003), “Rusların Doğu Anadolu’da Bir Ermeni Yurdu Yaratma Girişimi”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, ss. 403–409.
- Boyalar, Osman, (2001), “1862 Zeytun İsyanı”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Yıl:26 Şubat, S.50, ss.107- 112.
- Braude, Benjami, (1999), “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, Bilim ed. Kemal Çiçek- Cem Oğuz, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.245-254.
- Çetinöz, Fehmi, (1972), “Hınçak Komitesinin Kurulması”, *Ülkücü Öğretmen*, Fikir, Sanat ve Eğitim Dergisi, C.XIV, Kasım-Aralık, Sayı: 168.
- Demirel, Muammer, (2003), “Ermeni Meselesi ve Rusya”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, ss. 339-361
- _____, (2003), “Rusya’nın Ermeni Meselesine Etkisi”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Edt. İdris Bal-Mustafa Çufalı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Haziran, ss.205-222.
- Ercan, Yavuz, (1999), “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olamayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, Bilim ed. Kemal Çiçek- Cem Oğuz, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.197-207.
- _____, (2001), “Ermeniler ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Sorunu*, Mart-Nisan, c.37, S.I, Yeni Türkiye, Ankara, ss.43-44
- Eryılmaz, Bilal, (1999), “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir

- Yaklaşım”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, Bilim ed. Kemal Çiçek- Cem Oğuz, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.236–241.
- Göyünç, Nejat, (1986), “Türk Ermeni İlişkileri Tarihine Bir Bakış” *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, ss. 27-30.
- Işıksal, Turgut, (1985), “Ermenilerin Diğer Devletlerle İlişkileri”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S.3.
- Kantarıcı, Şenol, (2003), “Tarihi Boyutuyla, Ermeni Sorunu”, *Aylık Eğitim Dergisi*, S.38, Nisan, ss.20-28.
- Karabekir, Kazım, (1986), “Ermeniler Nereden Geldiler, Nereye Gidiyorlar”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün / Bugün / Yarın*, Temmuz, S.17, ss 67-81.
- Karacakaya, Recep, (2003), “İngiltere Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devletinin Buna Karşı Aldığı Önlemler (1878-1900)” *Ermeni Araştırmaları*, ASAM, Ankara, Sonbahar, S.11, ss.47-59.
- Kılıç, Davut, (1988), “XIX Asırda İngiltere’nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı, Ermenilerine Yansıması”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.117, Aralık ss.89-97.
- _____, (2001), “Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisenin Kuruluş Faaliyetleri” *Yeni Türkiye*, Yıl.7, S.38, (Mart-Nisan), ss.726-734.
- _____, (2003), “Ermenistan’ın Kuruluşunda Çarlık Rusya’nın Rolü”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, ASAM, C.3, S.11, Sonbahar, Ankara, ss.67-83.

- Kodaman, Bayram, (2004), “Ermeni Sorunu Ortaya Çıkaran Gelişmeler”, *Belgelerin Işığında Ermeni Meselesi Semineri (24-25 Nisan 2003)*, BAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları I, Kelebek Matbaası, İstanbul, ss.60-69.
- Konukçu, Enver, (2001), “Osmanlılar ve Millet-i Sâdıkadın Ermeniler”, Osmanlı’dan *Günümüze Ermeni Sorunu*, 2001, ss.59-73.
- Kuran, Ercüment, (1984), “Ermeni Meselesinin Milletler Arası Boyutu” (1877–1897), *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri*, 8-12 Ekim Atatürk Üniversitesi, ss.19-27.
- Küçük, Cevdet, (1999), “Osmanlı Devlet’inde “Millet Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, Bilim ed. Kemal Çiçek- Cem Oğuz, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.216.
- Özer, Fuat, (1986), “Osmanlı Devleti’ne Yönelik Ermeni Terörünün Kaynakları ve Gayesi” *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildiri*, ss.61-67.
- Saray, Mehmet, (2003), “Ermeni Terörü(1887-2002)”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, ASAM, C.II, Ankara, ss. 383-398.
- Sarımay, Yusuf, (2002), “Fransa’nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri”, Selvi, Haluk, (2003), “Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni Faaliyetleri”, *Aylık Eğitim Dergisi*, S.38, Nisan, ss.119–126.
- Süslü, Azmi, (1986), “Patrikhane ve kiliselerin Ermeni Teröründeki Yeri”, *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, ss.69-75.
- Şehirli, Y. Atila, (2003), “Osmanlı Devleti’nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, *Dünden*

- Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Edt. İdris Bal-Mustafa Çufalı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Haziran, ss.253-264.
- Toksoy, Nurcan, (2003), “Rusya ve Maverayı Kafkas Komiserliği Bünyesinde Türk Ermeni İlişkileri”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri 1*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, ss.441–458.
- Turabian, Hagop, (1916), “The Armenian Social-Democratic Hentchakist Party”, Paris, 23 Mart 2005, www.hunchak.org.au
- Turan, Yuluğ Tekin, (1999), “Çok Milletli Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ed. Güler Eren, Bilim ed. Kemal Çiçek- Cem Oğuz, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 217–222.
- Türküzü, H. Kemal, (1983), “Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Faaliyetleri ve Gerçekler, (1890-1918)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos, S.25, ss.77-108.
- Uras, Esat, (1989), “Ermeni Cemiyetleri”, *Otoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question III*, İstanbul, s.17-96.
- Uzun, Turgay, (2003), “Osmanlı Devletinin Toplumsal Yapısı ve Ayrılcı Ermeni Hareketinin Doğuşu”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Edt. İdris Bal-Mustafa Çufalı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Haziran, ss. 191-204.

D. İnternet Siteleri

www.hunchak.org.au

www.Lemagan.com.

www.ermenisorunu.gen.tr

www.eraren.org

نامی آلبور بودند و حضرت اشرف اصدقی آنجناب است
 تنقیحاً قابل لایق . بو تنقیحاً قواعد هماهنگی محظوظ
 بوسیله ده لفظی بررینه معاوضت ایمن و ایمن لیر
 کتبی محکم لایق . انسانیک طبعی و ناقابل انکار لایق
 مجمع السلب والاعداد اولونه حقوقه اساسی محظوظ
 لفظیه معاوضت آید و بر قرینه محکم لایق . لایق
 واستفاد اینک زین و در نطق تحت ضمنی و معانی و کلمات و قیاس
 و آراء و لایق آفتاب و اقتدار طبعی محکم لایق و لایق
 اصل اجتماع نظر لایق .
 حال حاضره ایستاده عثمانیه لایق این جماعت لایق
 اصول اداره و اساسی است از تجزیه یا علم بر نوعی . لایق
 نقطه نظری جماعت طریقه طریقه و لایق انسان لایق
 و لایق با تکالیف آتیه از عمل و تکالیف گذشته لایق
 بر نقطه وجودی است از لایق کتبی در . با لایق
 طریقه لایق و افکار و لایق لایق لایق بر لایق
 حقوقه دفعه اولی طبعی لایق لایق لایق لایق

ضمیمه فیه بحیثیت فردا اختصار
 بر فراموشی

ضمیمه فیه فزون است افکار و مقاصد سیاسی برده آتیه
 تنقیحاً هماهنگی کوی قوی انسانیه حضرت لایق بر لایق
 بینه و بنا بر این تنقیحاً انسانیه کتبی لایق لایق
 جبار و لایق لم حکم لایق سیاسی و دینی لایق
 نظام و تعدی به انسانیه لایق و انسانیک لایق لایق
 مسا و لایق آتیه لایق لایق لایق
 انسانیک اصول سیاسی و معنی و مدار لایق بوسه لایق
 لایق و لایق لایق لایق لایق لایق انسانیک
 کوی لایق لایق و لایق لایق لایق لایق
 و امتیاز لایق لایق لایق لایق لایق
 از لایق و لایق لایق لایق لایق لایق
 بتیبه لایق لایق لایق لایق لایق
 قوی لایق لایق لایق لایق لایق

۱- وقتاً آنجا که جمیع جماعت اعدای قرعه صریحاً
 طرفه طوغریه صریحاً و سربت بر صریحاً لایق
 مبعوثان انتخاب و انتخاب بر هیئت تشیعی فیکس
 امور حکومتی متعلق خصوصاً سوال ایام خود و صورت
 ب- ملت مبعوثان که هیئت اهالیه انتخاب
 ت- هیئت تشیعی است و متشکل از مشورین و مشورین
 ج- ولایات ایچونه وسیع بر استقلالیته اداره
 د- جمعی ایچونه بر استقلالیته وسیع
 آ- اشوب ایچونه در هیئت اداره و هیئت اداره
 ۴- کسیر شخصت حال و قدیمه و صفت و هیئت تشیعی
 انتخاب ملک لیس
 ۵- سربت و طوغریه. هیئت کلام. هیئت و هیئت. جمعی جماعت
 و اشراک هیئت حرکات
 ۶- مساکه و اشراک هر دو لوتوغریه و هیئت تشیعی
 ۷- تیوه اهالیه عسکریه
 جماعت اهل مالیه امرهاته کلمه هیئت سیاسی

۱- وقتاً آنجا که جمیع جماعت اعدای قرعه صریحاً طرفه طوغریه صریحاً و سربت بر صریحاً لایق مبعوثان انتخاب و انتخاب بر هیئت تشیعی فیکس امور حکومتی متعلق خصوصاً سوال ایام خود و صورت ب- ملت مبعوثان که هیئت اهالیه انتخاب ت- هیئت تشیعی است و متشکل از مشورین و مشورین ج- ولایات ایچونه وسیع بر استقلالیته اداره د- جمعی ایچونه بر استقلالیته وسیع آ- اشوب ایچونه در هیئت اداره و هیئت اداره ۴- کسیر شخصت حال و قدیمه و صفت و هیئت تشیعی انتخاب ملک لیس ۵- سربت و طوغریه. هیئت کلام. هیئت و هیئت. جمعی جماعت و اشراک هیئت حرکات ۶- مساکه و اشراک هر دو لوتوغریه و هیئت تشیعی ۷- تیوه اهالیه عسکریه جماعت اهل مالیه امرهاته کلمه هیئت سیاسی

۱- وقتاً آنجا که جمیع جماعت اعدای قرعه صریحاً طرفه طوغریه صریحاً و سربت بر صریحاً لایق مبعوثان انتخاب و انتخاب بر هیئت تشیعی فیکس امور حکومتی متعلق خصوصاً سوال ایام خود و صورت ب- ملت مبعوثان که هیئت اهالیه انتخاب ت- هیئت تشیعی است و متشکل از مشورین و مشورین ج- ولایات ایچونه وسیع بر استقلالیته اداره د- جمعی ایچونه بر استقلالیته وسیع آ- اشوب ایچونه در هیئت اداره و هیئت اداره ۴- کسیر شخصت حال و قدیمه و صفت و هیئت تشیعی انتخاب ملک لیس ۵- سربت و طوغریه. هیئت کلام. هیئت و هیئت. جمعی جماعت و اشراک هیئت حرکات ۶- مساکه و اشراک هر دو لوتوغریه و هیئت تشیعی ۷- تیوه اهالیه عسکریه جماعت اهل مالیه امرهاته کلمه هیئت سیاسی

۱- وقتاً آنجا که جمیع جماعت اعدای قرعه صریحاً طرفه طوغریه صریحاً و سربت بر صریحاً لایق مبعوثان انتخاب و انتخاب بر هیئت تشیعی فیکس امور حکومتی متعلق خصوصاً سوال ایام خود و صورت ب- ملت مبعوثان که هیئت اهالیه انتخاب ت- هیئت تشیعی است و متشکل از مشورین و مشورین ج- ولایات ایچونه وسیع بر استقلالیته اداره د- جمعی ایچونه بر استقلالیته وسیع آ- اشوب ایچونه در هیئت اداره و هیئت اداره ۴- کسیر شخصت حال و قدیمه و صفت و هیئت تشیعی انتخاب ملک لیس ۵- سربت و طوغریه. هیئت کلام. هیئت و هیئت. جمعی جماعت و اشراک هیئت حرکات ۶- مساکه و اشراک هر دو لوتوغریه و هیئت تشیعی ۷- تیوه اهالیه عسکریه جماعت اهل مالیه امرهاته کلمه هیئت سیاسی

EK: 1

**Hınçakyan Sosyalist Fırka-ı İhtilâliyesi Programı Çeviriyazısı ve Tıpkıçekimi. BOA.
Y.PRK. AZN., 16/4**

Hınçakyan Sosyalist Fırka-i İhtilâliyyesi Programının Tercümesidir

Hınçakyan fırkasının efkâr ve mekâsıd-ı esâsiyyesi ber-vech-i âtîdir. Tensîkât-ı hâzıraya göre kuvâ-yı insâniyye haksızlık ve esâretten ibâretidir. Bunlara binâ edilen tensîkâtın insanlara bahşettiği hukûk-ı siyâsiyye ve medeniyyeyi zorlu cebbârlar ve zâlim hükümdarlar ellerine alarak mezâlim ve ta'addiyâtla insanları ezmekte ve insanların her türlü münâsebâtında müsâvâtsızlığın intâc eylediği haksızlık görülmektedir. İnsanların ahvâl-i siyâsiyye ve medeniyye ve maddiyelerinde bu müsâvâtsızlık her yerde ve her sınıfta pek âşikâr bir sûrette görülüyor. İnsanların küçük bir kısmı siyâsî ve maddî servet-i azîmesiyle kuvâ-yı esâsiyye ve medeniyyesini ve imtiyâzât-ı mahsûsasını bir çok anûd adamların gördükleri ezâ ve cefâ ve dökdükleri kan ve ter sâyesinde tezyîd ve takviye eylemektedir. Bütün çalışkan adamları taht-ı esârete alarak iktisâb-ı kuvvet eylemiş olan zât, bugün umûm mülkün hükümdârı veyâ pâdişâhı nâmını alıyor. Bu müzebzeb ve haksız işlerin ıslâhı, ancak sosyalist tensîkâtıyla kâbil olabiliyor. Bu tensîkât kavâ'id-i ictimâ'iyeyi muhâfaza ederek, bu sâyede her ferdin birbirlerine mu'âvenet eylemesi ve işlerin ileri gitmesi mümkün olur. Ve insanların tabî'î ve nâ-kâbil-i inkâr ve mümteni'ü's-selb ve'l-ihlâl olan hukûk-ı siyâsiyyesi muhâfaza olunur. Her ferde mu'âvenetle ayrıca kuvvet verilir. Ve herkesin kâbiliyyet ve isti'dâdının terakkîsi ve bir nizâm tahtına vaz'ı ve mal ve mülkün vikâyesi ve aralarında ünsiyet ve ihtilâtın tesviyesi mümkün olur. Ve'l-hâsıl maksad-ı aslî-i ictimâ' tezâhür eder.

Hâl-i hâzırda Ermenistan-ı Osmânî'de bulunan Ermeni cemâ'atının ahvâl ve usûl-i idâre ve esâsiyyesi bir nev' esâret zincîriyle bağlıdır. İdâre nokta-i nazarınca cemâ'at doğrudan doğruya ve bi'l-vâsıta alınan hesâbsız ve dehşetli bâr-ı tekâlîf altında ezilmekte ve tekâlîf-i mezkûre mikdârı lâ-yenkâtı' bir çok zamâ'im ile artıp gitmektedir.

Tarîk-i inkırâzda hatve-endâz olan bir hükûmetin çok def'alar uğraması tabî'î olan buhrân-ı mâlî zamanlarında cemâ'atın arâzisi bir yandan sûret-i cebriyyede taraf-ı hükûmetden zabt olunmaktadır. Güyâ ki o toprak cemâ'atın değil imiş de evvelce bey ve ağaların, şimdi de devlet malı imiş. Cemâ'atın semere-i müsâvîsi o zâlim hükûmetle zevât-ı mümtâzesinin gıdâ-yı yevmîsi olmaktadır. Böyle bir tuzakda zincîr-bend kalmış olan cemâ'at, yalnız hükûmetin ve menâfî-i zâtiyyelerinden başka bir şey düşünmeyen büyüklerin boğazlarını doyurmak için kan terler içinde çalışıyor. Bu bedbaht cemâ'ata siyâsî nokta-i nazarından bakılır ise külliyyen mahrûm-ı hukûk ve giriftâr-ı esâret olduğu görüleceği gibi, derin bir sükût ve sükûnete daldırılmış ve körükörüne bir itâ'ata mahkûm kılınmış olduğu görülüyor. Mahkemede şahâdet etse haksız çıkar. Kâtiline karşı müdâfa'a-i nefis ile cânî olur. Hâl-i pür-melâlından ağlasa kabâhatli sayılır. Hâne ve lânesi aşâ'ir-i vahşiyenin tahrîbâtı altında ezilmekte ve bütün ömrü bir hâl-i müzâyakada geçmekte olduğundan, maddî ve ma'nevî her vechile dûçâr-ı tahrîb edilmiş ve son derecede bir fakr u zillete giriftâr kalmıştır. Maksad-ı mezbûr bir bedbaht cemâ'atı bulunduğu muzîk-i sefâletden tahlîs ile bir râh-ı müstakîme sevk etmektir ki bu da ancak sosyalist tensîkâtına tatbîk-i hareketle hâsıl olur. Bu maksad-ı ba'îde vusûl bizce elzem olup, buna mukârenet ise ancak Ermenistan'ı ele geçirerek kendisine vâsî' bir hukûk-ı hürriyyet-i esâsiyye i'tâ eylemekle olur.

Ermenistan-ı şâhânenin istiklâl-i millîsi âtîdeki esâslar sâyesinde iktisâb olunabilir. Gerek Ermeni cemâ'atında ve gerek milel-i sâirede terakkiyât-ı insâniyyenin

zîrde beyân olunacak vâsi‘ hukûk-ı esâsiyyeye mütevakkıf olduğu bizce müsellemdir. Bu hürriyeti Türk veyâ diğer zâlim bir Ermeni hükûmetinin kavâ‘id ve tensîkât-ı esâsiyyesine yerleştirmek muhâldir. Bunun vâsi‘ ve serbest bir sûretle isti‘mâline yegâne te‘mînât ise hükûmet-i milliyye-i umûmiyyedir ki bu da ancak Ermeni cemâ‘atının istiklâli ile hâsıl olur. istiklâl-i millînin iktisâb ve muhâfazasıyla terakkiyât-ı milliyyenin te‘mîni için evvel-i emrde ta‘yîn edilecek hukûk-ı esâsiyyeyi ber-vech-i zîr ta‘dâd ve beyân eylemeği vazîfeden addederiz.

(1) Vakt-i intihâbın umûm cemâ‘ata i‘lânı ve kur‘a usûlü ile millet tarafından doğrudan doğruya ve serbest bir sûretle lâ-yen‘azilü meb‘ûsân intihâbı ve bir hey‘et-i teşrî‘iyye teşkîli ve milletin umûr-ı hükûmete müte‘allik husûsâtı su‘âl eylemeğe hak ve selâhiyyeti olması ve meb‘ûsânın her bir sınıf ahâlîden intihâb olunabilmesi ve hey‘et-i teşrî‘iyyenin Ermenistan'ın meşhûr şehirlerinden birinde te’sîsi.

(2) Vilâyât için vâsi‘ bir istiklâl.

(3) Umûm için bir istiklâliyyet-i vesî‘a ve “İşbu ikinci ve üçüncü idârelere mahsûs me‘mûriyyetlerin ârâ-yı umûmiyye ile teşkîli”.

(4) Her şahsın hâl ve kudret ve san‘at ve meşgûliyyetine aslâ bakılmaksızın hakk-ı intihâba mâlik olması.

(5) Serbestî-i matbû‘ât ve hürriyyet-i kelâm ve hürriyyet-i vicdân ve hakk-ı ictimâ‘ ve iştirâk ve hürriyyet-i harekât.

(6) Mesâkin ve eşhâsın her türlü ta‘arruz ve halelden masûniyyeti.

(7) Bütün ahâlînin asker olması.

Cemâ'atın ahvâl-i milliyyesi ıslâhâtına gelince: Hürriyyet-i siyâsiyye ele geçirildikten sonra husûsât-ı âtiyye icrâ olunacaktır. Cemâ'atın mevcûdiyyet-i siyâsiyyesi tahkîk ve meyl-i arzusuna göre ta'dîl olunarak bir nizâm altına konulmalıdır.

Ahâlînin mevcûdiyyet-i siyâsiyyesine dâir olan hukûkun burada beyânı elzemdir. Arâzi herkesin hâl ve iktidârına göre tevzî' olunmalı ve tekâlîf için usûl-i terakkî muhâfaza edilmeli ve tekâlîf en ziyâde amele üzerine siklet-bahş olduğundan, bunun külliyyen lağvı ve tahsîl-i mecbûrî usûlünün umûm için devlet hesâbına meccânen olması dahi levâzım-ı esâsiyyedendir. Hınçakyan fırkası bu mekâsıdına ihtilâl vâsıtasıyla muvaffak olabilir. Bunun için milletce isyân icrâsıyla zimâm-ı idâre-i siyâsiyye der'uhde olunarak Ermenistan-ı şâhânenin tensîkât-ı hâzırasını tağyîr eylemek lâzımdır. Meydân-ı isyân ve ihtilâl Ermenistan-ı şâhâne olmalıdır. Bunun vâsıta-i icrâ'ıyyesi dahi ber-vech-i âtîdir:

(1) *Propagandörler "nâşirler"*

Propagandların vezâ'if-i gâ'ıyyesi: Başlıca her bir sınıf cemâ'at ve ahâlî arasında efkâr-ı ihtilâliyyeyi alevlendirerek her tarafa neşr ve işâ'a eylemek ve istiklâliyyet-i milliyye ile vâsi' ve avâm-pesendâne bir hürriyyet-i siyâsiyyeye olan ihtiyâclarını kendilerine anlatmak ve sosyalist inkılâbât ve ıslâhâtını icrâ ve bunların tarîk-i icrâ'ıyyesini beyân ve inbâ eylemek. Ve esbâb-ı esâsiyye-i ihtilâliyyeyi ve cemâ'atın şimdiki hâline göre ihtilâl ve isyânda ne türlü davranabileceğini öğretmek. Ve ihtilâlden sonra hâsıl olacak ahvâli evvelce haber vermek ve bunları yukarıda beyân olunduğu vechile kendilerine lâyıkıyla tefhîm eylemektir.

(2) *Ekîd-i esyâ "muharrikler"*

Bunların vezâ'if-i gâ'iyyesi: Cemâ'atın sönmüş rûhunu tekrâr canlandırarak düşman aleyhine teşvîk etmek ve her yerden vukû'a gelen mezâlimden bi'l-istifâde cemâ'atı hükûmete karşı tahrîk eylemek ve mu'âmelât-ı hasmâne ve cebriyye ve tazyîkiyye ve zulmiyye vukû'unda cemâ'atın müdâfa'asında bulunmak ve harekât-ı nâ-merziyye vukû'unda cemâ'atı ayağa kaldırmak ve her fırsattan istifâde ile hükûmetden ıslâhât talebinde bulunmak ve vergi vermemek ve hükûmet aleyhinde sâir gûnâ nümâyişlerde bulunmak.

(3) *Terörler*

Bunların gâye-i vezâ'ifi: Cemâ'at taht-ı tazyîkde bulunduğu vakit muhâfaza etmek ve fikir ve rûhunu canlandırmak ve aralarına tohum-ı ihtilâl saçmak ve zuhûr edecek ihtilâli her tarafa yaymak ve cemâ'atı hükûmete karşı bilâ-prova protesto ettirmek ve cemâ'atın her hâlde nâ'il-i muvaffakiyyât olacağı zannını dâimâ takviye eylemek ve ihtilâl işlerini terakkî ettirerek hükûmetin kuvvet ve azametini kırmak ve kendisini dehşet-i küllî içinde bırakmak ve me'mûrîn-i hükûmet arasında bulunan Türk, Ermeni; bi'l-umûm câsûs ve hafiyye gibi eşhâs-ı mazarrayı mahv ve telef eylemek.

(4) *Kazma kerbütün "tensîkât"*

Şirket-i ihtilâliyyelerin birer a'zâsından mürekkeb bir tensîkât-ı umûmiyye teşkîl olunmalı ve bunlar aralarında dahi birer a'zâ intihâb edilerek bunlardan mürekkeb bir merkez-i tensîkât vücûda getirilmeli ve kuvve-i icrâ'iyeye bu merkezde bulunmalı ve bütün şirketler idâre-i merkeziyyeye merbût olmalıdır.

(5) Harekât-ı örfiyye icrâsı tensîkât-ı örfiyye ve cebriyyenin cümle-i vezâ'ifindendir.

(6) Köylüler arasında vâsi' bir ihtilâl tensîkâtı peydâ etmek.

(7) Amele beyninde dahi bu türlü bir ihtilâl tensîkâtı vücûda getirmek.

(8) Amele ile köylüler içinde tensîkât-ı ihtilâliyye ve harbiyye peydâ eylemek.

“Bu son üç tensîkâtın vücûdu be-gâyet elzem olup, dâimâ umûr-ı ihtilâliyyede bulunması şarttır.” Bunlar bir taraftan esnâ-yı harb ve ihtilâlde mu‘âvenet ve müzâheretde bulunarak cemâ‘at arasında kuvve-i ihtilâliyyeyi tezyîd ve yekdiğeriyle bi'l-ittihâd büyük bir ihtilâl ordusu teşkîl ederler. Diğer taraftan halk arasında kavî ve müsta‘idleri çoğaltarak birbirlerine lâyıkıyla ifhâm-ı merâm ve iknâ‘-i mekâsıda kudret-yâb olurlar. Ve bu sâyede nâ‘il-i istiklâl olarak idâre-i umûr-ı siyâsiyyeyi der‘uhde ederler. Ve [de]mokratik esâsları üzerine yeni bir tensîkât vücûda getirerek mülk ve milletin terakkî-i menâfi‘ine muvaffak olurlar.

(9) Tebeddülât-ı külliyyenin mevâdd-ı icrâ‘iyyesiyle istiklâl-i millînin vesâ‘it ve turûk-ı intişârı ve programı i‘lân edilemez. Ermeni milleti için Ermenistan'ın komşuları ve sekenesi aşâ‘ir, ya‘nî Süryânîlerle Yezîdiler ve Kürdlere kendilerinin dahi bâr-ı sakîl-i zulm ve i‘tisâf altında ezilmekte ve her vechile muhtâc-ı hukûk-ı hürriyyet bir hâlde bulunmakta olduklarına iknâ‘ edilerek kendi ihtilâl fırkalarına dâhil edilmek üzere mu‘âvenetleri talep ve teveccühleri kesb edilmek lâzımdır. İhtilâlciler Devlet-i Aliyye'nin her hangi devlet ile olursa olsun, hâl-i harbde bulunmasını icrâ-yı maksada en muvâfık bir fırsat addederek Devlet-i Aliyye'yi veyâ onun gibi Ermeni cemâ‘atını yed-i zabtna geçirmek isteyen diğer bir ecnebî devletini kuvve-i azîme ile kendisi püskürtmelidir. Bunun için teşkîl edilmiş olan ihtilâl kuvve-i harbiyyesi, harbin ibtidâsından nihâyetine kadar Ermeniler üzerinden Devlet-i Aliyye hâkimiyetini ref‘ ve izâle edecek bir hatt-ı hareket ittihâz etmelidir. Bu maksad ile iş görmek için elde bir program bulunmalıdır ki muhârebe esnâsında ihtilâl cem‘iyyetlerinin kuvvetleri bir arada müctemi‘ bulunsun ve

meydân-ı icrâ'âtında harb etdikleri devletin tabî'at ve meyl ve maksadını lâıykıyla anlamalıdır ki sonunda beklenen istifâde yerine daha bir büyük felâket zuhûr etmesin.

Bugün Ermenistan-ı şâhâne Ermenilerinin müdâfa'a-i müdde'ıyyâtı için cem'ıyyât-ı ihtilâliyye kuvvetlerinin lüzûm-ı ictimâ'ına Hınçakyan fırkası kanâ'at-ı kâmile hâsıl eylemiştir. Bunun dahi sûret-i icrâ'ıyyesi ber-vech-i âtî beyân olunur:

(1) Ekseriyyet-i külliyye, Devlet-i Aliyye Ermenilerindedir. Yaşadıkları yerler, vatanımızın en vâsi' mahalleridir.

(2) Ermenilerin da'vâ-yı ekseriyyeti Berlin Ahidnâmesi'nin altmış birinci maddesi kuvvetiyle hukûk-ı beyne'l-milel sırasına geçmiş ve düvel-i mu'azzama-i Avrupa tarafından bi-hakkın tanınmıştır.

(3) Devlet-i Aliyye'nin idâre-i siyâsiyyesi maddeten gâyet bozuk ve iflâsa müheyyâ bir hâlde bulunduğundan, yakın vakitte izmihlâl-i küllî ile harâb ve münkariz olması bedîhîdir.

Avrupa ve Asya-yı Osmânî muttariden inkısâma uğradılarak, parça parça düvel-i ecnebiyye eline geçmesi gibi felâketlerin yekdiğerini ta'kîb ve tevâlî etmesi bu hâlleri bir derece daha dûçâr-ı vahâmet eylediğinden, bugün Devlet-i Aliyye zarûret ve zillet-i fevka'l-âde içinde kalmıştır.

Şâyed bu devlet âhar bir devletin yed-i zabtına geçer ve o da bundan daha zâlim çıkar ise, Ermeni cemâ'atının artık o zâlim pençeden uğrayacağı sefâleti ta'rîf ve tavsîf husûle-i imkândan hâric görülüyor. Ermenistan-ı şâhâne Ermenilerinin bugünkü hâli sâir mahal Ermenilerinden daha zayıf olduğundan; bu za'afi def' etmeğe çalışmak her bir Ermenin vâcibe-i zimmetidir. Ermenistan-ı şâhâne Ermenilerinin istiklâliyyet-i milliyye ve hürriyyet-i siyâsiyyeleri elde edildikten ve buna bir metânet-i kaviyye verildikten sonra

diğer bütün Ermeniler dahi aynı sûretle tahlîs edilmeli ve bunlar üzerinden dahi Rus ve Acem boyundurukları kaldırılarak her üçünden bir demokratik cumhriyyet teşkîl edilmelidir. Bu sâyede Ermeniler mekâsıd-ı ba'delerine, ya'n bir umûmî tensîkât ile lem-i insniyyetin meyyl olduğu sosyalist hudduna doğru hatve-endâz olmağa muvaffak olur.

Mlhaza:

Bu program kat' değildir. Mevdd-ı esâsiyyesi muhâfaza edilmek üzere lzmuna göre ta'dlt icrs mukarrerdir.

قىسقات

۱. قىسقات ۱۰
 ۲. قىسقات ۱۰
 ۳. قىسقات ۱۰
 ۴. قىسقات ۱۰
 ۵. قىسقات ۱۰
 ۶. قىسقات ۱۰
 ۷. قىسقات ۱۰
 ۸. قىسقات ۱۰
 ۹. قىسقات ۱۰
 ۱۰. قىسقات ۱۰

قىسقات

۱. قىسقات ۱۰
 ۲. قىسقات ۱۰
 ۳. قىسقات ۱۰
 ۴. قىسقات ۱۰
 ۵. قىسقات ۱۰
 ۶. قىسقات ۱۰
 ۷. قىسقات ۱۰
 ۸. قىسقات ۱۰
 ۹. قىسقات ۱۰
 ۱۰. قىسقات ۱۰

EK:2

Hınçakyan İsyân Cemiyeti Esâs Nizamnâmesi'nin Çeviriyazısı ve Tıpkıçekimi, BOA.

Y.PRK.UM., 47/141

Hınçakyan İsyân Cemiyeti Esâs Nizamnâmesidir.

“Kısm-ı Evvel”

“Heyet-i İdare”

Bend-i evvel

Birinci Madde Merkez komitesi şirketin umûm işlerin tesviyesine memur heyettir. İşbu nazamnâme ile heyetin kaffe vezâifi tayin olunmuştur.

İkinci Madde Merkez komite beş kişiden teşekkül etmiştir. Bunlar idâre heyetinin ekseriyetle kurasıyla tayin olunmaktadırlar. Merkez komitenin müddet-i memuriyeti üç sene devam ider.

Üçüncü Madde Merkez idârenin kaffe kararları meclisde virilür. Bunların icrâsı vazifelerin taksimâtıyla icrâ olunur. Merkez idâre için teşekkül iden heyetin esâmisi bir reis, bir katip, bir mühürdar, bir sandukdar, bir muhasib

Dördüncü MaddeReisin vaz'iyesi evvelâ vakt-i muayyende idâre heyetini tecemmu' itdirüb riyaset itmek, ikinci virilan kararların tamamıyla icrâsına dikkat eylemek, üçüncü idâreye aid kaffe muamelâtda diğerk bir refikiyle beraber imzasını vaz' etmek. Reisin müddet-i memuriyeti bir senedir. Diğerk sene için intihâb olunabilir.

Beşinci Madde Katibin vazifesi şunlardır. Evvelâ cemiyetin kuyudâtını defter-i mahsûsda sebt itmek, ikinci, muhasebe-i umûmiyeyi icrâ itmek, üçüncüsü, merkeze vürud iden kaffe muharrerâtı ahz ile diğerk bir refikle beraber açmaktır. Bunlar için muntazam kayd tutmak vürud iden kaffe evrâkın muhafazası için mes'ûl olmaktadır.

Dördüncü, merkez idâreye aid kaffe evrâk zîrini reis ile beraber imza idecektir. Bunların vazifesi bir sene için intihab olunabilir.

Altıncı Madde Mühürdârın vazifesi evvelâ şirketin mührünü hıfz ile kaffe resmi evrâklara reis ve sâir azâdan birisinin imzasıyla berâber mührü istimâl itmektedir. İkinci, mühürdârın vazifesi imtidâd idecek diğer sene için intihâb olunabilir.

Yedinci Madde Sandukların vazifesi. Evvelâ şirketin idâre-i merkeziyyesi nâmına olarak vürûd iden kâffe akçeleri kabz itmek, üçüncü maddede beyân olunduğu vechle bankaya teslim itmek, ikinci, idâre-i merkeziyyenin karar virdiği masarifleri tesviye itmekdir. Üçüncü, akçe muâmelâtı aid kaffe evrâk zîrini reisi ile beraber imza eylemek, dördüncü, sanduk defterini günü gününe hasılât ve medfûâtı kayd itmekdir. Beşinci, yapmış olduğu masariflere dâir evrâk-ı mu'teberesini muhasebe memuruna teslim itmek. Sandukdârın vazifesi dahi bir sene imtidâd idüb diğer sene için intihâb olunabilir.

Sekizinci Madde Muhasebe memurunun vazifesi şunlardır. Evvelâ merkez idâreninkaffe varidât ve masarifâtını usûl-ü cedide üzere kayd itmek sâniyen, hasılât ve medfûâtın kaffe evrâk-ı mu'teberesini bi't-tahkik tasdik itmek, sâlisen, şubeler tarafından vürûd iden muhasebeleri tecessûsle cemiyetin tasdiki için takdim eylemek, rabi'en, kaffe şubelerin muhasebelerini usûl-ü cedîde üzere defter-i mahsûssa sebt itmekdir. Muhasebe memûrunun memûriyeti dahi bir sene imtidâd idüb diğer senesi için intihâb olunabilir.

Dokuzucu Madde Bu beş memûriyetlerden başka merkez idâre lüzum gördüğü hâlde diğer memûriyetler teşkîl ile azâlarına taksim ider. Fakat işbu nizâmnâme mezkûr beş memûriyetlerden ikisi bir azâyaya tevdi' olunamaz.

Onuncu Madde Merkez idârenin nâmına gelen mebâliğ idâre azâları nâmlarına olarak mütesaviyen emniyete şâyân bankalara teslim olunarak icâbı hâlinde

masarifât için bir mikdar sarf olunacaktır. Merkez idâre kanûnen lâzım gelen vesâiti bi'l-icrâ azâlar nâmına bankaya vaz' olunan akçenin tehlikeden vîkâyesini düşünecektir.

On birinci Madde Heyete aid resmî cerîdeyi mes'ûliyeti tahtında olarak idâre-i merkeziyye neşr idecektir. Heyet nâmına olan kaffe neşriyâtdan dolayı idâre-i merkeziyye mes'ûldür.

On ikinci Madde- İdare-i merkeziye şirkete aid Ermenistan ve Kilikya'nın kaffe şubelerine gönderilmek üzere bir defter ve istatistik tutacaktır.

On üçüncü Madde Meclis-i Umûmi idâre-i merkeziyyeye azâların taayyüşü için senevî muayyen bir mikdar meblağ tahsis idecektir.

On dördüncü Madde Merkez idârede icrâ olunan işlerin masarifâtını idâre yaparak nizâmlı bir sûrette defter tanzim idüb meclis-i umûmiyye takdim idecektir.

Onbeşinci Madde- İdâre-i merkeziye azâlarının bir veyahûd ikisi noksan oldukda diğer azâlar memûriyyetlerine devam ile intihâb olunmak üzere muhtasar terceme-i hâlleriyle beraber derhâl üç kişinin esâmisini şubelere göndereceklerdir. Şubelere takdim olunan esâmi listesinin hâricinde olarak diğer bir isme kura virilebilür. Kuranın tadâdı esâmi listesinin irsâlinden dört ay sonra icrâ olunacaktır.

On altıncı Madde İdâre-i merkeziyyenin üç azâsı birden noksan olub da idâre-i merkeziyye münfesid addolunarak yeni bir hey'et teşkîli için meclis-i umûmi ictima' idecektir.

On yedinci Madde Merkez idâre yenisinin intihâbına kadar memûriyyete devam ider.

On sekizinci Madde İdâre-i merkeziye azâları meclis-i umûmi huzûrunda işbu nizâmnâmenin tamamıyla icrâsına yekdiğeriyle muhabbetli bulunub şirketin umûm mebde'lerine sâdık bulunmak için tahlif olunacaklardır.

Kısm-ı Sâni

“Şubeler”

On dokuzuncu Madde Hınçakyan Cemiyetinin memleket şubeleri vilâyet-i memleket dahilinde şubeler dairelerine taksim olunur. Türkiya vilâyet taksimâta dâhil idilecektir.

Yirminci Madde Memleket dâhilindeki vilâyet devâirininin teşkilâtı bir tarz üzere değildir.

Yirmi birinci Madde Vilâyet devâirinin dahili teşkilâtı idâre-i merkeziye tarafından izâm olunacak vekiller veyahûd yerli ise azâlarının rey' ile intihâb olunarak icrâ olunur.

Yirmi ikinci Madde Cemiyet tarafından vekil gönderilen mahallerde zaten mevcûd olan isyân heyetleri idâre-i merkeziyenin ta'limâtı mûcibince bir lâyiha tanzim ile idâre-i merkeziye tarafından tasdik olunduktan sonra mevki'-i icrâya konulur.

Yirmi üçüncü Madde Vilâyet idâresi dahilinde vukûbulan isyân muâmelât-ı idâre-i merkeziye ve vekillerinin ekseriyet-i ârâsıyla karar virilür.

Yirmi dördüncü Madde Abluka hâlinde ve müdâfaa-i nefis lüzûmunda eğer idâreye mâlumât vermeye vakit bulamazsa kendi mes'ûliyetleri tahtında olarak yerli heyet kendi başına olarak icrâ-yı muâmele idebilir.

Yirmi beşinci Madde Dâhilde bulunan şubeler altı ayda bir def'a olarak muamelâtını, raporunu ve hesap bilançosunu nizâm vech üzere idâre-i merkeziyenin tahkik ve tasdikine tevdi' olunacaktır.

Kısm-1 Salis

“Hâricî Şubeler”

Yirmi altıncı Madde Cemiyetin şubeleri coğrafya haritaları mucibince vilâyet şubelerine taksim olunur

Yirmi yedinci Madde Her bir dairenin mevki'ine göre az ve çok şubelere taksim olunabilir.

Yirmi sekizinci Madde Şubeler vilâyet meclislerinin tanzim eyledikleri nizâmnâme mucibince teşkîl olurlar.

Yirmi dokuzuncu Madde Yeni teşkîl olunan kaffe şubeler vilâyet idâresinden tasdik olunduktan sonra raporuyla beraber idâre-i merkeziyyeye mâlûmat virildikten sonra resmiyet hâlini kesb ider.

Otuzuncu Madde Her şube kendi dâhili nizâmnâmesini bi't-tanzim vilâyet meclisi tarafından tasdik olunduktan sonra icrâ olunur.

Otuz birinci Madde Vilâyet meclisi teşkil olunmaksızın yeni şube teşkili hâlinde tanzim eylediği nizâmnâme vilâyet idâresine irâe olunduktan sonra tasdiklerine kadar muvakkat surette mevki-i icraya vaz'olacaktır.

Otuz ikinci Madde Daire şubelerinin dâhil, nizamnâmesi mucibince bir şehre vekiller irsâliyle vilâyet mebusân meclisi teşkil ideler.

Otuz üçüncü Madde Mebuslar Meclis-i Umum-u Devâiriye aid işlerle meşgul olub devâirin kaffe nizamını tanzim ider.

Otuz dördüncü Madde Vilâyet Mebus Meclisi dâhilinde bulunan dairenin kaffe işlerinin tesviyesi için bir vilâyet heyeti teşkiliye cemiyet nizamnâmesi mucibince idâre-i merkiziyye ile şubelerinin ihtilati için bir vasıta olabilecektir.

Otuz beşinci Madde Şubesi, olan bir daire-i merkeziye ile doğrudan doğruya ihtilat idebilir.

Otuz altıncı Madde Cemiyete aid isyan meselerinde şubelerin veyahûd mebus meclislerinin hiçbir kararda iştirakleri olmayub yalnız idâre-i merkiziyyeye efkârlarını beyan idebilürler.

Otuz Yedinci Madde Şubeler vilayât daireleri haricinde olarak merkez idârenin malumâtı olmaksızın resmi ihtilâtda bulunamaz.

Otuz Sekizinci Madde Harici şubeler her altı ayda bir defa olarak muamelâtının mazbata ve hesap cedvelini ve kezâ idârenin tahkik ve tasdiki için takdim idecekdir.

Otuz Dokuzuncu Madde Mebuslar Meclisinin nizamnâmesi tasdik için merkez idâreye irsal olunur.

Kısm-ı Rab‘

“Merkez İdare Vekilleri”

Kırkıncı Madde İdare-i Merkeziye her devâire talepleri mikdarı vekiller sevk ider.

Kırk birinci Madde Merkez vekilleri cemiyetin esâs mebde’ ve istikametine muvafık suretde olarak buldukları vilâyâtın isyan teşkilâtını tanzim-birle muamelâtını idâre ve idâre-i merkeziyye ile vuku bulacak ihtilâtın vasıtası olacaktır

Kırk ikinci Madde Bir vilâyetde birkaç vekil bulunduğyu halde idâre-i merkeziye bunların her birinin vezâifini tahdîd idecekdir.

Kırk üçüncü Madde Bir mesele zuhurunda teşkilât-ı mahalliyye ve idâre-i merkeziyye vekilleri miyânesinde vukua gelecek kaffe ittifaksızlıkları idâre-i merkeziyye tesvîye idecektir.

Kırk dördüncü Madde Bazı fevkâlâda sıralarda memleketin umûm işlerini idâre ve tesvîye için idâre-i merkeziye vekillerine salahiyet-nâme ita olunacaktır.

Kısm-ı Hamis

“Sandığa Aid Usûl Hakkında”

Kırk beşinci Madde Cemiyetin sanduk muamelât-ı evveliyesi idâre-i merkeziyyeye aiddir.

Kırk altıncı Madde Dâhili şubeler kendü salahiyetlerini başlıca mahalli teşkilâtı masarifâtıyla müdafaa husûslarına hasr idebilirler.

Kırk yedinci Madde İhtiyac-ı zaruriyyetlerinden fazla olarak hâsılatı olan şubeler fazla mikdarı idâre-i merkeziyyenin taht-ı emrine vaz' idecektir

Kırk sekizinci Madde Harici şubeler hasılâtlarından mahalli sarfiyâtlarını ba'da't-tenzil mütebakisini kâmilen idâre-i merkeziyyenin taht-ı emrine vaz idecektir.

Kırk dokuzuncu Madde- İdare-i merkeziyye ihtiyacât-ı zaruriyyeyi bi'z-zat tasdik ider.

Ellinci Madde- Yalnız cemiyet nâmına olarak şubelere iane olunan mebâliğ tamamıyla idâre-i merkeziyyenin taht-ı emrine vaz olunacaktır.

Kısm-ı Sadi'

“Meclis-i Umumi”

Elli birinci Madde Meclis-i Umumi cemiyetin en âlî vaz-ı kanûn ve hesablarına bakan heyettir.

Elli ikinci Madde Meclis-i umûmi merkez idârenin tensib gördüğü mahalde üç senede bir defa olarak akd-ı içtima' ider.

Elli üçüncü Madde Memleket dâhilinde ve haricinde bulunan kaffe vilâyet devâiri taraflarından mebuslar irsaliyle meclis-i umûmiye iştirâk iderler.

Elli dördüncü Madde Üç şubesi bulunan her bir vilâyet dairesinin Meclis-i Umûmiye iki mebûs göndermeğe hakkı vardır. Üçden noksan şubesi olan vilâyet yalnız bir mebus gönderebilir.

Elli beşinci Madde Ermenistan ve Anadolu kıtası mevcûd vilâyet taksimâtı icâbâtınca altı vilâyet addolunacaktır. İşbu vilâyât hudûdu dahi yerli isyan cemiyetlerinin tensibi vech üzere tadil olunabilir.

Kilikya dahi şerait-i mesdûde üzere coğrafyada iki vilâyet addolunub der-saadet dahi ayrıca bir vilâyet addolunur.

Bunlardan başka olarak Ankara ve Trabzon vilâyetleri gibi esâs-ı mezkûr üzere sâir vilâyât teşkil olunabilir

Haric-i hududa bulunan şubelerin Meclis-i Umumîye ita' idecekleri mebûsları ber-vech-i âti nisbetle olacaktır.

Kafkasya ve Kafkasya'nın diğér cihetlerinin kaffe şubeleri bir olarak bir vilâyet dairesi gibi iki mebûs bulunduracak Acemistan bir Kıbrıs bir Mısır bir Bulgaristan bir Romanya bir Amerika iki mebûs bulunduracak haric-i hudud olan memâlikde Hınçakyan şubeleri teşekkül eylediğinde Meclis-i Umûmiye birer mebûs virebilirler

Elli altıncı Madde Her meb'us bir sesle yalnız bir vilâyetin vekili olabilir lakin dâhil-i vilâyat iktiza-yı halde müstesna olarak iki seslerini bir mebusa ita idebilir.

Dâhili iki vilâyet tarafından birden mebûs intihâb olunan her bir vilâyetin ayrıca bir kurasını takdim edebilir. Haric-i hududdaki vilâyât ayrıca mebûs irsâl eyelemeğe mecburdurlar.

Elli yedinci Madde Şu üç sene zarfında cemiyetin şube vekâletinde bulunan refikler Meclis-i Umûmî akdi zamanında haklı sebeplerden dolayı mahall-i memuriyetlerinde bulunmaz iseler mebûsların hukûkunun müsâvi sûretde Meclis-i Umûmîye iştirâk idebilirler. Memuriyetleri başında bulunan vekiller mebûs intihâb olundukları hâlde memûriyetlerini terk ile meclis-i iştirâke salahiyetdâr değildirler.

Elli sekizinci Madde Merkez idâre azâları mebûs intihâb olunamazlar. Lâkin mebûslara müsâvî hukûk ile meclise iştirâk idüb yalnız kendi muhasebelerini aîd kura muamelâtına iştirâk idemezler

Elli dokuzuncu Madde Vilâyat mebûslarının ekseriyeti yani nısfından bir fazlası mevcûd bulundukda Meclis-i Umûmî nizami addolunur.

Altmışıncı Madde Merkez idâre vilâyat davetiyelerini meclisin tecemmu'ü için muayyen olarak vaktinden lâ-akall altı mâh mukaddem irsal idecektir.

İdâre-i merkeziyenin müddet-i memûriyetinin ve Meclis-i Umûminin akdinin nizâmen muayyen olan üç senesi ikmal olunduğu halde merkez idâre Meclis-i Umûmî davetiyelerini tehir idecek olur ise intihâba salahiyeti olan heyetler kendülüklerinden cemiyet merkezine mebûslar irsâliyle nizâmen Meclis-i Umûmî akd idebilirler.

Altmış birinci Madde Meclis-i Umûmî fevkâlâde olarak ictimâ' ider evvelen merkez idâre lüzûm görürse saniyen dahil ve harici hudud vilâyetlerinin ekserisi talep iderse sâlisen merkez idâre hâll olunursa.

Hınçakyan Cemiyetinin işbu esâs nizamnâmesi 1896 senesi teşrin-i evvelinin onuncu günü Meclis-i Umûmînin içtimâ'ında kabul olunub tasdik olunarak cemiyetimizin kanûn-u âlisi olduğunu i'lân etmişizdir.

İmzalar

Der-saadet ve Anadolu ve Van ve İzmid vekilleri

Kiliyanın Adana Vilâyeti fevkâlâde vekili

Bulgaristan ve Romanya vekili

Sason Davon ve Amerika ve Mısır ve Tokad Hınçakyan Şubeleri fevkâlâde mebûsû

Ayıntab ve Kilis fevkâlâde mebûsû

Kıbrıs fevkâlâde mebûsû

Kilikyanın Haleb Vilâyeti fevkâlâde vekili

Hınçakyan Cemiyeti Merkez-i Türkiye Vekil-i Sabıkı

Harput ve Amerika Hınçakyan Memuru

Kilikya ve Zeytün Memuru

تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی جایله بریشیر و اولیا مقام ساجده سونقیفا ای دیلر اولیایم...
نومرد...
مصلحتی المصلح

بک روزلی مصلحت

ماستارک اارده سونقیفا اولیایم...
اورشلی اولیایم...
تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی اولیایم...
تشیخه نایب اولیایم...

بک روزلی مصلحت...
اورشلی اولیایم...

تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی اولیایم...

تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی اولیایم...

مصلحتی المصلح...
اورشلی اولیایم...

تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی اولیایم...

تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی اولیایم...

تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی اولیایم...

تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی اولیایم...

تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی اولیایم...

تشیخه نایب اولیایم...
اورشلی اولیایم...

EK:3

Hınçakyân (Sosyalist) İhtilâl Gürûhûnûn Kânûn-i Esâsi'nin Çeviriyazısı ve Tıpkıçekimi, BOA, Y.MYV, 74/84

Hınçakyân gürûhûnûn kâni olduğu husûsat-ı ber-vech-i âti beyân olunur.

Nev'-î beşerin teşkilât-ı hâzırasının penâh-gâhı haksızlık cebbârlık ve esâret olub idâre-i bitiyyece esâreti üzerine mübteni olan ve iş bu teşkilât-ı beşeriyet arasında kuvvetli cebbârlar ve kuvvetli hükümdarlar meydana getirmiştir. Bunlar siyâset ve fenn-i idâre dümenini derdest birle nev'-i beşerin ekseriyeti 'azimesini ya'ni zahmet çekmekte olan ahâli-i dünyaya gaddâr ve zülm etmekte olub bu vechle insaniyyet-i beşeriyeye 'adem-i müsâvât ve adem-ı hakkaniyet husule getirmişlerdir.

Şu uygunsuzluk mu'âmelât-ı beşeriyenin siyâsetçe ve idârece her şu'besinde meydana gelmiştir. Lâkin beşerin bir cûz'iyetinde olan akliyeti kendi cesâmetlü servetini ve beşeri meknet ve imtiyâzâtını cefâkâr ahâlinin döktüğü ter ve çektiği zahmet ve fedâ ittiği giran-ı behâ ömrûn sayesinde tezyid ve takviye eylemiştir. Bütün dünyanın bugünkü padişahı olan o akılliyetin mebde şirket-i beşeriyenin 'umûmiyet-i cesmasi üzerine kuvvet ve hükümet-i müstakiledir.

İşin şu müşkilatlı ve haksız halini yalnız şirketçe teşkilâtı tanzim edebilir.

'Umûmun işlerinin tesviyesinde cemi'yet kânûnnâmesinin hıfz-ı -vasıtasıyla efrâd-ı cemi'yete hakiki sûrette iktidâr ihsân ederek sosyalist şirketi nev'-i beşerin gasb olunmaz hukûkûnu vikaye edup her bir şahsın kuvvet-i isti'dâd-ı iktidârını hıfz-birle ezher-cihet takdimine bâdî olub her nev' kâr ve ticâretin bütün vesâ'it ve işmârını 'umûma 'aid kılarak ait kılarak nev'-î beşerin idâre-i bitiyyece ve sosyalistlikçe mülhâkat ve anistini sûret-i hasenede bît'-tanzim cem'iyetin irâdet-i zatiyesini hakiki suretde dermiyan eder.

Hınçak gürûhu kendi kanâ'at-i kâmileleriyle sosyalist olduğundan mezkûr cemiyetçe teşkilâtının Ermeni cemâ'atine ve onun vatanınca ahz-ı âmeli olmuş ve maksad-ı ba'idi bulunmuşdur. El-hâletü-hâzihî Türkiye Ermenistan'da Ermeni cemâ'atinin hal ve vazîyeti siyâsi ve îrâde-i seniyye ve cihetinde zen.çir bend esâret tarzından 'ibârettir.

Îrâde-i bitiyeye gelince harâb ve müflis olan hükümetin maliyece eşed-i ihtiyâcâtı esnâsında iki kat üç kat olan doğrudan dolaydan mütenev' ve külliyetli vergiler altında ezilmektedir. Arâzi-i cemâ'at dâimâ hükümet eliyle cebren gasb ve teshir olmakda ve onun işmârı külfeti zülûmkâr hükümete ve imtiyâzlu zevâta taâm-ı dâimi olmaktadır. Bu gibi hilekâr ifa'al içinde mecûs ve me'sûr olan cemiyet-i mahzâ hükümetin ve mütefekkirist takımların inti'âşı için zahmet çekip çalışmaktadır. Politiki hâle gelince ona halen hukûkundan sakit ve esirce sukût ve itâ'ate mahkûm olup mahkemede şâhid makamında haksız add olunup kendi hâl-i sefâlet-i iştimâli üzerine ah ve figân ittiğinde kabahatli sayılıb mezhep cihetinde kovalanmakta ömrü ve mali taht-ı teminâtda olmayup hedef olarak min-küll'il-vücûh ma'nen ve maddeten fakir ve harap hale gelmiştir. Bizim kâni' olduğumuz cihet şudur ki maksad-ı ba'id olan sosyalist şirketi tarafına vâsıl olmağı teshil eden tarika erşâd ve cemâ'ati sefâletten hülâsa itmek için Türkiye Ermenistanında maksad-ı karin bulunan 'avâm-ı nâsa mahsûs hürriyeti kâmile-i politikaca ve istiklâliyet-i milliye elde etmek lâbuddur sûretde lazımdır.

Bir def'a istihsâl olunan hürriyet-i milliyeyi muhâfaza ve maksad-ı ba'ide irşâd iden cemi'yetin ilerüde ideceği terekkiyâtı te'min itmek için ba'd'el-husûsât mevki-i icrâya konulacak hürriyet-i siyaset şerâ'itini burada ta'dad etmeyi vazifeden 'add ederiz.

1. Madde: Serbest sûretde ve cemâ'atin 'umûmi ve doğrudan doğruya verdiği kur'a ile intihâb olunan ve hükümeti milliyece bütün mesâil-i

tesviyesinde hukûk-u kâmileye mazhar olup vâz'-ı kânûn olan meb'usât-ı meclis dâ'im olmalıdır. Borcu iki vechle icra olunur.

Birinci: Ahâlinin her sınıfından cemi'yetin mebûslarını intihâb olunabilir.

İkinci: Kavânin-i meclisin makâmı Ermenistan'ın meşhur şehirlerinin biri olacaktır.

1. Madde: Vilayetçe muhtâriyet-i vâsı'a

2. Madde: Bilcümle ahalice muhtâriyet-i vâsı'a ki şu dahi bu vechle olur.

İki ve üç cihete mahsûs 'avâm-ı nâsa dâir her memûrun cemâ'at tarafından olunan intihâb ile tasdik olunur.

3. Madde: cemâ'atçe mevki'-i iktidâr ve meşgûliyetine bakılarak her şahıs intihâb hukûkuna mâlikdir.

4. Madde: Matbû'at-ı makâlât-ı vicdan-ı içtimâ' şirket ve intihâbiyece ifâ-yı vazife için hürriyet-i kamile

5. Madde: Her efrâdın ve kendi meskenin taharriyâtın 'âri olması

6. Bi'l-cümle ahâlinin 'asker hürriyet-i siyâsiye derdest olunduktan sonra fiile gelecek 'aîyîni'l-i ahâli fenn-i idârece ıslâh ahvâline mahsûs olan hürriyet için ber-vech-i âti beyn-ı efkar ederiz.

Cemâ'atinin idâre-i bitiyye ve her dürlü ahvâlini bit-teftiş kendülerin temâyülât-ı metâlib ve arzularına tevfikân tanzim ve terakki ettirmek mâ'hezâ ahvâl-ı cemâ'atin o şu'belerinde kabil-ı icra olunan esas kâideyi ber-vechi âti beyân etmeyi elzem-add ederiz.

Büyük irâdların derece-i mu'âyenesinden be'die ile terakki etdirici bir ka'ideye itbâ' etmek ve başlıca cefâkâr cemâ'at üzerine bargirân olan ve dolayından tarh olunan vergilerin kalkması.

Kânûn cihetinde ise her bir ferдин ta'lim ve terbiyesini mecburi etmek kâ'idesi mer'i-yyü'l icra tutulmalıdır.

İhtilâl balâda zikr olunan mekâsıda vâsıl olunmaklığa bir zari'a hasene olduğundan Türkiye Ermenistanın'da el-hâllet-ü hazihi görülmekte olan 'avâm-ı nâsın halini cemâ'ati isyâna da'vet ederek icbâren tebdil ve tağyir etmeli.

İhtilâl ve 'isyân merkezi Türkiye Ermenistanı olup işbu icrââtı ber-vech-i âti icmâl olunur.

1. Madde İntişâr-ı Efkâr

Bu cihetden maksad-ı hürriyet-i milliye ve hürriyet-i siyâsiye labudd surette elzem olan Tanzimât-ı beşeriyye ve ıslâhâtlar meydana getirmek için beyne'l ahâli ihtilâl arzusunu tahrik ve teşvik etmekten ve ihtilâlin esbâb-ı mûcibesini cemâ'atin ahvâl-ı hazırâsı üzerine izâhât vermekden ve ihtilâl ve isyân çıkarmak tarikleri üzerine ümid-i bahş ve mütekebbir söz söylemekden ve kânûn-ı esâsice her şey hürriyet-i siyâsiyesinin balâda mastûr cihetleri ve mübâdisi üzerine ümid bahş ve son muaffakiyette karar kılan ihtilâlden sonra beyne'l cemâ'at-ı fiile gelecek ahvâlden izâhât bahsine girmekden ve o cihetleri ve mebd'eleri intişâr ittirmekten 'ibârettir.

2. Madde Muhâfaza-ı hukûk veyahût ifâ-yı vâzife

Bu cihetden maksad-ı cemâ'at-i metrûk ruhunu şoka götürmekte ve kendi hısmının icrâ ettiği her bir tefyikâtdan bi'l-istifâde kendi hükümetine ve düşmanına karşı tahrik etmekten ve başka hısmaların dikkatini câlib olan cebbârlık tefyikât ve gaddâr-ü-zûlm esnâsında mukâvemet itmekden ve umûr-u cemâ'atin tesviyesi 'aleyhine tahrik etmekten ve sırada da hükümetten ıslâhât taleb edüb vergi vermekten imtinâ' ederek hükümete karşı her nev'i nümâyişâtı icrâ etmekten 'ibârettir.

3. Madde Örfiyye me'mûriyyeti

Bu cihette maksad-ı cemâ'ati gaddâr-ü zülme giriftâr olduğu esnada ani bil-muhafaza teşci' etmek ana kalbinde ihtilâle milliyet-i hasıl etmekten ve ? hükümete karşı iştikâ eden ahali tarafından tanınılarak işin muvaffakiyeti üzerine cemâ'atin emniyet ve i'timâdını hıfz eylemekden ve hükümetin kuvvetin bil-tahrib anın meknet ve kuvvetini sayt-ü şanını helâl vermekden ve anı tahvif etmekden 'ibâret olub şu şeylerin icrâsı ise gayet muzırr Türk ve Ermeni hükümet adamlarını telef ederek hafiyे hâinleri katl etmekte husûle gelir.

4. Madde Teşkilât

Bütün şirketler bi'l-'ictimâ' yekdiğeriyle meşrûr bir irtibât mültecisi bulunan merkezi heyetiyle idâre ve icrâ meclislerini kendileri beyninde intihâb ittikleri zevâtdan müteşekkil bir çok ihtilâl şirketlerinden 'ibaret bir teşkilât-ı 'umûmiye budur başka bir şey olmayacak

5. Madde Mahzen berâ-yı ihafâ-ı örfiye ve harbiyyece teşkilât

6. Madde Köylüler beyninde ihtilâle mahsûs vâsi' bir şirket te'sisi

7. Madde 'Amele beyninde ihtilâlce şirket te'sisi

8. Madde Gerek köylülerin ve gerek 'amele gürûhûndan harb ve 'isyân şirketleri tesis etmelidir. Şu üç şirketlerin hıdmet ehemmiyeti büyük olub onların vücûdu ihtilâl meselesi için derece-i nihâyede elzemdir. Bir taraftan ihtilâl muhârebesi esnasında ihtilâl gürûhûna mu'âvenet ederek gerek münferiden gerek beyne'l-ahâli ihtilâl gürûhûnun en mühim kuvvetini ihtilâl gürûhûnun mevcûd bulunan 'isyân taburu makamında beyân ederek ve diğer taraftan beyne'l-cemâ'at ihtilâl efkârını pek müste'id sûrette terakki ve intişâr ettirenler olarak ale'l-husûs son muvaffakiyette karar kılan 'isyândan sonra

kendileri istihsâl ittiği hürriyet-i hıfz itmeğe müste'id bir vücûd olduktan sonra dümen-i siyâsiyeyi der-dest edüb 'avâm-ı nâsa müfid-i mebdeler üzerine yeni uhûvvet-i perverâne bir teşkilât icrâ etmek cemâ'atlerin menfa'âtini muhâfaza için kolaydır.

9. Madde: ihtilâl meydana getürmek ve hürriyet-i milliye i'lân itmeklik tarzları ve programı intişâr olunamaz. Ermeni cemâ'atine hamal olan Ermenistan'da diğer ahâliler ya'ni Süryaniler, Yezidiler ve Kürtlerin teveccühünü celb ile onların mu'âvetini Ermeni ihtilâl işine ya'ni 'aynı vakitte meydana çıkacak olan o gaddârlık eliyle tazyik olunan cemâ'atin hürriyet işine da'vet etmek elzemdir. Türkiye'ye karşı bu vayahût şu ecnebi hükümetinin 'ilân-ı harb etmesini ihtilâl gürûhûna kendi maksad-ı karinini fi'ile getirmek için fırsat 'add etmeli ve bu esnada gerek Türk hükümetiyle veyahut Ermeni cemâ'atini zabt ve teshir etmek maksadında olan başka bir ecnebi hükümetle müzârebe etmeli.

Bu işe muvaffak olmak için muhârebenin evvelinden sonuna kadar ihtilâl gürûhûnun kuvve-i ciddiyesi kendi düşmanlarının beyninde bir mevki'-i mümtâz tutmak mezkûr hısımlara karşı kendiler ikinci bir hasım olarak cemâ'at-i ermeniyyenin üzerinde Türkiye'nin hükümet-i 'amiyesini def' ve ref' iderler. Şu maksat ile mezkûr harb işinin harb esnasında ihtilâl kuvvetlerini öyle bir arâzi üzerine vaz' edecek bir planı olmasıyladır ki sûret-i vâhimedde hürriyete mütemâyil olarak mezkûr kuvvetler kendilerinin bir büyük düşmanın elinde üçüncü hasıma karşı sevk olunan bir âlet olmasıdır. Bütün Ermeni ihtilâl kuvvetleri mahzen Türkiye Ermenilerinin muhâfazasına hasr olunması Hınçâk gürûhû kat'iyyen elzem 'add itmekdedir. Bu elzemiyetin esası ber-vech-i 'âti beyân olunur.

1. Madde- Türkiye Ermenilerinin bütün Ermeni milletinin iki..... olduğundan millet-i mezkûrun ekseriyet-i 'azimesini teşkil etmekte olarak onların mütemekkin bulunduğu yer vatanımızın en vâsi' kısmıdır.

2. Madde- Millet-i Ermeniyenin mezkûr kısım-ı a'zamının da'vâsı (Berlin 'ahidnamesinin 61. maddesi ahkâmınca) hukûk-ı beyne'l-milelden ma'dûd olub Avrupa düvel-i mu'azzaması tarafından tanınmıştır.

3. Madde- Türkiye'nin siyasetçe, idârece ve maliyece gayet nizâmsız ve müflis hali bir taraftan Avrupa devletlerinin ekseriya darbeleri altında bulunup ve şundan müntec olan Türk hükümetinin yakında zevâl-i hakikisi kendi Balkan nim-i ceziresinde olduğu gibi Ermenistan'da dahi yakın bulunub Türkiye eyâletinin bir kâ'ide-i mu'ayyene tarikinde pare parça olması ve düvel-i ecnebiye geçmesi Türkiye Ermeni cemâ'atini ifrât-ı fakr-ü hale ve harâb giriftâr gazab-ı muzırrat-ı kesiresine düçâr etdiğinden Türkiye'den zuhûra gelecek başka bir hükümete kârib sefil bir lokma olacaktır. Bu vechle Ermeniliğin kısım-ı a'zamı bir başka cabbar yahud müstakil hükümetin eline geçeceğinden anın hürriyeti ve terakkiyatı yeni sefâretler arasında eğer ki sırf bir rü'ya hükmüne geçse bile müddet-i medide te'hir olunur. Ermenilerin şu hal-i esef-i iştîmâlini şimdiden bi'l-ihbâr ihtirâz etdirmeli.

Türkiye Ermenilerinin hali bugünkü gün Ermeniliğin pek vahim bir hasta tarafı olduğundan hemen bugün şu hastalığı tedâvi idüb evvelâ Türkiye Ermenilerinin hürriyet-i milliye ve siyâsiyeyi der-dest ettikten sonra Rusya ve 'Acemistan hükümetlerinde mütevâttun bulunan Ermeniler ecnebi boyunduruklarından 'umûmen halâs mes'elesinin bi't- tesviye şu üçünden mürekkeb sosyalist cumhuriyeti teşkil etmek bütün Ermenilerin cümleten vezâ'ifindedir.

Böylelikle nev'-i beşerin vasıl olmak istediği maksad-ı ba'id ve ahz-ı âmâl bulunan sosyalist teşkilâtına yol açılıyor.

Burada irâ'e olunan programı kat'i surette mükemmel 'add etmeyüb lede'l-hâce ba'zı tebeddülâta ve 'ilâveler olabilir olduğunu beyân ile işbu programın ahkâm-ı esâsiyesine tevfiken âyin dahi icrâ etmeğe hâzır olduğumuzu 'arz ederiz.

(matbû') Londra Ermeni 1888

Serliût matba'ası

Pek Lüzumlu Mûlâhaza

Nâşirlerin irâdesine vâbeste olmayarak işbu risâlede hürriyet-i milliye'nin labudd-ı lüzûmu olduğu cihete 'â'id muktezi bir husûsu haricde bırakılmış olduğundan şu nevâkısı işbu programın maksad-ı karini bahsından sonra ikmâl edeceğiz.

Türkiye Ermeni cemâ'atinin hürriyet-i milliye elde etmesi âtideki ferâhatiyle lâbuddur.

Başka ahalilerce vâki' olduğu gibi Ermeni cemâ'atinin dahi beşeri terakkiyâtı için pek lüzumlu olan sosyalist hürriyeti başka bir istibdâd veya müstakil Ermeni beyliği yahûd padişâhlığı mübâdisi ve tarikleriyle rabt etmek mümkünsüz olup binâen'aleyh siyâsi hürriyet-i kâmile ileri götürmeğe yalnız 'avâm-ı nâs ve cemâ'ate mahsus bir idâre-i taht-ı te'menniyâta alır olduğuna bizce kanâ't-ı kamile hasıl olmuştur, intiha

İşbu hezeyânının kânûn-ı esâsi namıyla matbu' olarak Londra'dan bir takım Ermeniler tarafından Merzifon'a gönderilib orada Ermeniyül-'ibâre istinsah idilen yazma nüshası Gemerekliler vâsıtasıyla Kayseriye şirket-i fesâdiyene gönderilmiş ve berây-ı tercüme.....Sâye-i kadr-i tevâye-i hazret-i padişahide Kayseriye civarında vaki' altıyüz

hâneli Efkere nâmındaki Ermeni köyünün kuşhânelerinde der-dest idilüb fotoğrafla adlandırılan resmi melfûf bulunmuş olan (Andon Raşdoni) nâm hâ'ine verilip evrâk miyânında zuhûr ederek ma'rifet-i üç kirânemle harfiyyen tercüme etdirilmiş vâsıl-ı Ermeniyyül 'ibâre olan nüshâsı diğêr tercümesiyle berâber vilâyete gönderilmiş olduğu ma'lûm 'ali buyrulmak üzere şerh ve temhir kılındı.

Fî 25 Kânun-ı Sâni Sene 308

Kayseriye Mutasarrıfı

۳۶ اعترافنامه اولوسو قاجار محمد رضا

۳۷ اعترافنامه صدر شاهنشاهی ایران در عهد ناصر

۳۸ برقرار ماندن کابینه قاجاریه قریباً در ایران و غیره

۳۹ برقراری دولت ایران در عهد ناصر سلطان عثمانی و در عهد امپراتور روسیه قاجار محمد رضا

تاریخچه شکیبوت

حضرت محمد عدم سلوالت ... در ایران ... قاجار محمد رضا ... در عهد ناصر سلطان عثمانی و در عهد امپراتور روسیه قاجار محمد رضا ...

- ۱. اعترافنامه اولوسو قاجار محمد رضا
- ۲. اعترافنامه صدر شاهنشاهی ایران در عهد ناصر
- ۳. برقرار ماندن کابینه قاجاریه قریباً در ایران و غیره
- ۴. برقراری دولت ایران در عهد ناصر سلطان عثمانی و در عهد امپراتور روسیه قاجار محمد رضا
- ۵. اعترافنامه اولوسو قاجار محمد رضا
- ۶. اعترافنامه صدر شاهنشاهی ایران در عهد ناصر
- ۷. برقرار ماندن کابینه قاجاریه قریباً در ایران و غیره
- ۸. برقراری دولت ایران در عهد ناصر سلطان عثمانی و در عهد امپراتور روسیه قاجار محمد رضا
- ۹. اعترافنامه اولوسو قاجار محمد رضا
- ۱۰. اعترافنامه صدر شاهنشاهی ایران در عهد ناصر
- ۱۱. برقرار ماندن کابینه قاجاریه قریباً در ایران و غیره
- ۱۲. برقراری دولت ایران در عهد ناصر سلطان عثمانی و در عهد امپراتور روسیه قاجار محمد رضا
- ۱۳. اعترافنامه اولوسو قاجار محمد رضا
- ۱۴. اعترافنامه صدر شاهنشاهی ایران در عهد ناصر

ادبه نئی قزلباشی و خلافتی

دیندک استغنا کجاده برکوهک قزلباشی - قونم ، قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده براد اولر بافته کجه اولور - ارزنون میا یوقه و صولر کجه ، و کجه کجه میا یوقه
طوقار

برکجه
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم

برکجه
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم

برکجه
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم

برکجه
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم
ایرک افشارنه آتازده برکوهک قزلباشی و خلافتی بر وده اولور ایله لیسنه اولور کجه قونم

۱. ...
 ۲. ...
 ۳. ...
 ۴. ...
 ۵. ...
 ۶. ...
 ۷. ...
 ۸. ...
 ۹. ...
 ۱۰. ...
 ۱۱. ...

1. ^{اوراق} قیام قرار و بریدگی زمانه هر ملک که بر روی زمین ارضیه و بنای نقدی قرار برید میهن وقت الحاق
در هیئت شریعتی از طرفه اولیه -
2. اگر بریدگی قرار و ختمه اجل ارضیه که از اولیه و هیئت بریدگی قرار و ختمه هیئت شریعتی
بریدگی قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی و هیئت بریدگی قرار و ختمه هیئت شریعتی
کلی بود و از هیئت ختمه قرار و ختمه بریدگی قرار و ختمه هیئت شریعتی -

قانوننامه

- 1. ماده : سلف مقصدی طوق شده بود و بر این وسیله اظهار کرد اصلاح از هیئت -
- 2. ماده : انفاق قرار و ختمه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 3. ماده : هیئت شریعتی از هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 4. ماده : ختمه طوق شده که از هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 5. ماده : انفاق قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 6. ماده : ختمه قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 7. ماده : انفاق قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 8. ماده : انفاق قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -

ختمه قرار و ختمه

- 1. ^{شیردیده} ختمه قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 2. ^{ختمه قرار و ختمه اولیه} ختمه قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 3. ^{ختمه قرار و ختمه اولیه} ختمه قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 4. ^{ختمه قرار و ختمه اولیه} ختمه قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 5. ^{ختمه قرار و ختمه اولیه} ختمه قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 6. ^{ختمه قرار و ختمه اولیه} ختمه قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 7. ^{ختمه قرار و ختمه اولیه} ختمه قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -
- 8. ^{ختمه قرار و ختمه اولیه} ختمه قرار و ختمه اولیه و هیئت شریعتی از هیئت شریعتی قرار و ختمه هیئت شریعتی -

EK:4

Hınçakyan İhtilâl Tarafdârânının Şube Programı'nın Çeviri Yazısı ve Tıpkıbasımı,

BOA. Y. PRK. UM, 29/36

Hınçakyan İhtilâl Tarafdârânının Şube Programı

Efkâr

1

Tarafdârânın aslı programına bakınız

İtikâdımıza göre ahâlinin hürriyeti efkârca, ahlâkça, evsâfça teşkilât-ı kuvviyye mütevakıfıdır. Çünkü her tehlikenin önünü alabilecek ancak kuvve-i fikriyedir.

Bizim işimiz gücümüz her hatvesi iyiliğe sevk iden mesele-i mukaddesedir. Zira haksızlık adâleti mahvetmektedir. Ahâlinin hürriyeti gecenin karanlığa karşı güneşin hayasına benzer hakkâniyet, terakki-i medeniyet bizimdir. Bugün değil yarın mutlaka olacaktır. Çünkü biz efkâr ile ahlâk ve vesâf ile techiz olunmuştur. Bu üç kuvvet birleşirde cumhuriyet efkâr arzusuyla takviyet bulur ise hiçbir muhabere karşı duramaz husûsiyle Türk hükümetinin zafiyeti karşı duramaz. Türk hükümeti kimdir? Hiçbir şey!... Ahali kimdir her şey!..

Buna i'timad eden ahâlimiz ile teşkilâtta tekvücut ve hemeffkâr olarak Türk Hükümeti'nin ahâliye zerre kadar zarar getirecek hatvelerine karşı koyacağız.

Bizim kuvvetimiz 'ilm ve ma'rifet, hakkâniyettir. Efkârımızda ahâliye esâretten zulmetten halâs itmektir. İstikbal bizimdir. Bunun için izâhâta lüzum var mıdır? Evet istikbal bizimdir. Fakat bugünkü arzumuz mümkün olduğu kadar sür'atli bir adım ile istikbâle yaklaşmaktır. Binâen aleyh teşkilât lazımdır. Arzu olunan teşkilât hangisidir? Teşkilâtın hangisinin arzu olunduğu ittifâkın mübeddeli gösteriyor. "Bir 'umûm için; 'umûm bir için!"

İkinci Teşkilâtı

Evvelen: Mezhep cinsi, a'lâ, ednâ, zengin, fakir, tefrik olunmaksızın herkez ittifâka a'za olabilir. Fakat icâbı halinde evlâdını, karısını, pederini, validesini, kardaşını, evini, servetini tarafdâranın yoluna fedaya hazır bulunmalı.

Sâniyen: Yalana, merâli, hilebaz, sarhoş, zanpara, hırsız, hülâsa ahlâk sahibi olmayan, ittifâka dahil olamaz.

Sâlisen: İttifâka dahil olacak a'zanın sını on yedi yaşından aşağı olmamalı

Râbi'an: Kabul olacak a'za tedkikât-ı şedide üç aydan sonra ekseriyet-i ara ile kabul olacaktır. Ve herkesce ma'lûm olan zevât bilâ-müddet kabul olabilir.

Hâmisen: Kabul olacak a'za fırka huzûrunda.

1. Mesele-i mukaddesenin istediği gibi hareket edeceğine
2. Ağzından asla söz kaçırmayacağına
3. İttifâka zerre kadar ziyan getirecek bir şeyde bulunmayacağına
4. Programının her noktasını harf be harf kabul ederek icrâ edeceğine yemin etmeli. Bu şurûtu kabul ettikten sonra yeni a'za hatr-ı destiyle sahte isim ve şöhretini ve vireceği haftalığı deftere kayd etmelidir.

Üçüncü Teşkilât

Haksızlık 'adem-i müsâvât zorbalık istibdâda karşı muhârebeye kalkışacağından bazı serbestlik müsâvâtdan mühim kalarak fena bir halde yaşadığımızdan icrâ olunan teşkilât orduların husulüne maksadların kabulüne yeni güneşin tulûât kadar gizli kalacaktır. Binâen aleyh esrarı saklamalı. El ele virüp hukuk-ı refâkâte devam etmeli. Ya'ni bu efkâra hıdmed iden 'askerlerin esas fikri "müsâvât"dır. Bizim kumandanımız, efkârımız olduğundan bi'lâ tereddüt itâ'ata mecburuz. Bir taraftan bu müsâvât icrâ olunmakla beraber diğer taraftan şu niyetin çabuk husule gelmesi için intihâb olunan

me'mûrlara itâ'at etmeli zira bu zorbanın esa harekâtı hakkâniyeti, saltanâtı ahalinin müsâvâtını hülâsa-ı ahâliye nâfi olan 'umûmi kökünden söküp mahv itmektir. Bunun için hükümete ve bize muhâlif bulunanlara değil ittifâkın eksetiyetinden bile gizli kalmamız 'umûr-ı lazımeden olmakla teşkilât ona yarılmıştır.

1. İttifâkımızın 10 a'zâsı yek diğerini tanıyabilir.
2. Yek diğerini tanıyan 'a'zâ içlerinden bir onbaşı ve bir vekil ta'yin edebilir.
3. 10 nefer onbaşı, bir yüzbaşı ve bir vekil intihâb edebilir.
4. 10 nefer yüzbaşı bir binbaşı ve bir vekil ta'yin edebilir.
5. Her onbaşı fırkası mahfi kalacağı gibi onbaşılar, yüzbaşılar yek diğerini tanımayacak. Yalnızca yüzbaşı ve binbaşılardan 'alâmetlerinden tanıyabilecek.
6. İttifâkın bütün intihâbı ve kararı rey' hakkı ve ekseriyet ile ta'yin olunacaktır.
7. İntihâbda iki veya daha ziyâde şahıs aynı rey'i ka'zândıkları sürette tekrar idilecek yine müsâvi rey' ka'zândıkları halde kur'a atılacaktır.
8. İttifâkın 'umûm a'za ve me'mûriyetin nihâyeti nihâyet iki sene devam edebilecektir.
9. Her me'mûr tekrar intihâb olâbilir. Fakat 3'den ziyâde intihâb olunamaz. Dördüncü defada ekseriyetin ikinci üçüncü rey'i ile ta'yin olunabilir.
10. İttifâkın memûrinî dâimâ mecâzen çalışacaklardır.
11. İttifâkın memûrinî bi't-tefrik ta'yin olunabilir.
12. İttifâkın 'umûmi intihâbı her iki senenin kanûn-ı evvelinde derece derece icrâ olunacak Evvelâ onbaşılar sonra yüzbaşılar vesâire

13. İntihâb-ı umûmiyede müsâvât suretiyle evvelce onbaşı firkaları, hey'et a'zası üzerine taksim olunarak on kişi kendiiçinden bir onbaşı kezâ bir yüzbaşta'yin idecek.

Onbaşı Firkalarının Vezâ'ifi

Komitenin esasını teşkil eden bu küçük firka ne kadar kuvvetli ne kadar vezâif perver olur ise hey'et o kadr kesp-i kuvvet iderek efkârımıza âmâlimize bir an evvel yaklaşmış oluruz. Arzumuz çabuk husule gelir. Ve yeni şafak çabuk doğar.

Birincisi: Her onbaşı fırkası kendi içinden bir re'is ve bir vekil ta'yin edecek.

İkincisi: Ekseriyetle intihâb olan bu re'is hep onbaşı fırkası itâ'at etmeli.

Üçüncüsü: Onbaşı firkaları ayda bir kere re'isin riyâseti tahtında olarak ictimâ' idecek. Bu ictimâ'da re'is meclisten almış olduğu tenbihât ve tebligâtı neferane ve ictimâ'ın muktderâtını –Tahriren ve şifahen- hey'ete bildirecektir.

Dördüncüsü: Bu re'is tarafından bir haksızlık vukû'a gelirse firka vukû'âtı ba'de't-tedkik harekâtını düzeltmek için ihtâfâtda bulunabilir. Re'is dinlenirse tahriren hey'ete bildirir.

Beşincisi Onbaşı fırkası ekseriyet-i âra ile kendi re'islerini 'azl etmeye ve yenisini intihâb iderek eskisini de nereye âid ise oraya göndermeye hakkı vardır.

Altıncısı Onbaşı fırkası kendi arkadaşlarından birisinin uygunsuzluğunu görürse ekseriyet-i âra ile tard idebilir.

Yedincisi Onbaşı firkaları derece derece vukû'âtı mufassalan maznûnün isim ve şöhret ve pederinin ismi ile ma'lûmât ve verecek ve hey'ette maznûnün isim ve şöhretini 'umûm-ı a'zaya bildirecek ve a'zaların asıl ismi böyle bir halde doğru olarak söylenecektir.

Sekizincisi bir def'a hey'etten tard olunan tekrar kabul olunamaz. Yalnız hey'et ve firkanın huizurunda kefil virmeli hülâsa tard olunan iki sene dâhil ittifâk olamaz.

Dokuzuncusu Kabahâti olmayup kendi kendine dışarıya çıkan a'za lâ-ekall altı ay hariçte kaldıktan sonra firkanın kefâletiyle tekrar dâhil olabilir.

Onuncusu kendi rey'i ile çıkacak 'a'zâ çıkmasının sebebinin tahriren ittifâka bildirecek kendi asıl ismiyle pederinin ismini beyân idecek, istidânın me'âlini ve imzasını re'is-i sahte imzasıyla tasdik eyleyecektir. Ondan sonra hey'et asıl isim ve şöhretini a'zaya bildirecektir.

Onbirinci tard olunan veya hârice çıkan a'za vermiş olduğu haftalık ve cezâ-ı nakdiyi istemeye hakkı olduğu gibi ittifâktan silah almış ise hemen re'ise iade edecek aksi halinde ölüme müstehak olunacaktır.

Onikinci onbaşı fırkası bu hey'etten dışarı çıkanlar ne için çıktıklarını iyice tahkik etmeli. Eğer dışarı çıkan me'mûriniden ise hemen hey'ete ma'lûmat vermeli.

14. Yeni intihâb olunan onbaşılar yüzbaşı, binbaşı ittifâkın mikdarına göre kendi içlerinden üçer onbaşı, yüzbaşı, binbaşı, intihâb ederek hey'et a'zasını teşkil edebilir. Bu intihâbât hafiyen icrâ olunarak kutu içine atılır. Kutu açılıb herkes me'mûriyetine da'vet olunur.

İzâhât: Asıl matlûb olan teşkilât mümkün mertebe onbaşı fırkalarının yakın komşulardan ta'yini münâsibtir.

VEZÂİF-İ 'UMÛMÎYE

'UMÛM BİR İÇÜN BİR 'UMÛM İÇÜN

Evvelâ: Herkesin en yakın hayali hem efkâr arkadaşıdır. Arkadaşının yanında peder ve valide, kardeş, zevce, hemşire, husûsiyle böyle bir işte kim olabilir. A'za

yekdiğeriyle ülfet ve muhâbbet itmeli böyle bir mukaddes işte hıdmet edenlere layık olan gösterecekleri etvârı hâkimâne herkese bir nümûna-i imtisâl olmalı.

Sâniyen: Her a'za kendi arkadaşını bilâ-garez tahkik ve tecessüs idebilir. Yolundan sapan ve nasihât dinlemeyen için onbaşı firkalarının muâvenetine mürâca'at edebilir.

Sâlisen: Kendi arkadaşı 'aleyhine iftirâ zamm ve gammazlık itmek kat'iyyen memnûdur. Aksini icrâ eden bulunursa hey'etin hükmüne göre cezâyâ çarpılır.

Râbi'an: Her a'za ekseriyet-i ârâ ile tâyin olunan re'ise itâ'tae mecburdur. Aksi halinde mücrim-î meclisi ve onbaşı firkasının hükmü ile cezâyâ düçâr olacaktır.

Hâmisen: Her a'za kendisine tevdi' olunan vezâifi ifâyâ yani ittifâkın menfaatine çalışmaya mecburdur. İcrâ etmeyen her halde mes'ûl olacaktır.

Sâdisen: her a'zâ kendi hesâbına olarak silahlanmalı Hiç olmaz ise bir de rovelveri bir de süngüsü bulunmalı.

Sâbian: Dünyanın yabani? Cinsi halâsi bırakıncaya kadar her a'zâ silahı daima üzerinde taşımalı. Taşımayan olursa lâ-ekall beş kuruş cezâ-yı nakdi verecektir.

Sâminen: Her ictimâda a'zânın kaffesi müsellağ olarak bulunmalı silahsız gelen olursa beş kuruş cezâ-yı nakdi verecektir.

Tâsian: Hükümet icrâ-yı taharriyât ettiği zaman a'zâ Evvelâ hayatını sonra komitenin silahını teslim edecektir ve kendi silahını veren için hey'etinin hükmüne göre cezâ-ı nakdi ahz idilecektir.

Âşiren: Me'mûrinin ittifâkı zamanında a'zânın dirayeti nazâr-ı tetkike alınacaktır. A'zânın kaffesi ittifâkın umûrunu terakki ittirmeğe ve efkârını etrafa işa'a iderek ittifâka a'zâ ihzârına gayret itmeğe mecburdur. Fakat gayet i'tinâ etmeli (bir olun pir olu)

Her a'zâ ittifâkın hâricinde olan ve tard edilenler hakkında tedkikât icrâ itmeli ve bu gibilerle ihtilâtı kısaltarak icâbı halinde kat'iyyen nihâyet vermeli.

Onüçüncüsü: Eğer yeni intihâb olynan a'zâdan fırkanın miktarı artarsa yahud tard olunan veya dışarı çıkan a'zânın birine ta'yini lazım gelirse a'zânın rey'i ile re'isler bir fırkadan diğer fırkaya olarak musâvâtı ittimâm iderler.

Ondördüncüsü: Eğer bu tebeddülât mümkünsüz ise ve yeni kabul olunanların miktarı da on beşe baliğ olmuş ise iki fırkaya ayrulub yeni bir re'is yani on başı tâyin ideceklerdir.

Onbaşı ve Binbaşı Me'mûrinine Âid Vezâifi Umûmiye

İttifâk a'zâsının esas harekâti ve böyle efkâr-ı aliyyeye hidmet iden asâkirin vezâifi mükemmel ihtilâttir. Bizim kumandanımız efkârımız olduğundan yalnız ona bilâ-tereddüt itâate mecburuz. Üçüncü fasıldaki teşkilâta yakınız.

Evvelâ- Re'is kendine âid olan fırka ile iyi geçinmelidir.

Sâniyen- Hey'et huzûrunda kendisi mes'ul olduğundan re'is fırkasının harekâtını her vechle tahkik ve tecessüs etmeli.

Sâlisen- Re'is kendi fırkasının hem sandık emini hem hafiyesidir.

Râbian- A'zânın işlemiş olduğu kabâhatin derecesini ismiyle şöhretiyle meclise bildirecektir.

Hâmisen- Onbaşı fırkalarından tahriren hey'ete ve mahkemeye olunan mürâcaatları âid olduğu mahale virecektir. Bunun adem-i icrâsı halinde mes'ûl olacak ve cezâ görecektir.

Sâdisen- Me'mûriyetinden azl olunan re'is yeni arkadaşına itâate mecburdur. Aksi halinde müca'zât-ı şedideye dûçâr olacaktır.

Sâbian- Azl olunan re'is azline razı olmazsa ittifâktan ayrılmalıdır;

1. Hey'etin emriyle tard olunacak
2. Bir daha kabul olunmayacaktır.
3. İttifâktan hâric kalarak a'zânın daima nazâr-ı teftişinden devr olmayacak vee istihzâları hedef olacaktır.

Sâminen: Bir karışıklı zamanında re'isin şehirden çıkması işten kaçmış nazârıyla bakılıp idâmına hükm olunacaktır.

Tâsian- Re'isin bulunmadığı vakit vekil icrâ-yı vâzife edecektir. Fakat re'isin müddet-i gaybûbeti üç ay devam iderse onun yerine birinin ta'yini elzemdir. Ve yeni bir intihâb zamanına kadar da eskisi me'mûriyetinden mahrum kalacaktır.

İdâre Hey'eti

İttifâk-ı asâkirin her husûsu ittifâkın bütün umûrunu ve büyük büyük mes'ûliyetleri der-uhte iden bu idâre hey'etine teslim olunmuştur. Binâen aleyh bu hey'etin intihâbından içtinâblı ve i'tinâlı davranmalı bu hey'et âkil ve müdebbir olmalı çünkü esâret-i ciddiyeinin önünde gizli kalmağa mecburdur.

- 1.İttifâk miktarına göre idâre hey'eti onbaşı, mülâzım yüzbaşılardan mürekkep olmalı
2. İdâre hey'eti ittifâk umûrûnu deruhte edecek bir re'isdir.
3. Merkez hey'eti huzûrunda mes'ûl idâre hey'etidir.
4. Hey'et a'zâsının adedi 5'ten; ve 9'dan dîn olmamalı,
5. Hey'et a'zâsı iki sene devam edecektir.
6. İdâre hey'etinin yeni intihâbında sâbıkı lâhzına hesap vermeye mecburdur.Ba'demâ me'mûriyeti sâkıttır fakat a'zâlığı dâimdir.

7. Eğer sâbık idâre hey'etinde beş tekasûl vaki olmuş ise yeni intihâb olunanlar vukuâtı derecesine göre umûm-u a'zâya bildirecek ve ba'dehû cezâ tâyin edecektir. (İdâm cezâsı ittifâk a'zâsının ekseriyet-i ârâsıyla olur. Fakat mücrimin ismi bilinmeyerek yalnız cürmün derecesine göre hükm olunur)

8. Yeni teşkil olunan hey'et merkezin emriyle işe başlayacaktır.

9. Hey'et atidekilerden mürekkeptir.

Evvelâ Umûmu merkez tarafdarânı ile ihtilât edecek ve icâbı halinde biz'zat merkeze gidecek bir mebusdur ki bâzen kitâbet bâzen şubeler ile ihtilât vâzifesiyle nihâyet ayda hiç olmazsa bir defa hınçakyana mufassal malûmât virmek üzere umûmu vukuât için muhabere edecektir. Sâniyen bir sandık emini, sâlisen silah muhâfızı, râbian ser-hafiye, Hâmisen vâiz, sâdisen alet-i fesad, sâbian cellat

10. Sonra dört me'mûr yani hafiye, vâiz, alet-i fesad, cellad me'mûrları birer fırka teşkil etmeli,

11. Ale'd-devâm üç defa ictimâ'da bulunmayan a'zâ bil'a-sebeb me'mûriyetinden azl olarak yerine başkası tâyin olacaktır.

12. İdâre hey'eti haftada bir defa ictimâ' edecektir. Fakat icâbına göre bir günde biriki ictimâ' olabilir.

13. İdâre hey'eti hersene umûr-u hesâbiyesini merkez hey'etine bildirecektir.

14. İdâre hey'eti merkez umûmi hey'etinin her emrine itâate mecburdur. Aksi halinde hey'et-i umûmiye huzûrunda tebriyen zîmmet idemezse cürmü sabit olan me'mûr idâm cezâsına dûçâr edilecektir.

15. Mezhep, cinsi tefrik olunmaksızın idâre hey'etine a'zâ kabul olunur.

16. İdâre hey'etinin bir mührü bulunup (Hınçakyan Tarafdârânı) aşağı ve yukarısında bulunduğu mahallin şubesi yazılmalı.

17. İdam cezâsının hükmünü idâre hey'eti verecektir.

18. İdâre hey'eti umûm firarına âid olan mahale kendi mühürüyle gönderecek ba'de'l-kırâ'e iade edilecektir.

Mahkeme-i Uhûvvet

Kürre-i arz üzerinde mahkeme-i uhûvvetten adil bir mahkeme var mıdır?

Husûsiyle adi bir adamın umur-u cumhura karışabileceği böyle bir işde!..Mahkeme-i adile budur. Çünkü herkes vicdanının emriyle vicdanın tesiriyle cürmleri nazâr-ı tedkike alır. Kânûn daima tatlılıkla icrâ olunur. Bunu icrâ iden yalnız vicdandır. Bu mahkeme en ziyâde adalet tahkir edilmiş ve istikamet kovulmuş olan ve vaktin talebine göre Kânûnu bulunmayan ve olanı da icrâ olunmayan hâsıl-ı atâlet hakkâniyet sayılan, gayret, kabâhat add idilen zülmet-i cehâlet ve bundan tevellüd iden fenalıklar şayân-ı ihtirâm olan bir memlekete lazımdır. Halbuki bil-akis terbiye parlaklık terkiyât-ı teb'id edilmiştir. Câhil esir haksız, her şeye mâlik olmuştur. Ashâb-ı ihtisâsâtın meskeni kale zindanıdır. Mükâfâtı ise dar ağacıdır. Bu nokta-ı nazârdan bakılırsa dünya yüzünde bulunan hükümetler içinde Türk hükümetinden mâ-adâ istihzâ olunmuş bir hükümet var mıdır? Türk hükümeti mahkemesiyle beraber hükümsüzdür. Onun her hatvesini gördükçe zaten sarsılmış olan temellerini kökünden mahv edecek sanırsın Türk mahkemesinin hareketi eski kül altında kalmış olan hükümetin eski tımarlarını alenen zehirlemektir. Bunun için izahata lüzüm var mıdır? Bu herkesçe mâlûm değil midir? Türk hükümetinin adalet temeli nedir? Serbestçe rezalet ve irtikâbdır. Binâen aleyhHükümet mahkemesine gitmek ittifâk a'zâsı için husûsiyle iki tarafda a'zâdan bulunursa kat'iyen memnû'dur. Aksi halinde umûma âid bir

mesele olmadıkça hükümete gidenler için elli guruşdan yirmi guruşa kadar cezâ-yı nakdi alınacaktır.

1. Hükm ounacak iş ittifâka âid bir şey ise hâkimlerin akçe talebine hakları yoktur. Virilürse ittifâk kasasına âiddir.
2. Vaktin müsâadesine göre mürâcaat idecek eşhâsı tahriren bilinmelidir. Verilen akçenin nısfı ittifâk kasasına âiddir. Ve kısım-ı diğeri hâkimlerin tahtı nezaretinde kalacaktır. (Bu gibi hâsılatın ittifâk kasasına girmesi daha hayırlıdır)
3. İdâre hey'etinin rey'i münzamm olmaksızın ittifâk a'zâsından birinin hükümet me'mûriyetine rüşvet vermesi kat'iyyen memnû'dur. Virdiği halde birinci defa verdiği rüşvetin bedelini ikinci defa iki katını üçüncüsünde üç katını cezâ-yı nakdi olarak verecektir.
4. Mahkeme-i uhûvvet hâkimlerine herkes itâate mecburdur. Aksi halinde hey'etin vereceği karar üzerine cellad fırkası ma'rifetiyle cezâ görecektir.
5. Hey'etin hükmünü yalnız idâre hey'eti geri alabilir.
6. Cellat ve hafiye fırkası kendi re'isleri vasıtasıyla mahkemenin zir-i idâresinde bulunacaklardır.
7. Bu mahkeme ittifâkın en muteber a'zâsından teşkil olacaktır. Hey'etin intihâbı ile on kişiden mürekkebe olacaktır.
8. İşin ehemmiyetine göre hakimlerin adedi bir, üç, beş olabilir. Fakat idâre hey'etinin bir a'zâsı bulunmak şarttır.ü
9. Gönderilen mekâtib hey'etin ictimâ'sı vaktinde açılabilir.

Hâkimlerin Vezâifi

- 1.Hâkimler kendilerine takdim olunan istid'alara nihâyet derecede tedkikât-ı layıkada bulunarak mürâcaat eden hâricden olsun dahilden olsun fark görülmeyecektir. Aksi hareket iden cezâyâ çarptırılacaktır.
- 2.Cezâyâ karar verileceği zaman cürmün her bir ciheti tetkik olunacak ve cezâyı nakdi kararı verileceği vakt o ademin derce-i serveti nazar-ı dikkate alınacaktır.
- 3.Eğer verdikleri karar vaktinde icrâ olunamazsa hemen idâre hey'etine müracatla cellat firkasının muâvenetini talep edecektir.
- 4.Verilen karar tahriren idâre hey'etine tebliğ olunacak ve hey'et-i ariz ve âmik tedkikatdan sonra her mesele için kendi mührü ve imzası tahtında kararı kararı kati' verecek ve hemen icâbı icrâ kılınacaktır.

Cezâ Kânûnnamesi

1. Madde: Mesele-yi mukaddeseye doğrudan dolayı veya dolayısıyla muzırr olanlar idam olunacaktır.
2. Madde: İttifâka ahlâk ve tabîatıyla zarar getiren a'zâ mahkeme ve yahud idârenin kararıyla cezâyâ çarptırılacaktır.
3. Madde: Hırsızlık edenle ittifâktan kovulacaktır.
4. Madde: Alenen sarhoşluk idenler on guruşdan on liraya kadar cezâyı nakdi vereceklerdir. Dördüncü defada kabâhatle tutulan hemen ittifâktan tard olunacaktır.
5. Madde: İttifâktan tard olunan adamlar tarafından ittifâkımız aleyhine bir fena hareket görülürse hemen katl olunacaktır.

6. Madde: Hafiyelerin cezâsı yalnız ölümdür.
7. Madde: İttifâkımızın bir akçesini gasb edenin cezâsı ölümdür.
8. Madde: İttifâkımızın silahlarını iade itmeyenin cezâsı ölümdür.

Hafiyeler Fırkası

- 1.Re'islerden mâ-adâen muteber a'zâdan müntehib bir hafiye fırkası olacaktır.
 - 2.Hafiyeler gayet ictinâb ile hükümetin her hareketini nazar-ı dikkate alacağı gibi ittifâkımızın hâricinde bulunan şüpheli adamlar hakkında da aynı muâmelede bulunacaktır.
 - 3.Bunlar hükümet me'mûrinin daha iyisi Ermeni me'mûrlarının hafiyen hüsn-ı nazârını celb itmiş olmalı.
 - 4.İttifâktan tard olunmuş olan ve hâricde bulunan adamların her hareketini hafiyeler teftiş edeceklerdir.
- İzahat: Evvelâ cellat, alet-i fesat vâizlerin hakkında malûmât almak için tarafdârânın asıl proğramına müracat etmeli, sâniyen cellad re'isleriyle idâre hey'etinin zirri idâresinde bulunacaklardır. Ehemmiyetli vakitte bunlar kullanılacaktır.

Bu fırka en ziyâde mahrem tutulmalı

İttifâkın Hazinesi

1. A'zâ olmak için haftalık, hediye, nutuk söylemek, ders vermek ve buna mûmâsil Hınçak okumak kütüphaneden istifâde etmek için virilecek akçeye herkes kudret ve arzusuna göre verecektir.
2. Umûm cezâ-yı nakdi ittifâk sanduğuna âiddir

3. Kezâ mahkeme vâridâtları
4. Her yeni intihâb olunan a'zânın gideceği firkanın virdiği firar üzere yirmi guruştan aşağı olmamak şartıyla bir miktar mubaliğ ifasına mecburdur.
5. Her a'zâ ittifâk sandukuna haftada ekall yirmi pare haftalık virecek bu da herkesin servetine göre karargir olacaktır.
6. A'zânın gayet fakir olup bu zikr olunan tekâliften mahrûmiyeti firkanın reyine âiddir ve onun fakirliği sabit olduğu halde ittifâk etmiş olduğu hizmet için muâvenet itmek lazımdır.
7. İki ay haftalık virmeyen a'zâ tard olunacaktır. Fakat gurbette bulunupta geldiği vakit te'diye iden kabul olunacaktır.
8. Her re'is kendi firkasının vermiş olduğu akçeye dair bir cedveli bulunacaktır.
9. Re'isler her ayda cedveller ile sandık sanduk emînlerine hesap verecekler ve kendi firklarının hâsılatını elleriyle ittifâkın defter-i umûmiyyesine teslim ettiklerini kayd edecekler.
10. İdâre hey'etinin emri olmaksızın sanduk emini sanduktan bir pare sarf edemeyecektir. Aksi halinde ittifâkın akçesini gasb idenler hakkındaki cezâ ile muâmele olunacaktır.
11. Sandık emini her üç ayda ittifâkın vâridât ve mesârif hesâbını hey'ete ve a'zâlara verecektir.
12. İttifâkın sanduğunu zenginletmek için hırsızlık katiyyen memnû'dur. Sirkât olunan akçe ittifâk sandukuna girmeyecektir. Sirkât eden düçâr mücâzât olacaktır. İttifâkın vâridâtı ber-vech-i ati kullanılır.

Evvelâ serveti olmayan a'zâya silahlandırmak, sâniyen iktidarı olmayan a'zâ meseleyi mukaddese için mahbus ise ve meseleyi mukaddese için diyâr-ı âhirede ise ve mesele-yi mukaddese bayrağı altında ölmüş ise hanesi mesârifî verilmek. Sâlisen hâric ve etrafta bulunan hey'etler ile ihtilât akçesi yani mektup ve pul mesârifî. Râbian icâbı halinde ittifâkın ağzı demek olan Hınçak gazetesini tezyin için muâveneti lazıme-yi icrâ itmek, Hâmisen ittifâkımız kendi iktidarına göre bir bargirân altında bulunan (merke-i umûmi) hey'etini canlandırmak. Sâdisen hey'etimizin iktidarına göre diğer şubelerin teşkilâtını parlatmak, sâbian ittifâkın kütüphanesini tezyin için her tecdidi yapmak.

İşbu tercüme aslına muvafık olduğu tasdik olunur.

Sivas vilâyeti mütercimi

6 Şubat 309

هتجا قیام قریب سنه سیزده بیست و نه
فجرین یونان ایشرف

برنج ایشرف
کاغذی ۹۴

7

بوردو ته قیامت بی اعصیان کاغذ صحرایه
برجسته شکر زود کور و زینده ایشرف
پیش = وچین ایشرف
کاغذ = زهار
ضد دانه = زهر

انگلیا اولدی بوردو ته قیامت طرفینده شکر ایشرف
ایضا قیامت بوردو ته قیامت بوردو ته قیامت
عبد و ایشرف اولدی قیامت ایشرف
قیامت بوردو ته قیامت بوردو ته قیامت
اولم قیامت بوردو ته قیامت بوردو ته قیامت
موس کوزون سعادته قیامت

ضد دانه
زهار
کاغذ
پیش

2

(۴)

کتابخانه

شماره ۹۴

کتابخانه جامعته امپراطوریه

اول : اجتماع سابقه تیرانه نظریه و قبول ایلان
ثانی : هیئت سابقه ۱۰ کارکنی تاریخ تکراری اکتوبره اسباب نشره ایراد ایستادی قرائت
سایر دیره مکتوبه طوبه استغفار قصه و از وقت بر طریقه ایضاً ایضاً مکتوبه و عدلی و مکتوبه تجدید
باز دهان و در تحت خراشه

و سایر اقدام و عدلی و صحیح و عقول محدودی تفریح ایروب بدله (عالم) و از ایستادن
برای دهان دیره طوبه نظریه مالک بولانه (مامیتوبه) و (ایضاً) اقتضای تفریح و تفریح و تفریح
(عالم) و (ایضاً) اقتضای تفریح و تفریح و تفریح و تفریح و تفریح و تفریح و تفریح و تفریح
طوبه ترک ایستادن و (مامیتوبه) و (ایضاً) اقتضای تفریح و تفریح و تفریح و تفریح و تفریح و تفریح و تفریح و تفریح

اول : اجتماع سابقه تیرانه نظریه و قبول ایلان
ثانی : هیئت سابقه ۱۰ کارکنی تاریخ تکراری اکتوبره اسباب نشره ایراد ایستادی قرائت
سایر دیره مکتوبه طوبه استغفار قصه و از وقت بر طریقه ایضاً ایضاً مکتوبه و عدلی و مکتوبه تجدید
باز دهان و در تحت خراشه

کتابخانه جامعته امپراطوریه
کتابخانه
شماره ۹۴

اصغر مہتاب

۷۷ شاپ ۹۷

اصغر مہتاب کی تجویز پر مبنی اجلاس

اولاً : اجلاس سابقہ قیادت کے زیر نگرینہ و قبول امیل کے
تیسرے اجلاس منعقد شدہ ۷ شاپ ۹۷ تاریخ ۱۹ مارچ ۱۹۶۰ء کو لاہور میں منعقد ہوا۔
اجلاس کے ممبروں میں ممبرانہ قومی اور خزانہ اور دیگر اہل حق و سزا کے ساتھ ساتھ
ممبرانہ قومی اور خزانہ اور دیگر اہل حق و سزا کے ساتھ ساتھ

دو : اجلاس سابقہ قیادت کے زیر نگرینہ و قبول امیل کے

تیسرے اجلاس منعقد شدہ ۱۹ شاپ ۹۷ تاریخ ۱۹ مارچ ۱۹۶۰ء کو لاہور میں منعقد ہوا۔
اجلاس کے ممبروں میں ممبرانہ قومی اور خزانہ اور دیگر اہل حق و سزا کے ساتھ ساتھ
اجلاس کے ممبروں میں ممبرانہ قومی اور خزانہ اور دیگر اہل حق و سزا کے ساتھ ساتھ

چار : اجلاس سابقہ قیادت کے زیر نگرینہ و قبول امیل کے

پانچ : اجلاس سابقہ قیادت کے زیر نگرینہ و قبول امیل کے
شش : اجلاس سابقہ قیادت کے زیر نگرینہ و قبول امیل کے
ہفت : اجلاس سابقہ قیادت کے زیر نگرینہ و قبول امیل کے

بیمہ سائنس اور طبی تحقیقاتی ادارے
بیمہ سائنس اور طبی تحقیقاتی ادارے

گردد و ساعت در آن محاسبه

اول: کجای اجتماع که قول در نظر آید
ثانی: در بیان هر یک از اینها که در وقت اجتماع
اولین در بیان هر یک از اینها که در وقت اجتماع
ایجاب که اجتماع در آن محاسبه

ثالث: اجتماع در آن محاسبه
رابع: اجتماع در آن محاسبه

پنجم: اجتماع در آن محاسبه
ششم: اجتماع در آن محاسبه

هفتم: اجتماع در آن محاسبه
هشتم: اجتماع در آن محاسبه

نهم: اجتماع در آن محاسبه
دهم: اجتماع در آن محاسبه

بسم اجتماع

گردد و ساعت در آن محاسبه
اول: کجای اجتماع که قول در نظر آید

ثانی: در بیان هر یک از اینها که در وقت اجتماع
اولین در بیان هر یک از اینها که در وقت اجتماع

ایجاب که اجتماع در آن محاسبه
ثالث: اجتماع در آن محاسبه

رابع: اجتماع در آن محاسبه
پنجم: اجتماع در آن محاسبه

داخل شده این طرح بود و در نتیجه ابرجی برنده استادی

استاد: مدعی میگوید (بارود ماروک) ترویج اولی به صورتی قولی است که اتفاقاً عادتاً نیاید جدولی میخوردیم از این
و فقط مدعی میخوردیم بر بارود ماروک که غیر از این و اولی میخوردیم که از دست شده سواد که توندنما در بر

کندگی جدید که به اینجا یک اجزای تحت قرار استادی

استاد: در بر می میسسی میوی با لکال یا نموده که کورس در این خدمت کرده در این باید نمیکند که در این نظر افغانا

اولی در بر می میسسی میوی ۹۰ ماست ۹۰ تاریخچه وار از اولی که توندن و طبیبان بود به معاشرت با این چهار
استاد: در بر می میسسی میوی ۹۰ ماست ۹۰ تاریخچه وار از اولی که توندن و طبیبان بود به معاشرت با این چهار

مطلب در این تحت قرار استادی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی
استاد: در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی

اینکه در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی
گوشه ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی

کتابت
زهد

این چهار

۹۰ ماست ۹۰

گوشه ساقه او شده میسسی میوی

استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی
استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی

استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی
استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی

استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی
استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی

استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی
استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی

استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی
استاد: این چهار ساقه او شده میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی در بر می میسسی میوی

بای تفتیشی نوقارده کتیبته بیدرله تحت قرار اولدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی

کاتب
ایضا
مجلس

بیجی اجتماع

۱ خرداد ۹۴

کیر ساعت بختده آجیلسون
اورا اجتماع ساعتده کیر قرارده قول و نصیریه ایرلدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی

قریه

آرام

کوره

خاقه

مخازنه

برکت

بیتجه بر عیلم و فیلان اولدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی

کاتب
ایضا
مجلس

کاتب

مجلس

— اجتماع اجتماع —

۱ کور ۹۴
اجتماع ساعتده قول و نصیریه ایرلدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی
مجلس ساعت اولدو برده قایم اولدی

ایضا: سندن شایسته بار و نه توکنی بختیبره بریه هماغه
 هماغه: اجتماعه درین باره سندن کرمه کنی محاطا تدریجاً خیاره ای -
 کجیکه سندن سینه مجبه فایده صدولتی
 کاتب زهراء
 رسن و عین

ادبیه ایستماع

۶ کاروان ۹۴

کودون رعنا سینه آمیده
 اول: اجتماع سابقه خورده تحت نصیحت الله
 ثانی: گروه و بویکی سئوده او خورده ایجابک اجاره و غیره که در این وقت سندن
 نصیحت اولده
 ثالث: (بار و نه سوره رت) ک مانوبه طریقه هون درین وقت قراره الله
 ایضا: هفتاد بر نه لک هاب کور لک اوزده ه هجرتی قدیمه انفا ده و لک اعصابی مجوبه قرار و رله
 هماغه: وره ک قالایه سر سندن سر سنا طریقه ندره صدولتی ایضا قدیمه سینه مجوبه فضیله ایضا تدریجاً بایه اولده
 سابع: تدریجاً فیلد اوزده سینه سنا طریقه سندن قراره الله
 ایضا: بر نه لک هاب حاصرا یدر ک هفتاد کیمه مجوبه صدولتی ایضا تدریجاً اجرا اولده
 کودون رعنا اولده فایده صدولتی
 کاتب زهراء
 رسن و عین

استماع در این وقت اولده ایضا تدریجاً اولده

رسن و عین

EK:5

**Hınçakyan Şubesinin Yedinci Şu'besi Heytine Mahsûs Kuyûdat Defteri'nin
Çeviriyazısı ve Tıpkıçekimi, BOA., Y.PRK.UM., 29/36**

Hınçakyan Şubesinin Yedinci Şu'besi Heyetine Mahsûs Kuyûdat Defteri

Birinci İctimâ'

1. Kânûn-i Sâni 93

Evvelâ: Bu da'vetde heye'tin yeni a'zâsı kâmilen mevcut idi.

Sâniyen: Bir meclisin teşkiline lüzum görüldüğünden re'y-i hafî ile

Kazanılan re'y

Reis: Viçen Efendi 5

Kâtip: Dacar Efendi 4

Sandık Emîni: Vaha Efendi 4

İntihâb olundu. Bu me'mûrin hey'et tarafından tebrik edildi.

Sâlisen: İttifâka yeniden verilmek için ba'de-l mütâla'a İttifâkın umûmi âyininin görülmesine ve vâ'izleri imtihan ederek gayretli ve ehliyetli adamların ta'yin olunmasına ve a'zanın zayidi için onbaşlıların 'ibâretlendirilmesine karar verildi.

Râbi'an: Hey'etin bu intihâbı seri'an merkeze yazılmak.

Hâmisen: Evvelki heye'tden layıklı bir cetvel ile beraber ittifâk hesâbı istenilmek taht-ı karara alındı.

Meclis gündüz saat onda kapandı.

Sandık Emîni Kâtip Re'is

Vaha Dacar Viçen

İkinci İctimâ'

4 Şubat 94

Gündüz saat dörtte meclis açıldı.

Evvelen: İctimâ'-i sâbıkın kuyûdatı tasdik ve kabul edildi.

Sâniyen: Hey'et-i sâbıkânın 30 Kânun-ı Sâni sene 93 tarihli tezkiresi okundu.

Esbâbı müteaddide irâdı ile şimdiye kadar ittifâk hesâbını veremediklerinden dolayı isti'fâyı kusur ve az vakitte bu vazifeyi ifa edecekleri va'adini arz-ı huzûr etmeleriyle biraz daha mühlet verilmesi taht-ı karara alındı.

Sâlisen: Dacar Efendi va'di vechle vâizlerin cedvelini takdim edüb ba'de-l-mütâlâa (Gapar) ve (Varşak)'ın yerine daha ziyâde kuvve-i natıkaya mâlik bulunan (Marmıyan) ve (Pahlu) efendilerin ta'yini tensib kılınmış ve ma'mafih (Gapor) ve (Varsak) Efendiler bir güne kabâhate 'azl olunmayup zanaatleri müktezâsı olarak meşguliyetleri çok bulunduğundan tek edildiklerinin ve (Mamigan) ve (Pahlu) Efendilere de me'mûriyet-i cedidelerinin tebliği taht-ı karara alındı.

Râb'iân: Silah muhafızı Efendinin 22 Kânun-ı Sâni 93 tarihli istifanamesinde uzunca müddet bu en zor me'mûriyeti ifâ ve çok tehlikelerde cesûrâne harekâtından nâşi artık yorulmuş olduğundan hey'et-i sâbıkânın müddeti tekmil olarak teşkilât-ı cedidenin icrâsına mübâderet kılındığından kendisinin de bu hizmetden afv istirhâm olumakla gâyretil için bir tahsî-nâme ile biraz daha me'mûriyet ifâ etmesi ba'de-l-müzâkere taht-ı karara alındı.

Hâmisen: Hey'et-i Divriğinin hal-i tezebzüb iştimâlini nazar-ı dikkate alınarak onları tekrar canlandırmak ve cesaretlendirmek için müfettişin gönderilmesine karar verdi.

Sâdisen: Dördüncü onbaşı (Baron Hayfon) neferinin on altıya baliğ olduğunu bildirmekle şifahen beyan-ı memnûniyet edilmesi için (Daçar) Efendinin me'mûr ta'yin kılınması taht-ı karara alındı.

Gündüz saat onda meclis kapandı

Sandık Emni	Kâtip	Re'is
Vaha	Daçar	Viçen

3.İctimâ'

21 Şubat 93

Saat gece bir buçukda meclis açıldı

Evvelen: İctimâ'-i sabıkın kuyûdâtı tasdik ve kabul edildi.

Sâniyen: Merkez hey'et-i müstahsenesinden 7 Şubat 93 tarihiyle vârid olan tahrirât-ı hey'etimizin yeni ihtihâbını tasdik ile a'zâm me'mûriyetlerini tebrik ve mü'essir sözler ile teşvik ve tahrik ettiği ve sevgili arkadaşlarımızın mesele-i mukaddese için meşhûd olan gayretleri sezâvâr-ı teşekkür görülmüş olmağla bunu kendimize misâl tutarak lâyin-kat'çalışacağımızı va'ad ederiz.

Sâlisen. Hey'et-i hesâb cedveli gelmiş olduğundan bir hayli edkikâtda bulunmuş ise de nihayet verilemeyüb gelecek ictimâ' ta'lik edildi.

Râbian: Silâh muhafızı efendi 19 Şubat 93 tarihli istid'âsında istifasının kabulünü ve birinin intihâbını musırrân taleb eylemekle muhâfız efendinin me'mûriyetde arzusu kalmadığı ve kendisini iknâ' etmek de mümkün olmayacağını anlaşılacak yeni birinin intihâbı için bir hayli mütâlâadan sonra ekseriyet-arâ ile (Baron Gaf) nâmıyla yâd olunan gayretli delikanlı tayin kılındı. Bu me'mûriyetin kendisine tefviz kılındığına ittifâk eşyasının hıfz edilmesine dâir icrâ-yı tebligât kılınması taht-ı karara alındı.

Hâmisen: Arabgir şubesinin hey'etimize göndersiği mektupda iyi cinsinden olmak üzere yirmi 'adedkamanın bedeli olan kırk mecdiyenin poliçe ile kabul edilmesi taleb olunmakla yol mesârifi olan otuz guruşun tenzili ve (730) guruşla yirmi aded kama alınarak seri'an irsâli Viçen Efendiye havale kılındı.

Gece saat yedide meclis kapandı.

Sandık Emni	Kâtip	Re'is
Vaha	Daçar	Viçen

4. İctimâ'

13 Mart 93

Gündüz saat dörtte meclis açıldı

Evvelen: Geçen ictimâ'daki kuyûdat kabul ve tasdik edildi.

Sâmiyen: Divriğe gönderilen müfettişin 3 Mart 93 tarihiyle yazmış olduğu mektupda bâ-himmet ve's-selam mahall-i maksûda vasıl olduğu Divriğice bir şey katmayup şu'beyi tekrar canlandırmaya muvaffak olarak hey'etin teşkiline teşebbüs etdiğini bildirmiş olmağla icâbının icrâsına ve elden gelen gayretin diriğ edilmesine dair cevâbname yazılması taht-ı karara alındı.

Sâlisen: Hey'et-i sâbıkanın cedveli gelerek ve taleb olunan hesâbât ciddi bir surette tedkik edilerek tasdik edildi. Cedvel mûcibince (7642) guruş otuz paranın seri'an yeni sandık eminine teslim edilmesi eski hey'ete ve teslim olunan paranında sanduka alınması sandık eminine emr olundu.

Râbi'ân: Geçen ictimâ'da tayini icrâ kılınan silah muhâfızı (Baron Gan) nın istifası ma'et-te'essüf kabul edilerek ekseriyet-arâ ile (Baron Maroki) silah muhâfızı tâyin

kılındı. Gönderilen cetvel mûcibince umûm eslihanın muhafazası me'mûriyeti kendisine tebliğ kılındı.

Hâmisen: Gürün şubesinde 3 Mart 93 tarihiyle vârid olan mektûbda hey'etimizin yeni teşkilâtını tebrik ile icâb eden muâvenetin diriğ edilmesi ve Hınçak Gazetesinin gelmesi devamsız olduğundan taht-ı te'mine alınması istirham olunmakla icâbının icrâsı taht-ı karara alındı.

Sandık Emîni	Katip	Reis
Vaha	Daçar	Viçen

5. İctimâ'

11 Nisan 93

Gündüz saat üç buçukda açıldı.

Evvelen: Geçenki ictimâ'ın kuyûdatı kabul ve tasdik edildi.

Sâniyen: Sandık emîni hey'et-i sâbikanın vereceği (7642) guruş otuz parayı cedvel mûcibince teslim aldığı beyân etdi. Bu meblağın muhâfazasına dâ'ir sandık emîninden re'is efendi nâmına bir sened alınarak hey'etimiz a'zâsından (Tatul) Efendiye verildi.

Sâlisen: Hey'et hâl-ı hazırı nazar-ı dikkate alarak şimdilik büyük mesârifata hâcet olmadığı cihetle mevcut akçenin fâize verilmesi tezekkür olunmakla akçeyi hıfz etmek nemalandırmak her vakit sandık emînine âid bir mesele olduğundan ve icâbı halinde zararı bile kendisinin tazmin etmesi lazım geleceğinden cûz'i bir fâ'iz ile kendisinde kalmasını sandık emîni teklif ettiği cihetle doksan üç nisanın birinden i'tibâren senevi yüzde on guruş fâ'iz ile i'tâsına karar verildi. Yalnız bu meblağdan beş yüz guruş dahili sened eylemediğinden bu beş yüz guruş için ayrıca bir sened istenildi.

Rabi'ân: Silah muhâfızı (Baron Maroki) tevdi' olunan me'mûriyeti kabul ederek İttifâk'a âid eşyayı cedveli mûcibince teslim aldığı ve fakat silah mahalli münâsebitsiz bir yer olduğundan muhtaç-ı tamir bulunduğu ve olmadığı takdirde ez-müddet sonra silahların kullanılmaz dereceye geleceği bildirildiğinden icâbının icrâsı taht-ı karara alındı.

Hâmisen: Divriği müfettişi me'mûriyetini bi'l-ikmâl yanımıza gelerek görmüş olduğu hıdmetin semeredar olduğunu beyân etmekte hey'et tarafından mazhar-ı iltifât oldu.

Sâdisen: Divriği şubesi hey'eti tarafından 30 Mart 93 tarihiyle vârid olan mektûpda talep edilen muâvenetin icrâsıyla hemen cevap yazılması taht-ı karara alındı.

Sâbian: İkinci onbaşı fırkasının 4. numarasında uygunsuz harekâtı ve verilen nesâyihe ihâle-i sem'-i i'tibâr etmeyerek devam ettiği beyan eylediğinden bir tenbih daha verilmesinin dördüncü onbaşıya tebliği için karar verildi.

Gündüz saat 11'de meclis kapandı.

Sandık Emîni	Katip	Reis
Vaha	Daçar	Viçen

6. İctimâ'

6 Mayıs 93

Gündüz saat beşte meclis açıldı.

Evvelen: İctimâ'-ı sâbıkan mukarrerâtı abul ve tasdik edildi.

Sâmiyen: Doksan Osmanlı lirası için sandık eminden Viçen Efendi nâmına bir sened alınarak a'zâdan (Tatal) Efendiye verildi.

Sâlisen: Silah muhâfızı (Baron Maroki) hey'ete gelerek lazım olan müzerekerâtı ba'de-l-icrâ silah mahalının tebdili için gayet içtinâb ile icrâ edilmesi kendisine ihale ve muhtaç-ı ta'mir bulunan yerler için lüzumu olacak mesârifin sandık

eminliğinizden alınarak ifâ-yı muktezasına himmet olunması da Viçen Efendiye de havale olundu.

Râbi'an: Bir Çerkez de iyi cinsden dört kıyye barut bulunduğu ve kıyyesi otuz guruşa olduğu haber verildiğinden behemahal mübâya'a edilmesi silah muhâfızı efendiye tenbih olundu.

Hâmisen: Arabgir şubesinden gelen 28 Mart 93 tarihli mektupda gönderilen kamalar için beyân-ı memnû'niyet edilmekle beraber en iyi cinsden olmak üzere fiyatlı bile olsa 4 martininin kendileri için alınması ve bedeli poliçe ile gönderileceği beyan olduğundan aranılıb bulundurulması taht-ı karara alındı.

Sâdisen: Tokat'dan gelen 24 Nisan 93 tarihli mektup okundu. Lakin imza sahibi bizce meçhul olduğundan itibâr edilmeyerek berây-ı teftiş Tokat hey'etine bildirilmesi taht-ı karar alındı. Meclis saat onbirde kapandı.

Sandık Emini

Katip

Reis

Vaha

Daçar

Viçen

7.ictimâ'

1 Haziran 93

Gece saat bir buçuk da açıldı.

Evvelen: ictimâ'-ı sâbıkadaki kuyûdatı kabul ve tasdik edildi.

Sâniyen: Merkez hey'eti tarafından vârid olan 22 Mayıs 93 tarihli tahrirâta mesârifâtın kesretinden dolayı para istenildiğinden şimdilik 10 aded Osmanlı lirası gönderilmesi için bir poliçe bulunarak seri'an irsâl olunması sanduk eminliğine tenbih olundu.

Sâlisen: İttifâk hasılatının tezyidi lüzûmu his olunmakla vâridât bulmaya teşebbüs edilerek şehrimiz etrafında âtideki eşkıya çetesinin dur ettirilmesi için karar verildi.

Korkin

Aram

Levon

Kabik

Haytun

Yeperat

(Baron Korkin) Bu çeteye reis tâyin olunarak me'mûriyetleri kendilerine bi't-tebliğ birer ilm-ü haber alınarak istedikleri silahların kendilerine verilmesi silah muhâfızına bildirilmiştir.

Gece saat beşte meclis kapandı.

Sandık Emni

Katip

Reis

Vaha

Daçar

Viçen

8. ictimâ'

4 Temmuz 93

Evvelen: Gündüz saat ikide meclis açıldı. Ve ictimâ'-ı sâbıkın kuyûdatı kabul ve tasdik edildi.

Sâniyen: Gürün şu'besinden gelen 21 Haziran tarihli mektupta on aded ile on aded martin taleb olunmakla evvelkisi buraca da henüz kullanılmadığından gönderilememiş olmağla birinin mahalli dahi boş bırakılmıştır. İkincisinin buldurulup gönderilmesi taht-ı karara alındı.

Sâbisen: Merkez hey'eti bir tavsiye ile bir misâfir göndermişti. Sakladık yedirdik içirdik ondokuz günde beş lira kadar mesârif ettik. Henüz bir faidesi görülmedi. Ağacın gölgesi büyük fakat meyvesini göremedik. Bu misâfire edilen mesârifin beyhûdeye gittiği şimdiden müşâhide olunarak ileride mes'ûliyetden kurtulmak için buraya kayd ediyoruz. İsmi bilemiyoruz.

Rabiân: Onbaşılar fırkaları üzerine olan ilave iki fırka teşkiline kifâyet edecek bir mertebeye vardığından bu ilave olunanları bir araya götürerek iki fırka daha teşkili ittifâk a'zâsından (Baron Mirzab)'a hâvale kılındı. Gündüz saat yedide kapandı.

Sandık Emni	Katip	Reis
Vaha	Daçar	Viçen

9. ictimâ'

8 Ağustos 93

Gece saat ikide meclis açıldı.

Evvelen: Geçen ki ictimâ' kuyûdâtı birer birer tasdik edildi.

Sâniyen: Merkez hey'eti tarafından 31 Temmuz tarihiyle vârid olan mektup lede-l-kurâ'e gönderilen on liranın aldığına beyan memnû'niyet ve bize lâzım olacakları irsâle himmet eyledikleri anlaşılmağa âid olan me'mûrlara teslim edildi ve merkez şirketine bir teşekkürnâme yazılması için karar verildi.

Sâlisen: Eşkîyâ reisi Baron Karakin üç aylık hesâbını vermek üzere buraya gelmiş olmağla umûmen mesârif çıkarıldı. Kazanmış olduğu 960 guruşun sandık eminine teslimi tenbih edildi. Gece saat 5'te kapandı.

Sandık Emni	Katip	Reis
Vaha	Daçar	Vizan

10. İctimâ'

Gece saat ikide meclis açıldı.

Evvelen: İctimâ' sâbıkın kuyûdatı kabul ve tasdik edildi.

Sâniyen: Hal-i hazırda komitenin düşmanları olan Vasak yani gammazların çoğaldığı görülerek bunları meydana çıkarmak için tedâbir-i lazıme ba'de-l-icrâ böyle alçaklardan asla korkmayup gayret ve devam edilmesi lazımdır daima lazımdır. Ba'de-l-müzakere olan vukû'ât birer birer kere bildirilerek taht-ı karara alındı.

Sâlisen: Silahları güzel muhâfaza etmek için muhâfiz Efendiye tenbihât-ı lazıme icrâ olundu.

Râbian: Hey'et a'zâsından (Tatul) Efendi İstanbul'a gideceğinden istifâsının kabulünü istid'â edildi. Bu bir sebep-i ta'biî görüldüğünden kabul olundu. Yağni a'zâlıktan azl olunmadı. Şimdilik hizmetinden muaf tutuldu.

Hâmisen: Arabgir şubesinden gelen bir mektupda 5 lira gönderilerek mukabilinde kitaplar istenilmekte olduğundan şimdilik Sivas'da bulunan (Kayzer) (Hasend) (Samu'el) (Ravidik) (Haçakof) kitapları alınarak götürülmesi taht-ı karara alındı.

Gece saat sekizde kapandı.

Sandık Emini

Katip

Reis

Vaha

Daçar

Viçen

11. ictimâ'

3 Teşrin-i Evvel 93

Gündüz saat dört buçukta meclis açıldı.

Evvelen: İctimâ' ı sâbıkın kuyûdatı kabul ve tasdik edildi.

Sâniyen: Hey'et azasından (Tatul) Efendiye halef olarak ittifâk-arâ ile (Rafetlü Mamifon) Efendi bi'l-yakin tebliğ olundu.

Sâlisen: Merkez hey'eti tarafından vârid olan 27 Eylül tarihlü tahrirât okundu. Bu tahrirâtın meâlîni zikr edeceğimizi ma-tessüf arz ederiz. Demek ki o defn olundu bu da bizim yüreğimizin köşelerinde defn olunacaktır.

Râbian: İttifâka ait olan Hınçak gazetesi korkudan gizlenmekte olduğundan mesele-i mukaddese-i âzsi çok defa göremediği işitilmiş olmağla icâbına bakılmak için onbaşılara tenbihât-ı lazime icrâ olundu.

Hâmisen: Baron Karanik tarafından verilen istid'â bade'l-kirâe icâbının icrâsı

Vaha Efendiye tevdi' olundu.

Gündüz saat dokuzda kapandı.

Sandık Emîni

Kâtip

Reis

Vaha

Daçar

Viçen

12. İctimâ'

7 Teşrin-i Sani 93

Evvelen: İctimâ' sâbıkın kuyûdâtı kabul ve tasdik edildi.

Sâniyen: İttifâkımızın düşmanları hiçbir vakit kötülükten geri durmuyorlar. Fakat teessüf ederiz ki şimdiye kadar alçağın kim olduğu bilinemedi. Bu alçağın kendi içerimizden biri olduğuna şüphe edilerek bundan böyle işin önünü almak için her bir meselenin hafi tutulması taht-ı karara alındı.

Sâlisen: Eşkiyâ re'isi (Baron Kokin) 3 aylık hesâbına hey'ete takdim ederek mesârifi ba'det-tezil bâki kalan (1782) gurusun sandık eminine teslimi tenbih olundu.

Râbian: Şiddet-İ şitâ sebebiyle Baron Kokin refikleriyle beraber çağrıldı.

Hâmisen: Eşkiyâ çetelerine verilen silahların geriye alınması muhâfız efendiye tenbih edildi. Gecenin saat beşinde meclis kapandı.

Sandık Emini

Katip

Reis

Vaha

Daçar

Viçen

13. İctimâ'

4 Kânûn-ı Evvel 93

Gündüz saat beşte açıldı.

Evvelen: İctimâ'ı sâbıkın kuyûdâtı taht-ı tasdike alındı.

Sâniyen: Gürün, Divriği mektupları okundu. İcâbının icrâsına meşgûliyetin kesreti mani olduğunda gelecek ictimâ'ca talik olundu.

Sâlisen: (Baron Surürek)in mektubuna sırahaten cevap verilmesi taht-ı karara alındı.

Râbian: Hey'timizi bir senelik hesâbı görülmek üzere muhâsebeci efendiye ittifâk cetvelinin itâsı için karar verildi.

Hâmisen: Viresi kalan sehimlerin seri'ân toplanılarak sandık emini efendiye teslimi için Kapzimal Efendiye tahriren beyân olundu.

Sâdisen: Şimdilik ihtilâl evrâkının şediden muhâfazası taht-ı karara alındı.

Sâbian: Bir senelik hesâbı hazır ederek hey'ete getirilmesi için sandık emini efendiye tenbihât-ı icrâ olundu.

Gündüz saat onda kapandı.

Sandık Emini

Katip

Reis

Vaha

Daçar

Viçen

İş bu tercüme aslına muvâfık olduğu tasdik olunur.

6 Şubat 309

Sivas Vilâyet Mütercimi.

